J D Sanis

CAII CRISPI
SALLVSTII

QVAE EXSTANT

CVRA

IO. IAC. HOTTINGERI

TVRICI

TYPIS
ORELLI GESSNERI FVESSL. ET SOCC.
MDCCLXXXVIII.

IO. IAC. STEINBRYCHELIO

QVAM CONTVLIT

SALLVSTIO

OPERAM

CONSECRAT

IO. IACOBVS HOTTINGERVS

PRAEFATIO

Qui factum sit, vt ego ad parandam Crispi editionem nouam animum adiicerem, quidue ab isthoc instituto operaque nostra expectandum videatur, paucis in limine operis monendum existimo. Iam pridem equidem, qui tabernae Orellianae praesunt, de edendis, et qua textus adcuratione, et qua formae externae ceterarumque rerum tum commoditate tum splendore, elegantiorum literarum hominibus studiosis sese maxime commendarent, Romanis, primum historici, ac deinde omnis gene-

ris ſcriptoribus meditabantur. Simul ego rogatus, vt hoc, quidquid erat laboris, defungerer, vel quod conſilium per ſe mihi valde probaretur, vel quia olim animus ad illas literas inclinaret, aequiſſimae honeſtorum virorum petitioni obtemperandum ſum arbitratus. Initium factum ab Salluſtio, hiſtoriarum inter Romanos ſcriptores facile principe, et quo a primis annis veteris memoriae auctorem alium neminem nec ſaepius nec lubentius lectitaueram. In quo ornando, quo potiſſimum animum intenderim, ne quando inuidiae ſit, ea non praeſtitiſſe videri, quae tamen inſtituti ratio ipſa minime patiebatur, breuiter explicandum mihi video.

Itaque auctorem ipſum ad Cortii, quo doctorum virorum de Criſpo melius al-

ter nemo meruit, editionem, ubique ſuo loco, quae in calce libri omiſſa ille notauerat, inſertis, quam fieri poterat adcurate typis exſcribendum curaui. Addita ſunt, ne quid Salluſtii deſideraretur, eius fragmenta vel vera vel ſuppoſita omnia, non item, quae fere vna edi ſolita, veterum Hiſtoricorum: quippe quae illos, a quibus iſthac mea opella aliquam vel gratiam vel laudem meriturum ſperabam, abeſſe aequo animo paſſuros arbitrabar. Quemadmodum igitur illos, qui longe aliam atque nos propoſiti rationem tenentes, maxima minima, integra, corrupta, aliena, mança colligunt, iuſta ſua laude minime defraudandos cenſeo, ita viciſſim noſtram, quam minus rei literariae ipſi, quam hominibus elegantioribus et libe-

ralioris ingenii iuuenibus, vtilem commodamque operam praeſtare cupio, eadem, qua illos, lege minime iudicandam arbitror. Idem plane conſilium in variantium lectionum dilectu me ſecutum profiteor. Aliis igitur vel minimam, quam ſcribae non animo et ne oculo quidem ſed penitus manu aberrantis calamus peperit, diuerſitatem notaſſe laudi ducatur. Non equidem ego illam doctorum virorum induſtriam tantam reprehendo, quam contemnere aut vituperare, niſi homo imperitus, totiusque eius generis ignarus, nemo poteſt. Neque enim ignoro, quantum, ab iſtis paruis et contemtis rebus, praeſidii ſtudio critico ſaepe oriatur, vt cognito librariorum more, deprauationisque cauſa et quadam quaſi hiſtoria,

eo tutius iter, tanquam indicibus pofitis, per fyrtes ac fcopulofum mare fieret. Sed enim, quae in aliis probanda maxime atque laudabilis fedulitas, eam noftri inftituti ratio nec poftulare nec ferre omnino vifa eft. Igitur ad Catilinam et Iugurtham lectionis varietatem dedimus nonnifi illam, quae aliquo fuo interno pretio ac momento fefe commendaret. Quod quidem ipfum confilium, quo optime modo perficeretur, diu incerti ac haefitantes, dum rem in omnes partes animo verfaremus, eam tandem rationem, quae caeteris omnibus praeftaret, reperiffe nobis videmur.

Ac primum quidem animo arridebat illa cogitatio, vti, quamcunque lectionem immerito fede pulfam a Cortio

probabili indicio animaduerterem, ei antiquam poſſeſſionem in contextu ipſo vindicarem. In quo conſilio, ſi perſtitiſſem, aliquoties fortaſſe habebam, quae aequis peritisque rerum iudicibus contra Cortium abunde probarem. Non hoc eo dico, quo viri magni, et quem Germania, ſine faſtu, multis aliarum gentium ac nationum in illo doctrinae genere claris hominibus vnum opponat, laudes arrodendo, tenuitati meae inanem gloriolam quaeram. Cortio, ſi mortalium vlli, ciuicam ſe debere Criſpus, ſi in vitam redeat, ipſe fateatur. Verum ſi ingenue fateri licet, quod res eſt, egregio viro et ſcriptoris, quem tractabat, ſumma notitia, et regularum criticarum eximius vſus, et maxime immenſae doctrinae copia, quae

artes toties noſtro ſalutares, eaedem erroris ac licentiae, ne temeritatem dicam, interdum cauſa fuere. Non idem illi quod Grutero accidiſſe dicam, qui, nobilitatae ſcilicet illius Salluſtianae breuitatis nimio ſtudio, vbique fere eliminando, contrahendo, vrendo denique ac ſecando, intoleranda audacia in alieno, tanquam in ſuo prorſus domicilio, graſſatus eſt. Sed profecto, quod iam olim, vir doctus, neſcio quis, in *Miſcellanearum obſeruationum criticarum volumine VI.* aliquoties monuit, neque Cortius ſatis interdum ſibi temperauit. Qui ſi ſemper cogitaſſet, quae recte vereque de emendandis veterum libris praecipiuntur, vbi ſingula ſeiuncta ab ſe inuicem auulſaque adhibeantur, ſaepe nos in errorem, nedum

illi caueant, inducere ipſa, ac, niſi qui ſingulis rerum momentis inter ſe collatis expenſisque, computando, vtra plus valeant, effecerit, verſari in hac re tuto neminem poſſe, ſaepe auribus et ingenio minus contra codicum fidem indulſiſſet. Veruntamen haec aliaque plura vtcunque viderentur, non tamen exiſtimabam me, contra tantae auctoritatis virum, quidquam ſine arrogantiae ſpecie nouaturum, eo minus, quod arcti limites, quibus opus terminandum viderem, rationes, vti par erat, explicandi copiam ac facultatem negarent.

Subiit quidem aliquando, poſtquam id conſilii abieciſſem, neque tamen lectionis ſolam, ſine iudicio, varietatem ſatis cum fructu me expoſiturum ſperarem, addita vbiuis breui commentatio-

ne, ad iudicanda discernendaque omnia legentibus viam praeire. Ad quam rem, cum et proprias opes anquirere cepissem, codicem manuscriptum, quem collegii Carolini scrinia seruant, haud contemnendum conferendi facultas oblata est: simul alium librum, qui tamen Catilinam modo exhiberet, bibliotheca publica suppeditauit. Et superiores quidem illas membranas ad dimidium fere Catilinam excussi, grauioris momenti lectiones cum reliquorum codicum varietate commentario amplexus, cum breui et huius consilii poenitentia subiisset. Enimuero illud mihi innotuit, quod et ab aliis viris doctis antea obseruatum erat, quo maior librorum numerus esset collatus, tanto minorem fructum ab nouissimo quoque, in hoc genere, labore

expectari posse: non quin bonas plerasque lectiones ille liber offerret, sed earum maxima pars iam ex aliis codidicibus notata, cetera pauca erant, aut librarii maxime spectabant aberrationes. Porro autem, cum varia subinde adnotarem, paulatim et hoc, praeter opinionem, ita excreuisse sensi, vt paruae, quam pararem, editionis consilium aeque ac modum excedere videretur. Melius igitur hoc omne ad maiorem Crispi editionem reponi ratus, si tamen ad tale opus moliendum peritis rerum arbitris non ineptus omnino viderer, aliam mihi hoc tempore ineundam rationem existimaui.

Itaque, inter nimiam copiam ac penuriam medium iter ingressus, ex omni quam Cortius, qui ipse, praeter editio-

nes veteres bene multas, vltra triginta codices contulisset, porro ex libris Grutero, Riuio, Wasseo aliisque excussis, lectionis varietatem congesserat, duodecim praeterea Leidensium, quos Hauercampus inspexit, ope adhibita, ut quaeque notatu digniora viderentur, excerpsi. Qua quidem in re non ita me versari potuisse facile intelligo, vt, quem ego cunque dilectum adhibuissem, illum, in tanta ingeniorum diuersitate, perinde omnibus probarem. Nam et profecto scio, quantum ea res per se difficultatis habeat, et quam multa aliis alia, neque nobis ipsis quouis tempore eadem omnia videri soleant. Itaque, qui probe perspiciebam, aut faciendum, quod alii alio modo aestimarent, aut totum hoc consilium abiiciendum fore,

in omnem euentum paratus, quo, poſt multam momentorum inter ſe contentionem, animus inclinaret, eo ſequendum decreui. Ac primum quidem, vbicunque Cortius lectionem vulgatam, eam dico, quae editiones vulgo occupaſſet, ſeu recte ſeu perperam illud factum videretur, eam igitur vbi Cortius ita deſeruiſſet, vt grauior inde aliqua, vel ſenſus, vel ceterarum rerum commutatio conſequeretur, cum codicum diſſenſum, tum conſilii rationem paucis eiusdemque fere verbis exponere viſum. Ita, quae bene mutata forent, vindicanda, ſimul legentibus, quae potiora viderentur, ſuopte iudicio ſeligendi copiam faciendam cenſui. Non vero ſicubi aut copulam aut verbum ſubſtantiuum, quod innumeris fere locis factum,

abegiſſet, aut vbi vox antique terminata, vel vncinis aliqua, tanquam ex abundanti, incluſa forent, et quae ſunt cetera horum ſimilia, eius rei ſemper indicium proferre vel poſſe me vel debere exiſtimaui.

Altera neque minor cura eorum fuit, quae Cortium, ſecus atque oportebat, nouare credidiſſem. Tum igitur lectionem, quae meo arbitrio vera eſſet, propoſui, atque interdum etiam corruptas alias, ſi ad cognoſcendam deprauationis cauſam et originem, aut denique alio modo diſceptandam litem aliquid conferrent. Neque minus, vbi incertum foret, ex binis vtra alteri praeſtaret, vtramque contentionis cauſa proferebam. Plerumque autem ſatis habebam, codicum ipſam diſcrepantiam notare: verum vbi

Cortius lectionem, vt mihi videbatur, corruptam, ita adſeruiſſet, vt facile ego videri poſſem temere reuocaſſe mendum, tum vero paucis rationes contrarias in medium afferendas putaui. In quibus omnibus ita me geſſiſſe ſpero, vt, quamvis aliquoties libere diſſenſum profeſſus, numquam tamen ab illa, quam tanto viro a me deberi ſentio, reuerentia diſceſſiſſe videar.

Volebam et aliquando locorum, quae nonnulla habet Salluſtius, difficiliorum breuem ſubinde explanationem admiſcere, verum et facile ita me voluminis magnitudinem ſupra modum aucturum videbam. Acceſſit quod iam initio nec pueris, nec hominibus non ſatis antea vel linguae vel antiquitatis notitia inſtructis, iſthanc meam operam medi-

tatus eram. Quibus igitur illam vtilem fore ſperabam, eos nec interpretis opem ſaepe deſideraturos, et ſi quando quae intelligendi difficultas naſceretur, facile ſibi aliunde auxilia paraturos exiſtimabam: cum contra, lectionis diuerſitatem ex operoſis editorum commentariis conquirere immenſi cuiusdam laboris ac taedii rem eſſe, ipſe ſatis fuerim expertus.

In his autem ſi quae peccaui, aut ſicubi imprudens lapſus fuerim, non eius rei diſſimulationem, ſed veniam et indicium ab aequis peritisque earum rerum arbitris peto, vt ſi quam forte ſimilem aliis ſcriptoribus operam collaturus ſim, illud in poſterum corrigam. Maxime autem tibi Steinbrycheli, vir optime, qui quantum in iſthoc doctrinae genere valeas, quas ad Sophoclem

opes parasti, nimis diu aliis inuidens, dudum vellem ostendisses, vobis Germaniae lumina, Ernesti atque Heyni, et vero etiam tibi, quem mihi fauere non postremum vitae ornamentum duco, Viloisoni, qui iam puer olim, quo virum decebat, non satis iuste semper, impactam genti, quae Scaligeros, Casaubonos atque Salmasios dedisset, leuitatis notam vindicasti, vobis igitur meam isthanc quantumuis leuem opellam ante alios probasse maximopere vellem. Quam si aliis non inutilem, mihi vero, quae fere nunquam antea, saltem quietam fore sensero, laboris rationem abunde constare arbitrabor. Scripsi Turici, mense Martio A. C. CIↃ IↃ CC LXXVIII.

BELLVM
CATILINARIVM
SIVE
DE CONIVRATIONE CATILINAE
EIVSQVE SOCIORVM.

CAP. I.

OMNIS homines, qui ſeſe ſtudent praeſtare ceteris animalibus, ſumma ope niti decet, vitam ſilentio ne transeant, veluti pecora, quae natura prona atque ventri obedientia finxit. Sed noſtra omnis vis in animo et corpore ſita: animi imperio, corporis ſervitio magis vtimur. Alterum nobis cum dis, alterum cum belluis commune eſt. Quo mihi rectius videtur, ingenii, quam virium opibus gloriam quaerere, et, quoniam vita ipſa, qua fruimur, breuis eſt, memoriam noſtri quam maxume longam efficere. Nam diuitiarum et formae gloria fluxa atque fragilis: Virtus clara

aeternaque habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis, an virtute animi res militaris magis procēderet. Nam et prius, quam incipias, consulto: et, vbi consulueris, mature facto opus est. Ita vtrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget.

CAP. II.

Igitur initio Reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur, sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Graecia Lacedaemonii et Athenienses coepere vrbes atque nationes subigere, lubidinem dominandi caussam belli habere, maxumam gloriam in maxumo imperio putare: tum demum periculo atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, vti in bello, valeret, aequabilius atque constantius sese res humanae haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facile his artibus retinetur,

quibus initio partum eſt. Verum vbi pro labore deſidia, pro continentia et aequitate lubido atque ſuperbia inuaſere; fortuna ſimul cum moribus immutatur. Ita imperium ſemper ad optumum quemque a minus bono transfertur. Quae homines arant, nauigant, aedificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque ſomno, indocti incultique vitam, ſicuti peregrinantes, tranſegere: quibus, profecto contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque iuxta aeſtumo, quoniam de vtraque ſiletur. Verum enim vero is demum mihi viuere atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, praeclari facinoris, aut artis bonae famam quaerit. Sed in magna copia rerum aliud alii natura iter oſtendit.

Cap. III.

Pulchrum eſt bene facere reipublicae: etiam bene dicere haud abſurdum eſt: vel pace, vel bello clarum fieri licet: et qui fecere, et qui facta aliorum ſcripſere multi laudantur. Ac mihi quidem, tamen etſi haudquaquam par gloria ſequatur ſcriptorem et auctorem rerum; tamen in primis

arduum videtur res gestas scribere: primum quod facta dictis sunt exaequanda: dehinc, quia plerique, quae delicta reprehenderis, maliuolentia et inuidia putant: vbi de magna virtute et gloria bonorum memores, quae sibi quisque facilia factu putat, aequo animo accipit; supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, studio ad rempublicam latus sum, ibique mihi aduorsa multa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute; audacia, largitio, auaritia vigebant. Quae tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium; tamen inter tanta vitia imbecilla aetas ambitione corrupta tenebatur: ac me, cum ab reliquorum malis moribus dissentirem, nihilo minus honoris cupido, eadem, quae ceteros, fama atque inuidia vexabat.

CAP. IV.

Igitur vbi animus ex multis miseriis atque periculis requieuit, et mihi reliquam aetatem a republica procul habendam decreui; non fuit consilium secordia atque desidia bonum otium conterere: neque vero agrum colendo, aut venando, seruilibus

officiis intentum, aetatem agere; sed a quo incepto studio me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi Romani carptim, vt quaeque memoria digna videbantur, perscribere: eo magis, quod mihi a spe, metu, partibus reipublicae animus liber erat. Igitur de Catilinae coniuratione, quam verissume potero, paucis absoluam. nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi nouitate. De cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

Cap. V.

LVCIVS CATILINA nobili genere natus, magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo prauoque. Huic ab adolescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia ciuilis grata fuere: ibique iuuentutem suam exercuit. Corpus patiens inediae, vigiliae, algoris, supra quam cuique credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cuius rei libet simulator ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus: satis loquentiae, sapientiae parum. Vastus animus immodera-

ta, incredibilia, nimis alta ſemper cupiebat. Hunc poſt dominationem Lucii Sullae lubido maxuma inuaſerat reipublicae capiundae: neque id quibus modis adſequeretur, dum ſibi regnum pararet, quidquam penſi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris, et conſcientia ſcelerum: quae vtraque his artibus auxerat, quas ſupra memoraui. Incitabant praeterea corrupti ciuitatis mores, quos peſſuma ac diuerſa inter ſe mala, luxuria atque auaritia vexabant. Res ipſa hortari videtur, quoniam de moribus ciuitatis tempus admonuit, ſupra repetere, ac paucis inſtituta maiorum domi militiaeque, quomodo Rempublicam habuerint, quantamque reliquerint: vt paullatim immutata, ex pulcherruma peſſuma ac flagitioſiſſuma facta ſit, diſſerere.

CAP. VI.

Vrbem Romam, ſicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Troiani, qui, Aenea duce, profugi, ſedibus incertis vagabantur; cumque his Aborigines genus hominum agreſte, ſine legibus, ſine imperio, liberum atque ſolutum. Hi poſtquam

in vna moenia conuenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viuentes: incredibile memoratu est, quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, satis prospera satisque pollens videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. Igitur reges populique finitumi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. nam ceteri metu percussi a periculis aberant. At Romani domi militiaeque intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obuiam ire, libertatem, patriam parentesque armis tegere. post, vbi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant: magisque dandis, quam accipiundis beneficiis amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: Delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum, Reipublicae consultabant. hi vel aetate, vel curae similitudine PATRES appellabantur. Post, vbi regium imperium, quod initio conseruandae libertatis, atque augendae reipublicae fuerat, in superbiam dominationemque conuertit; immutato mo-

re, annua imperia, binosque imperatores ſibi fecere. eo modo minume poſſe putabant per licentiam inſoleſcere animum humanum.

Cap. VII.

Sed ea tempeſtate coepere ſe quisque extollere, magisque ingenium in promtu habere. Nam regibus boni quam mali ſuſpectiores ſunt, ſemperque his aliena virtus formidoloſa eſt. Sed ciuitas, incredibile memoratu eſt, adepta libertate, quantum breuì creuerit. tanta cupido gloriae inceſſerat. Iam primum iuuentus ſimul laboris ac belli patiens erat, in caſtris per vſum militiam diſcebat: magisque in decoris armis et militaribus equis, quam in ſcortis atquè conuiuiis lubidinem habebant. Igitur talibus viris non labos inſolitus, non locus vllus aſper, aut arduus erat, non armatus hoſtis formidoloſus: virtus omnia domuerat. Sed gloriae maxumum certamen inter ipſos erat: [ſeſe] quisque hoſtem ferire, murum adſcendere, conſpici, dum tale facinus faceret, properabat: eas diuitias, eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant: laudis auidi, pecuniae

liberales erant: gloriam ingentem, diuitias honeſtas volebant. Memorare poſſem, quibus in locis maxumas hoſtium copias populus Romanus parua manu fuderit, quas vrbis, natura munitas, pugnando ceperit; ni ea res longius ab incepto traheret.

Cap. VIII.

Sed profecto fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas ex lubidine magis, quam ex vero celebrat obſcuratque. Atheniensium res geſtae, ſicuti ego aeſtumo, ſatis amplae magnificaeque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia prouenere ibi ſcriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum, qui fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis eam potuere extollere praeclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia fuit: quia prudentiſſumus quisque negotioſus maxume erat: ingenium nemo ſine corpore exercebat: optumus quisque facere, quam dicere; ſua ab aliis benefacta laudari, quam ipſe aliorum narrare malebat.

Cap. IX.

Igitur domi militiaeque boni mores colebantur. concordia maxuma, minuma auaritia erat: ius bonumque apud eos non legibus magis, quam natura valebat. Iurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant: ciues cum ciuibus de virtute certabant. in suppliciis Deorum magnifici, domi parci, in amicis fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, vbi pax euenerat aequitate seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta haec habeo, quod saepius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant, quique tardius, reuocati, bello excesserant, quam qui signa relinquere, aut pulsi, loco cedere ausi erant. In pace vero quod beneficiis, quam metu imperium agitabant, et, accepta iniuria, ignoscere, quam persequi malebant.

Cap. X.

Sed vbi labore atque iustitia respublica creuit, reges magni bello domiti, nationes ferae et populi ingentes vi subacti, Carthago, aemula imperii Romani ab stirpe interiit, cuncta maria terraeque patebant:

saeuire Fortuna ac miscere omnia coepit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile tolerauerant, iis otium, diuitiae, optandae aliis, oneri miseriaeque fuere. Igitur primo pecuniae, deinde imperii cupido creuit: ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque auaritia fidem, probitatem, ceterasque artis bonas subuertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere edocuit. Ambitio multos mortalis falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud in lingua promtum habere; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo aestumare; magisque vultum, quam ingenium bonum habere. Haec primo paullatim crescere, interdum vindicari. post vbi, contagio quasi, pestilentia inuasit, ciuitas immutata, imperium ex iustissumo atque optumo crudele intolerandumque factum.

Cap: XI.

Sed primo magis ambitio, quam auaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus, ignauus aeque sibi exoptant: sed ille vera

via nititur; huic quia bonae artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. Auaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupiuit. ea, quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat: semper infinita, insatiabilis, neque copia, neque inopia minuitur. Sed postquam L. Sulla, armis recepta Republica, bonis initiis malos euentus habuit; rapere omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere: neque modum, neque modestiam victores habere, foeda crudeliaque in ciuibus facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asiam ductauerat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum, luxuriose nimisque liberaliter habuerat. loca amoena, voluptaria facile in otio ferocis militum animos molliuerant. Ibi primum insueuit exercitus populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas, vasa caelata mirari; ea priuatim ac publice rapere; delubra spoliare; sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundae res sapientium animos fatigant:

ne illi corruptis moribus victoriae temperarent.

Cap. XII.

Poſtquam diuitiae honori eſſe coepere, et eas gloria, imperium, potentia ſequebatur: hebeſcere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maliuolentia duci coepit. Igitur ex diuitiis iuuentutem luxuria atque auaritia, cum ſuperbia inuaſere: rapere, conſumere; ſua parui pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, diuina atque humana promiſcua, nihil penſi atque moderati habere. Operae pretium eſt, cum domos atque villas cognoueris in vrbium modum exaedificatas, viſere templa deorum, quae noſtri maiores, religioſiſſumi mortales fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos ſua gloria decorabant; neque victis quidquam praeter iniuriae licentiam eripiebant. At hi contra ignauiſſumi homines, per ſummum ſcelus, omnia ea ſociis adimere, quae fortiſſumi viri victores reliquerant: proinde quaſi iniuriam facere, id demum eſſet imperio vti.

Cap. XIII.

Nam quid ea memorem, quae nisi iis, qui videre, nemini credibilia sunt: a priuatis compluribus subversos montes, maria constructa esse. quibus mihi videntur ludibrio fuisse diuitiae; quippe, quas honeste habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed lubido stupri, ganeae ceterique cultus non minor incesserat: Viros pati muliebria, mulieres pudicitiam in propatulo habere; Vescendi caussa terra marique omnia exquirere; dormire prius, quam somni cupido esset; non famem, aut sitim; neque frigus, neque lassitudinem opperiri, sed ea omnia luxu antecapere. Haec iuuentutem, vbi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus haud facile lubidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quaestui atque sumtui deditus erat.

Cap. XIV.

In tanta tamque corrupta ciuitate Catilina, id, quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ga-

neo; manu, ventre, pene bona patria lacerauerat; quique alienum aes grande conflauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret; praeterea omnes vndique parricidae, sacrilegi, conuicti iudiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua, periurio aut sanguine ciuili alebat; postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat: ii Catilinae proxumi familiaresque erant. Quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam eius inciderat; quotidiano vsu atque illecebris facile par similisque ceteris efficiebatur. Sed maxume adolescentium familiaritates adpetebat: eorum animi molles et aetate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam vti cuiusque studium ex aetate flagrabat, aliis scorta praebere; aliis canes atque equos mercari; postremo neque sumtui, neque modestiae suae parcere, dum illos obnoxios fidosque faceret. Scio, fuisse nonnullos, qui ita aestumarent, iuuentutem, quae domum Catilinae frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam compertum foret, haec fama valebat.

Cap. XV.

Iam primum adolescens Catilina multa nefanda ſtupra fecerat, cum virgine nobili, cum ſacerdote Veſtae, alia huiuscemodi contra ius fasque. poſtremo captus amore Aureliae Oreſtillae, cuius praeter formam, nihil vmquam bonus laudauit; quod ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adulta aetate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum ſceleſtis nuptiis feciſſe. Quae quidem res mihi inprimis videtur cauſſa fuiſſe facinoris maturandi. Namque animus impurus, dis hominibusque infeſtus, neque vigiliis neque quietibus ſedari poterat: ita conſcientia mentem excitam vaſtabat. Igitur colos exſanguis, foedi oculi, citus modo, modo tardus inceſſus; prorſus in facie vultuque vecordia inerat.

Cap. XVI.

Sed iuuentutem, quam, vt ſupra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis teſtes ſignatoresque falſos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere; poſt, vbi eorum famam atque pudorem attriuerat, maiora alia im-

perabat: Si caussa peccandi in praesens minus suppetebat, nihilo minus insontes, sicuti sontes, circumuenire, iugulare. scilicet, ne per otium torpescerent manus aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis sociisque confisus Catilina, simul quod aes alienum per omnis terras ingens erat, et quod plerique Sullani milites, largius suo vsi, rapinarum et victoriae veteris memores ciuile bellum exoptabant; opprimundae reipublicae consilium cepit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petundi magna spes: Senatus nihil sane intentus: tutae tranquillaeque res omnes; sed ea prorsus opportuna Catilinae.

CAP. XVII.

Igitur circiter Kalendas Iunias L. Caesare et C. Figulo Consulibus primo singulos adpellare: hortari alios, alios tentare: opes suas, imparatam rempublicam, magna praemia coniurationis docere. Vbi satis explorata sunt, quae voluit; in vnum omnis conuocat, quibus maxuma necessitudo, et plurimum audaciae. Eo conuenere Sena-

torii ordinis P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Caſſius Longinus, C. Cethegus, P. et Seruius Sullae, Seruii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Beſtia, Q. Curius: praeterea ex equeſtri ordine M. Fuluius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: adhoc multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles. Erant praeterea complures paullo occultius conſilii huiusce participes nobiles, quos magis dominationis ſpes hortabatur, quam inopia, aut alia neceſſitudo. Ceterum iuuentus pleraque, ſed maxume nobilium, Catilinae inceptis fauebat. quibus in otio vel magnifice, vel molliter viuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempeſtate, qui crederent M. Licinium Craſſum non ignarum eius conſilii fuiſſe; quia Cn. Pompeius inuiſus ipſi magnum exercitum ductabat, cuiusuis opes voluiſſe contra illius potentiam creſcere: ſimul confiſum, ſi coniuratio valuiſſet, facile apud illos principem ſe fore.

CAP. XVIII.

Sed antea item coniurauere pauci contra

rempublicam, in quibus Catilina. de qua quam verissume potero dicam. L. Tullo, M. Lepido consulibus, P. Autronius et P. Sulla legibus ambitus interrogati poenas dederant. Post paullo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat consulatum petere; quod intra legitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempublicam inopia atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina et Autronius, consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Ianuariis L. Cottam et L. Torquatum Consules interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita rursus, in Nonas Februarias consilium caedis transtulerant. Iam tum non Consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare; eo die, post conditam vrbem Romanam, pessumum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati conuenerant; ea res consilium diremit.

Cap. XIX.

Poſtea Piſo in citeriorem Hiſpaniam Quaeſtor pro Praetore miſſus eſt, adnitente Craſſo; quod eum infeſtum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. Neque tamen ſenatus Prouinciam inuitus dederat: quippe foedum hominem a republica procul eſſe volebat: ſimul, quia boni quam plures praeſidium in eo putabant: et iam tum potentia Cn. Pompeii formidoloſa erat. Sed is Piſo, in prouinciam ab equitibus Hiſpanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occiſus eſt. Sunt, qui ita dicunt, imperia eius iniuſta, ſuperba, crudelia barbaros nequiniſſe pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres fidosque clientes, voluntate eius Piſonem adgreſſos: numquam Hiſpanos praeterea tale facinus feciſſe, ſed imperia ſaeua multa antea perpeſſos. Nos eam rem in medio relinquemus. De ſuperiore coniuratione ſatis dictum.

Cap. XX.

Catilina vbi eos, quos paullo ante memoraui, conueniſſe videt: tametſi cum ſingulis multa ſaepe egerat; tamen in rem fore credens vniuerſos adpellare et cohor-

tari, in abditam partem aedium ſecedit: atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem huiuscemodi habuit.

Ni virtus fideſque veſtra ſpectata mihi forent, nequidquam opportuna res cecidiſſet; ſpes magna, dominatio in manibus fruſtra fuiſſent: neque ego per ignauiam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed quia multis et magnis tempeſtatibus vos cognoui fortes fidoſque mihi: eo animus auſus, maxumum atque pulcherrumum facinus incipere: ſimul quia vobis, eadem mihi, bona malaque intellexi. nam idem velle atque nolle, ea demum firma amicitia eſt. Sed ego quae mente agitaui, omnes iam antea diuerſi audiſtis. Ceterum mibi in dies magis animus accenditur, cum conſidero, quae conditio vitae futura ſit, niſi nosmet ipſi vindicamus in libertatem. Nam poſtquam reſpublica in paucorum ius atque ditionem conceſſit; ſemper illis reges, tetrarchae vectigales eſſe: populi, nationes ſtipendia pendere: ceteri omnes, ſtrenui, boni, nobiles atque ignobiles vulgus fuimus, ſine gratia, ſine auctoritate, his obnoxii, quibus, ſi reſpublica valeret, formidini eſſemus.

Itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiae apud illos sunt, aut vbi illi volunt: repulsas nobis reliquere, pericula, iudicia, egestatem. Quae quousque tandem patiemini fortissumi viri? nonne emori per virtutem praestat, quam vitam miseram atque inhonestam, vbi alienae superbiae ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verum enim vero pro Deum atque hominum fidem! victoria nobis in manu. viget aetas, animus valet: contra illis annis atque diuitiis omnia consenuerunt. tantum modo incepto opus est: cetera res expediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium, tolerare potest, illis diuitias superare, quas profundant in exstruendo mari et montibus coaequandis; nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius, domos continuare; nobis larem familiarem nusquam vllum esse? Cum tabulas, signa, toreumata emunt; noua diruunt, alia aedificant; postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant, tamen summa lubidine diuitias vincere nequeunt. At nobis domi inopia, foris aes alienum: mala res, spes multo asperior. denique, quid reliqui habemus, praeter mi-

ſeram animam? Quin igitur expergiſcimini? En illa, illa, quam ſaepe optaſtis, libertas, praeterea diuitiae, decus, gloria in oculis ſita ſunt! fortuna omnia victoribus praemia poſuit. Res, tempus, pericula, egeſtas, belli ſpolia magnifica magis, quam oratio, hortentur. Vel imperatore, vel milite me vtimini. neque animus, neque corpus a vobis aberit. Haec ipſa, vt ſpero, vobiſcum conſul agam: niſi forte animus fallit, et vos ſeruire, quam imperare, parati eſtis.

Cap. XXI.

Poſtquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, ſed neque res neque ſpes bona vlla, tamen etſi illis quieta mouere, magna merces videbatur; tamen poſtulare plerique, vti proponeret, quae conditio belli foret: quae praemia armis peterent: quid vbique opis aut ſpei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proſcriptionem locupletium, magiſtratus, ſacerdotia, rapinas, alia omnia, quae bellum atque lubido victorum fert. Praeterea, eſſe in Hiſpania citeriore Piſonem, in Mauretania cum exercitu P. Sit-

tium Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem et familiarem, et omnibus necessitudinibus circumuentum: eo consulem initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpat omnis bonos: suorum vnumquemque nominans laudare; admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suae, complures periculi aut ignominiae, multos victoriae Sullanae, quibus ea praedae fuerat. Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, vt petitionem suam curae haberent, conuentum dimisit.

Cap. XXII.

Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iusiurandum popularis sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem, vino permixtum, in pateris circumtulisse; inde cum post exsecrationem omnes degustauissent, sicuti in sollemnibus sacris fieri consueuit, aperuisse consilium suum, atque eo, dictitare, fecisse, quo inter se fidi magis forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta haec, multa praeterea existumabant ab iis,

qui Ciceronis inuidiam, quae poſtea orta eſt, leniri credebant atrocitate ſceleris eorum, qui poenas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta eſt.

Cap. XXIII.

Sed in ea conuentione fuit Q. Curius, natus haud obſcuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus; quem Cenſores Senatu probri gratia amouerant. Huic homini non minor vanitas, quam audacia; neque reticere, quae audierat, neque ſuamet ipſe ſcelera occultare. prorſus neque dicere, neque facere quidquam penſi habebat. Erat ei cum Fuluia, muliere nobili, ſtupri vetus conſuetudo; cui cum minus gratus eſſet, quia inopia minus largiri poterat, repente glorians maria monteſque polliceri coepit; minari interdum ferro, niſi obnoxia foret: poſtremo ferocius agitare, quam ſolitus erat. At Fuluia inſolentiae Curii cauſſa cognita, tale periculum reipublicae haud occultum habuit; ſed, ſublato auctore, de Catilinae coniuratione quae quoque modo audierat compluribus narrauit. Ea res inprimis ſtudia hominum accendit ad conſulatum mandandum M. Tullio Cice-

roni. Namque antea pleraque nobilitas inuidia aeſtuabat, et quaſi pollui conſulatum credebant, ſi eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret. Sed vbi periculum aduenit, inuidia atque ſuperbia poſtfuere.

Cap. XXIV.

Igitur comitiis habitis, Conſules declarantur M. Tullius et C. Antonius. quod factum primo popularis coniurationis concuſſerat. Neque tamen Catilinae furor minuebatur; ſed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam ſua, aut amicorum fide ſumtam mutuam, Faeſulas ad Manlium quemdam portare, qui poſtea princeps fuit belli faciundi. Ea tempeſtate plurimos cuiusque generis homines adſciuiſſe dicitur; mulieres etiam aliquot, quae primo ingentis ſumtus ſtupro corporis tolerauerant: poſt vbi aetas tantummodo quaeſtui, neque luxuriae modum fecerat, aes alienum grande conflauerant. per eas ſe Catilina credebat poſſe ſeruitia vrbana ſollicitare, vrbem incendere, viros earum vel adiungere ſibi, vel interficere.

Cap. XXV.

Sed in his erat Sempronia, quae multa ſaepe virilis audaciae facinora commiſerat. Haec mulier genere atque forma, praeterea viro, liberis ſatis fortunata: litteris Graecis atque Latinis docta: pſallere, ſaltare elegantius, quam neceſſe eſt probae: multa alia, quae inſtrumenta luxuriae. Sed ei cariora ſemper omnia, quam decus atque pudicitia fuit: pecuniae an famae minus parceret, haud facile decerneres: lubido ſic accenſa, vt ſaepius peteret viros, quam peteretur. Sed ea ſaepe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, caedis conſcia fuerat, luxuria atque inopia praeceps abierat. Verum ingenium eius haud abſurdum; poſſe verſus facere, iocum mouere, ſermone vti vel modeſto, vel molli, vel procaci. prorſus multae facetiae multusque lepos inerat.

Cap. XXVI.

His rebus compar[illegible], Catilina nihilo minus in proxumum annum Conſulatum petebat; ſperans, ſi deſignatus foret, facile ſe ex voluntate Antonio vſurum. Neque interea quietus erat, ſed omnibus mo-

dis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cauendum dolus, aut astutiae deerant. Namque a principio consulatus sui, multa pollicendo per Fuluiam, effecerat, vt Q. Curius, de quo paullo ante memoraui, consilia Catilinae sibi proderet. Ad hoc collegam suum Antonium pactione prouinciae perpulerat, ne contra rempublicam sentiret. circum se praesidia amicorum atque clientium occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, et Catilinae neque petitio, neque insidiae, quas Consulibus in campo fecerat prospere cessere; constituit bellum facere et extrema omnia experiri: quoniam quae occulte tentauerat, aspera foedaque euenerant.

CAP. XXVII.

Igitur C. Manlium Faesulas atque in eam partem Etruriae, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit; praeterea alium alio, quem vbique opportunum credebat. Interea Romae multa simul moliri; Consuli insidias tendere, parare incendia, opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios iubere: hortari,

vti ſemper intenti paratique eſſent: dies noctesque feſtinare, vigilare, neque inſomniis neque labore fatigari. Poſtremo vbi multa agitanti nihil procedit, rurſus intempeſta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Laecam: ibique multa de ignauia eorum queſtus, docet, *ſe Manlium praemiſiſſe ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma parauerat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; ſeque ad exercitum proficiſci cupere, ſi prius Ciceronem oppreſſiſſet: eum ſuis conſiliis multum obſicere.*

CAP. XXVIII.

Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam ſuam pollicitus, et cum eo L. Vargunteius Senator, conſtituere ea nocte paullo poſt cum armatis hominibus, ſicuti ſalutatum introire ad Ciceronem, ac de improuiſo domi ſuae imparatum confodere. Curius vbi intellegit, quantum periculi Conſuli impendeat, propere per Fuluiam dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi ianua prohibiti, tantum facinus fruſtra ſuſceperant. Interea Manlius in Etruria plebem ſollicitare, ege-

ſtate ſimul, ac dolore iniuriae nouarum rerum cupidam: quod, Sullae dominatione, agros bonaque omnia amiſerat; praeterea latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat; nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

CAP. XXIX.

Ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque vrbem ab inſidiis priuato conſilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii quantus, aut quo conſilio foret, ſatis compertum habebat, rem ad Senatum refert, iam antea volgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio ſolet, Senatus decreuit, DARENT OPERAM CONSVLES, NE QVID RESPVBLICA DETRIMENTI CAPERET. Ea poteſtas per Senatum, more Romano, magiſtratui maxuma permittitur: exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis ſocios atque ciuis: domi militiaeque imperium atque iudicium ſummum habere; aliter, ſine populi iuſſu, nulli earum rerum conſuli ius eſt.

Cap. XXX.

Post paucos dies L. Saenius senator in Senatu litteras recitauit, quas Faesulis adlatas sibi dicebat: in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem VI. Kalendas Nouembris. Simul id, quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant, alii conuentus fieri, arma portari, Capuae atque in Apulia seruile bellum moueri. Igitur Senati decreto Q. Marcius Rex Faesulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam circumque loca missi: Ii vtrique ad vrbem Imperatores erant; impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Sed Praetores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; iisque permissum, *vti pro tempore atque periculo exercitum compararent.* ad hoc, *si quis indicauisset de coniuratione, quae contra rempublicam facta erat, praemium seruo libertatem et sestertia centum: libero impunitatem eius rei, et sestertia ducenta.* item (decreuere,) *vti gladiatoriae familiae Capuam et in cetera municipia distribuerentur,*

pro cuiusque opibus: Romae per totam vrbem vigiliae haberentur, iisque minores magistratus praeessent.

CAP. XXXI.

Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata vrbis facies: ex summa laetitia atque lasciuia, quae diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia inuasit. festinare, trepidare; neque loco, nec homini cuiquam satis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc mulieres, quibus, reipublicae magnitudine, belli timor insolitus, adflictare sese, manus supplices ad coelum tendere; miserari paruos liberos; rogitare, omnia pauere; superbia atque deliciis omissis, sibi patriaeque diffidere. At Catilinae crudelis animus eadem illa mouebat: tamen etsi praesidia parabantur; et ipse lege Plautia interrogatus ab L. Paullo. Postremo dissimulandi caussa, atque sui expurgandi, sicuti iurgio lacessitus foret, in Senatum venit. Tum M. Tullius Consul, siue praesentiam eius timens, seu ira commotus orationem habuit luculentam atque vtilem reipublicae: quam postea scriptam

edidit. Sed, vbi ille adſedit, Catilina, vt erat paratus ad diſſimulanda omnia, demiſſo voltu, voce ſupplici poſtulare, *Patres Conſcripti ne quid de ſe temere crederent: ea familia ortum, ita ab adoleſcentia vitam inſtituiſſe, vt omnia bona in ſpe haberet: ne aeſtumarent, ſibi patricio homini, cuius ipſius, atque maiorum plurima beneficia in plebem Romanam eſſent, perdita Republica opus eſſe, cum eam ſeruaret M. Tullius inquilinus ciuis vrbis Romae.* Ad hoc maledicta alia cum adderet; obſtrepere omnes, hoſtem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus: *Quoniam quidem circumuentus*, inquit, *ab inimicis praeceps agor, incendium meum ruina reſtinguam.*

CAP. XXXII.

Dein ſe ex Curia domum proripuit. ibi multa ſecum ipſe voluens, quod neque inſidiae conſuli procedebant, et ab incendio intellegebat vrbem vigiliis munitam, optumum factum credens, exercitum augere, ac prius, quam legiones ſcriberentur, antecapere, quae bello vſui forent; nocte intempeſta cum paucis in Manliana caſtra profectus eſt. Sed Cethego atque Lentulo,

ceterisque quorum cognouerat promtam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent, caedem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese prope diem cum magno exercitu ad vrbem accessurum. Dum haec Romae geruntur C. Manlius ex suo numero ad Marcium Regem mittit, cum mandatis huiuscemodi:

Cap. XXXIII.

Deos hominesque testamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum homini faceremus, sed vti corpora nostra ab iniuria tuta forent; qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate foeneratorum plerique patriae, sed omnes fama atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lege vti, neque, amisso patrimonio, liberum corpus habere: tanta saeuitia foeneratorum atque Praetoris fuit. Saepe maiores vestrum miseriti plebis Romanae decretis suis inopiae opitulati sunt: ac nouissume memoria nostra, propter magnitudinem aeris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum aere solutum est. Saepe ipsa plebes aut dominandi

ſtudio permota, aut ſuperbia magiſtratuum, armata a patribus ſeceſſit. At nos non imperium neque diuitias petimus; quarum rerum cauſſa bella atque certamina omnia inter mortalis ſunt; ſed libertatem, quam nemo bonus, niſi cum anima ſimul, amittit. Te atque Senatum obteſtamur, conſulatis miſeris ciuibus; legis praeſidium, quod iniquitas Praetoris eripuit, reſtituatis; neue eam neceſſitudinem imponatis, vt quaeramus, quonam modo, vlti maxume ſanguinem noſtrum, pereamus.

Cap. XXXIV.

Ad haec Q. Marcius: *Si quid ab Senatu petere vellent, ab armis diſcedant, Romam ſupplices proficiſcantur: ea manſuetudine atque miſericordia Senatum Populumque Romanum ſemper fuiſſe, vt nemo vmquam ab eo fruſtra auxilium petiuerit.* At Catilina ex itinere plerisque Conſularibus, praeterea optumo cuique litteras mittit: *Se falſis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum reſiſtere nequiuerit, fortunae cedere, Maſſiliam in exilium proficiſci: non quo ſibi tanti ſceleris conſcius; ſed vti reſpublica quieta foret; neue ex ſua contentione ſedi-*

tio oriretur. Ab his longe diuerſas [litteras] Q. Catulus in Senatu recitauit, quas ſibi nomine Catilinae redditas dicebat. earum exemplum infra ſcriptum.

CAP. XXXV.

L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides re cognita, gratam in magnis periculis fiduciam commendationi meae tribuit. Quamobrem defenſionem in nouo conſilio non ſtatui parare: ſatisfactionem ex nulla conſcientia de culpa proponere decreui: quam me Dius fidius veram licet cognoſcas. Iniuriis contumeliisque concitatus, quod fructu laboris induſtriaeque meae priuatus, ſtatum dignitatis non obtinebam, publicam miſerorum cauſſam, pro mea conſuetudine ſuſcepi: non quin aes alienum meis nominibus ex poſſeſſionibus ſoluere poſſem; cum alienis nominibus liberalitas Oreſtillae ſuis filiaeque copiis perſolueret: ſed quod non dignos homines honore honeſtatos videbam, meque falſa ſuſpicione alienatum ſentiebam. Hoc nomine ſatis honeſtas pro meo caſu ſpes reliquae dignitatis conſeruandae ſum ſecutus. Plura cum ſcribere vellem, nunciatum eſt, vim mihi parari. Nunc Oreſtillam commendo

tuaeque fidei trado. eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus. haueto.

Cap. XXXVI.

Sed ipſe paucos dies commoratus apud C. Flaminium Flammam in agro Arretino, dum vicinitatem, antea ſollicitatam, armis exornat, cum faſcibus atque aliis imperii inſignibus in caſtra ad Manlium contendit. Haec vbi Romae comperta; ſenatus *Catilinam et Manlium hoſtes iudicat; ceterae multitudini diem ſtatuit, ante quam ſine fraude liceret ab armis diſcedere, praeter rerum capitalium condemnatis.* Praeterea decernit, *vti Conſules dilectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam perſequi maturet; Cicero vrbi praeſidio ſit.* Ea tempeſtate mihi imperium populi Romani multo maxume miſerabile viſum: cui cum ad occaſum ab ortu ſolis omnia domita armis paterent; domi otium atque diuitiae, quae prima mortales putant, adfluerent; fuere tamen ciues, qui ſeque remque publicam obſtinatis animis perditum irent. Namque duobus Senati decretis ex tanta multitudine, neque praemio inductus coniurationem patefecerat, neque ex caſtris Catilinae quisquam

omnium discesserat. tanta vis morbi, vti tabes, plerosque ciuium animos inuaserat.

CAP. XXXVII.

Neque solum illis aliena mens erat, qui conscii coniurationis; sed omnino cuncta plebes nouarum rerum studio Catilinae incepta probabat. Id adeo more suo videbatur facere. Nam semper in ciuitate, quis opes nullae sunt, bonis inuident, malos extollunt; vetera odere, noua exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed vrbana plebes, ea vero praeceps ierat multis de caussis. Primum omnium, qui vbique probro atque petulantia maxume praestabant; item alii per dedecora patrimoniis amissis; postremo omnes, quos flagitium aut facinus domo expulerat, ii Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deinde multi memores Sullanae victoriae, quod ex gregariis militibus alios Senatores videbant, alios ita diuites, vti regio victu atque cultu aetatem agerent, sibi quisque, si in armis forent, ex victoria talia sperabant. Praeterea iuuentus, quae in agris,

manuum mercede, inopiam toleranerat, priuatis atque publicis largitionibus excita, vrbanum otium ingrato labori praetulerant. eos atque alios omnes malum publicum alebat. Quo minus mirandum, homines egentis, malis moribus, maxuma ſpe, reipublicae iuxta ac ſibi conſuluiſſe. Praeterea quorum, victoria Sullae, parentes proſcripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud ſane alio animo belli euentum exſpectabant. Ad hoc, quicumque aliarum atque Senati partium erant, conturbari rempublicam, quam minus valere ipſi malebant. Id adeo malum multos poſt annos in ciuitatem reuerterat.

Cap. XXXVIII.

Nam poſtquam Cn. Pompeio et M. Craſſo Conſulibus tribunicia poteſtas reſtituta; homines adoleſcentes, (ſummam poteſtatem nacti) quibus aetas animusque ferox, coepere, Senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo, atque pollicitando magis incendere; ita ipſi clari potentesque fieri. Contra eos ſumma ope nitebatur pleraque nobilitas, Senati ſpecie pro ſua magnitudine. Namque, vti paucis abſoluam,

per illa tempora quicumque Rempublicam agitauere, honeſtis nominibus, alii, ſicuti populi iura defenderent, pars, quo Senati auctoritas maxuma foret, bonum publicum ſimulantes, pro ſua quisque potentia certabant. neque modeſtia, neque modus contentionis erat: vtrique victoriam crudeliter exercebant.

Cap. XXXIX.

Sed poſtquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum atque Mithridaticum miſſus; plebis opes imminutae, paucorum potentia creuit. Hi magiſtratus, prouincias, aliaque omnia tenere: ipſi innoxii, florentes, ſine metu aetatem agere, ceteros iudiciis terrere, quo plebem in magiſtratu placidius tractarent. Sed vbi primum dubiis rebus nouandis ſpes oblata, vetus certamen animos eorum arrexit. Quod ſi primo praelio Catilina ſuperior, aut aequa manu diſceſſiſſet: profecto magna clades atque calamitas rempublicam oppreſſiſſet; neque illis, qui victoriam adepti, diutius ea vti licuiſſet, quin defeſſis et exſanguibus, qui plus poſſet, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures,

qui ad Catilinam initio profecti sunt. in his A. Fuluius, senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Isdem temporibus Romae Lentulus, sicuti Catilina praeceperat, quoscumque moribus aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat; neque solum ciues, sed cuiusquemodi genus hominum, quod modo [bello] vsui foret.

Cap. XL.

Igitur P. Vmbreno cuidam negotium dat, vti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli: existumans publice priuatimque aere alieno oppressos, praeterea, quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus, quod in Gallia negotiatus, plerisque principibus notus erat, atque eos nouerat: itaque sine mora, vbi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu ciuitatis, et quasi dolens eius casum requirere coepit, *quem exitum tantis malis sperarent?* postquam illos videt *queri de auaritia magistratuum, accusare senatum, quod in eo auxilii nihil esset; miseriis suis remedium*

mortem exspectare: At ego, inquit, *vobis, si modo viri esse voltis, rationem ostendam, qua tanta ista mala effugiatis.* Haec vbi dixit Allobroges in maxumam spem adducti, Vmbrenum orare, vti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile, quin cupidissume facturi essent, dum ea res ciuitatem aere alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quod foro propinqua, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Roma aberat. Praeterea Gabinium arcessit, quo maior auctoritas sermoni inesset: eo praesente coniurationem aperit: nominat socios, praeterea multos cuiusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: dein eos pollicitos operam suam dimittit.

Cap. XLI.

Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilii caperent. In altera parte erat aes alienum, studium belli, magna merces in spe victoriae: at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe, certa praemia. Haec illis voluentibus, tandem vicit fortuna reipublicae. Itaque Q. Fabio Sangae, cuius patrocinio ciuitas

plurimum vtebatur, rem omnem, vti cognouerant, aperiunt. Cicero, per Sangam [consilio] cognito, legatis praecepit, studium coniurationis vehementer simulent, ceteros adeant, bene polliceantur; denique operam, vti eos quam maxume manifestos habeant.

Cap. XLII.

Isdem fere temporibus in Gallia citeriore atque vlteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. Namque illi, quos antea Catilina dimiserat, inconsulte ac veluti per dementiam [cuncta simul] agere: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer Praetor ex Senati Consultu, caussa cognita, in vincula coniecerat; item in vlteriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciae legatus praeerat.

Cap. XLIII.

At Romae Lentulus, cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, vt videbantur, magnis copiis, constituerant, vti, Catilina in agrum Faesulanum cum

venisset, L. Bestia tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique grauissumi inuidiam optumo consuli imponeret; eo signo, proxuma nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque negotium exsequerentur. Sed ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius, Gabinius vti cum magna manu duodecim simul opportuna loca vrbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceteros, quibus insidiae parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eum vi adgrederetur, alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars, parentes interficerent; simul, caede et incendio perculsis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter haec parata atque decreta Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum: illos dubitando et dies prolatando magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adiuuarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promtus, maxumum bonum in celeritate putabat.

Cap. XLIV.

Sed Allobroges ex praecepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt; ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Caſſio poſtulant iusiurandum, quod ſignatum ad ciuis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli poſſe. Ceteri nihil ſuſpicantes dant: Caſſius ſemet eo breui venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex vrbe proficiſcitur. Lentulus [cum his] T. Volturcium quemdam Crotonienſem mittit; vti Allobroges prius, quam domum pergerent, cum Catilina, data et accepta fide, ſocietatem confirmarent. Ipſe Volturcio litteras ad Catilinam dat, quarum exemplum infra ſcriptum:

Quis ſim, ex eo, quem ad te miſi, cognoſces. Fac cogites, in quanta calamitate ſis, et memineris te virum; conſideres, quid tuae rationes poſtulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.

Ad hoc mandata verbis dat: *Cum ab Senatu hoſtis iudicatus ſit, quo conſilio ſeruitia repudiet? in vrbe parata eſſe, quae iuſſerit: ne cunctetur ipſe propius accedere.*

Cap. XLV.

His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco et C. Pomtino Praetoribus imperat, vti in ponte Muluio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur: cetera, vti facto opus sit, ita agant, permittit. Homines militares, sine tumultu praesidiis collocatis, sicuti praeceptum erat, occulte pontem obsidunt. Postquam ad id loci legati cum Volturcio venere, et simul vtrimque clamor exortus est; Galli, cito cognito consilio, sine mora praetoribus se tradunt. Volturcius primo, cohortatus caeteros, gladio se a multitudine defendit; dein, vbi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomtinum obtestatus, quod ei notus erat; postremo timidus, ac vitae diffidens, veluti hostibus, sese Praetoribus dedit.

Cap. XLVI.

Quibus rebus confectis omnia propere per nuntios Consuli declarantur. At illum ingens cura atque laetitia simul occupauere. nam laetabatur, coniuratione patefacta, ciui-

tatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat, in maxumo scelere tantis ciuibus deprehensis, quid facto opus; poenam illorum sibi oneri, impunitatem perdundae reipublicae credebat. Igitur confirmato animo vocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, item Q. Coeparium quemdam Terracinensem, qui in Apuliam, ad concitanda seruitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt: Coeparius paullo ante domo egressus, cognito indicio, [ex vrbe] profugerat. Consul Lentulum, quod praetor erat, ipse manu tenens perducit; reliquos cum custodibus in aedem Concordiae venire iubet. Eo Senatum aduocat, magnaque frequentia eius ordinis, Volturcium cum legatis introducit: Flaccum Praetorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre iubet.

Cap. XLVII.

Volturcius interrogatus *de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de caussa consilii habuisset?* primo fingere alia, dissimulare de coniuratione; post vbi fide publica dicere iussus est, omnia, vti gesta erant,

aperit: *paucis ante diebus a Gabinio et Coepario socium adscitum, nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Seruium Sullam, L. Vargunteium, multos praeterea in ea coniuratione esse.* Eadem Galli fatentur: ac Lentulum dissimulantem coarguunt, praeter litteras, sermonibus, quos habere solitus: *Ex libris Sibyllinis regnum Romae tribus Corneliis portendi; Cinnam atque Sullam antea: se tertium, cui fatum foret urbis potiri; praeterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem saepe ex prodigiis haruspices respondissent bello ciuili cruentum fore.* Igitur perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognouissent, Senatus decernit, *uti abdicatus magistratu Lentulus, item caeteri in liberis custodiis haberentur.* Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum aedilis, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Caesari, Gabinius M. Crasso, Coeparius [nam is paullo ante ex fuga retractus] Cn. Terentio senatori traduntur.

CAP. XLVIII.

Interea plebes, coniuratione patefacta, quae primo cupida rerum nouarum, nimis

bello fauebat, mutata mente, Catilinae consilia exsecrari, Ciceronem ad coelum tollere; veluti ex seruitute erepta gaudium atque laetitiam agitabant. Namque alia belli facinora praedae magis, quam detrimento; incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxume calamitosum putabat; quippe cui omnes copiae in vsu quotidiano et cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad Senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiscentem ex itinere retractum aiebant. Is cum se diceret indicaturum de coniuratione, si fides publica data esset; iussus a Consule, quae sciret, edicere, eadem fere, quae Volturcius, de paratis incendiis, de caede bonorum, de itinere hostium Senatum edocet; praeterea *se missum a M. Crasso, qui Catilinae nunciaret, ne Lentulus, Cethegus, alii ex coniuratione deprehensi terrerent; eoque magis properaret ad vrbem accedere, quo et ceterorum animos reficeret, et illi facilius e periculo eriperentur.* Sed vbi Tarquinius Crassum nominauit, hominem nobilem, maxumis diuitiis, summa potentia; alii, rem incredibilem rati; pars, tamen etsi verum

exiſtumabant, tamen quia in tali tempore tanta vis hominis leniunda, quam exagitanda videbatur; plerique Craſſo ex negotiis priuatis obnoxii conclamant, *indicem falſum*, deque ea re poſtulant vti referatur. Itaque conſulente Cicerone frequens Senatus decernit: *Tarquinii indicium falſum videri; eumque in vinculis retinendum; neque amplius poteſtatem faciundam, niſi de eo indicaret, cuius conſilio tantam rem mentitus eſſet.* Erant eo tempore, qui aeſtumarent, illud a P. Autronio machinatum, quo facilius, adpellato Craſſo, per ſocietatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium a Cicerone immiſſum aiebant, ne Craſſus, more ſuo, ſuſcepto malorum patrocinio rempublicam conturbaret. Ipſum Craſſum ego poſtea praedicantem audiui, tantem illam contumeliam ſibi ab Cicerone impoſitam.

CAP. XLIX.

Sed isdem temporibus Q. Catulus et C. Piſo neque gratia, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere potuere, vti per Allobroges, aut alium indicem C. Caeſar

falſo nominaretur. Nam vterque cum illo grauis inimicitias exercebant: Piſo obpugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam Transpadani ſupplicium iniuſtum: Catulus ex petitione Pontificatus odio incenſus, quod extrema aetate, maxumis honoribus vſus, ab adoleſcentulo Caeſare victus diſceſſerat. Res autem opportuna videbatur; quod priuatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus grandem pecuniam debebat. Sed vbi Conſulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipſi ſingulatim circumeundo, atque ementiundo, quae ſe ex Volturcio, aut Allobrogibus audiſſe dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant; vsque eo, vt nonnulli equites Romani, qui praeſidii cauſſa cum telis erant circum Concordiae, ſeu periculi magnitudine, ſeu animi nobilitate impulſi, quo ſtudium ſuum in rempublicam clarius eſſet, egredienti ex Senatu Caeſari gladio minitarentur.

CAP. L.

Dum haec in Senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum et Tito Volturcio, comprobato eorum indicio, praemia decernun-

tur: liberti, et pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus, opifices atque seruitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos suos, exercitatos in audaciam, orabat, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, vbi ea parari cognouit, dispositis praesidiis, vt res atque tempus monebat, conuocato Senatu refert, QVID DE HIS FIERI PLACEAT, QVI IN CVSTODIAM TRADITI ERANT. Sed eos paullo ante frequens Senatus iudicauerat: CONTRA REMPVBLICAM FECISSE. Tum D. Iunius Sillanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore Consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, praeterea de L. Cassio, P. Furio, P. Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat. isque postea, permotus oratione C. Caesaris, pedibus in sententiam Tib. Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, praesidiis additis, referundum censuerat. Sed Caesar, vbi ad eum ventum, rogatus sen-

tentiam a Consule, huiuscemodi verba locutus est.

Cap. LI.

Omnis homines, Patres Conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia; ira atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum prouidet, vbi illa obficiant. neque quisquam omnium lubidini simul et vsui paruit. Vbi intenderis ingenium, valet: si lubido possidet, ea dominatur, animus nihil valet. Magna mihi copia memorandi, P. C. qui reges atque populi, ira, aut misericordia impulsi, male consuluerint: sed ea malo dicere, quae maiores nostri, contra lubidinem animi, recte atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum ciuitas, magna atque magnifica, quae populi Romani opibus creuerat, infida atque aduorsa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, maiores nostri, ne quis diuitiarum magis, quam iniuriae caussa bellum inceptum diceret, impunitos dimisere. Item bellis Punicis omnibus, cum saepe Carthaginienses et in pace, et per inducias multa nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem ta-

lia fecere: magis, quid se dignum foret, quam quid in illis iure fieri posset, quaerebant. Hoc idem prouidendum est, Patres conscripti, ne plus valeat apud vos P. Lentuli et ceterorum scelus, quam vestra dignitas; neu magis irae, quam famae consulatis. Nam si digna poena pro factis eorum reperitur, nouum consilium adprobo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat; iis vtendum censeo, quae legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite atque magnifice casum reipublicae miserati sunt: quae belli saeuitia, quae victis acciderent, enumerauere. rapi virgines, pueros: diuelli liberos a parentium complexu: matres familiarum pati, quae victoribus collibuissent: fana atque domos exspoliari; caedem, incendia fieri; postremo armis, cadaueribus, cruore atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortalis, quo illa oratio pertinuit? an, vti vos infestos coniurationi faceret? scilicet quem res tanta atque tam atrox non permouit, eum oratio accendet. Non ita est: neque cuiquam mortalium iniuriae suae paruae videntur: multi eas grauius aequo habuere. Sed aliis alia licentia, Patres conscripti, qui demissi in obscuro vitam

habent, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama atque fortuna pares sunt: qui magno imperio praediti in excelso aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales nouere. Ita in maxuma fortuna, minuma licentia est. neque studere, neque odisse, sed minume irasci decet. quae apud alios iracundia dicitur, in imperio superbia atque crudelitas adpellatur. Equidem ego sic aestumo, Patres conscripti, omnis cruciatus minores, quam facinora illorum esse. sed plerique mortales postrema meminere, et in hominibus impiis sceleris obliti de poena disserunt, si ea paullo seuerior fuit. D. Silanum virum fortem atque strenuum, certe scio, quae dixerit, studio reipublicae dixisse, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eam modestiam viri cognoui. Verum sententia non mihi crudelis, quid enim in talis homines crudele fieri potest? sed aliena a republica nostra videtur. Nam profecto aut metus, aut iniuria te subegit, Silane, Consulem designatum, genus poenae nouum decernere. De timore superuacaneum est disserere, cum praesenti diligentia clarissumi viri Consulis tanta praesidia sint in armis. De poena

possumus equidem dicere id, quod res habet: in luctu atque miseriis mortem aerumnarum requiem, non cruciatum esse; eam cuncta mortalium mala dissoluere; vltra neque curae neque gaudio locum esse. Sed per deos immortalis, quamobrem in sententiam non addidisti, vti prius verberibus in eos animaduerteretur? an, quia lex Porcia vetat? at aliae leges item condemnatis ciuibus animam non eripi, sed in exsilium permitti iubent. An, quia grauius est verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut graue nimis in homines tanti facinoris conuictos? Sin quia leuius; qui conuenit in minore negotio legem timere, cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas reipublicae decretum erit? tempus, dies, fortuna, cuius lubido gentibus moderatur. Illis merito accidit, quidquid euenerit: ceterum vos, patres conscripti, quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis orta sunt: sed vbi imperium ad ignaros, aut minus bonos peruenit; nouum illud [exemplum] ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedaemonii, deuictis Atheniensibus, triginta viros

imposuere, qui rempublicam eorum tractarent. Hi primo coepere pessumum quemque et omnibus inuisum indemnatum necare. ea populus laetari et merito dicere fieri. Post, vbi paullatim licentia creuit, iuxta bonos et malos lubidinose interficere, ceteros metu terrere. Ita ciuitas, seruitute oppressa, stultae laetitiae grauis poenas dedit. Nostra memoria, victor Sulla cum Damasippum et alios huiusmodi, qui malo reipublicae creuerant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnae initium cladis fuit. Nam vti quisque domum, aut villam, postremo aut vas, aut vestimentum alicuius concupiuerat, dabat operam, vti in proscriptorum numero esset. Ita quibus Damasippi mors laetitiae fuerat, post paullo ipsi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnis suos diuitiis expleuit. Atque ego haec non in M. Tullio, neque his temporibus vereor; sed in magna ciuitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio Consule, cui item exercitus in manus, falsum aliquid pro vero credi.

vbi hoc exemplo, per Senati decretum, Consul gladium eduxerit, quis finem statuet, aut quis moderabitur? Maiores nostri, Patres conscripti, neque consilii, neque audaciae vmquam eguere: neque superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumserunt: postremo quod vbique apud socios, aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quam inuidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore, Graeciae morem imitati, verberibus animaduertebant in ciuis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respublica adoleuit et multitudine ciuium factiones valuere, circumuenire innocentes, alia huiuscemodi fieri coepere. tum lex Porcia aliaeque paratae, quibus legibus exsilium damnatis permissum. Hanc ego caussam, Patres conscripti, quo minus nouum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur, eos dimitti et augeri exercitum Ca-

tilinae? minume; sed ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quae maxume opibus valent; neu quis de is postea ad Senatum referat, neue cum populo agat: qui aliter fecerit, Senatum existumare, eum contra rempublicam et salutem omnium facturum.

Cap. LII.

Postquam Caesar dicendi finem fecit, ceteri verbo alius alii varie adsentiebantur: at M. Porcius Cato rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit.

Longe mihi alia mens est, Patres conscripti, cum res atque pericula nostra considero, et cum sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi disseruisse videntur de poena eorum, qui patriae, parentibus, aris atque focis suis bellum parauere: res autem monet, cauere ab illis, quam, quid in illis statuamus, consultare. Nam cetera tum persequare, ubi facta sunt; hoc, nisi prouideris, ne accidat; ubi euenit, frustra iudicia implores. capta urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per deos immortalis, vos ego adpello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam rempublicam, fecistis: si ista, cuius-

cumque modi sint, quae amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium praebere voltis; expergiscimini aliquando et capessite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de sociorum iniuriis; libertas et anima nostra in dubio est. Saepe numero, Patres conscripti, multa verba in hoc ordine feci: saepe de luxuria atque auaritia nostrorum ciuium questus sum; multosque mortalis ea causa aduorsos habeo. qui mihi atque animo meo nullius vmquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubidini malefacta condonabam. Sed, ea tametsi vos parui pendebatis; tamen respublica firma, opulentia neglegentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonis, an malis moribus viuamus; neque quantum, aut quam magnificum imperium populi Romani: sed cuius haec cumque modi, nostra, an nobiscum vna, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem et misericordiam nominat. iampridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus; quia bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia fortitudo vocatur. eo respublica in extremo sita. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in

furibus aerarii: ne illis sanguinem nostrum largiantur; et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. Bene et composite C. Caesar paullo ante in hoc ordine de vita et morte disseruit; falsa, credo, existumans, quae de inferis memorantur: diuerso itinere malos a bonis loca tetra, inculta, foeda atque formidolosa habere. Itaque censuit PECVNIAS EORVM PVBLICANDAS, IPSOS PER MVNICIPIA IN CVSTODIIS HABENDOS; *videlicet timens, ne, si Romae sint, aut a popularibus coniurationis, aut a multitudine conducta per vim eripiantur. Quasi vero mali atque scelesti tantummodo in vrbe, et non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, vbi ad defendendum opes minores. Quare vanum equidem hoc consilium, si periculum ex illis metuit. sin in tanto omnium metu solus non timet; eo magis refert mihi atque vobis timere. Quare cum de P. Lentulo ceterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinae et de omnibus coniuratis decernere. Quanto vos attentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit. si paullulum modo vos languere viderint, iam omnes feroces aderunt.*

Nolite existumare, maiores nostros armis rempublicam ex parua magnam fecisse. Si ita res esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum atque ciuium, praeterea armorum atque equorum maior nobis copia, quam illis. Sed alia fuere, quae illos magnos fecere; quae nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubidini obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam atque auaritiam; publice egestatem, priuatim opulentiam; laudamus diuitias, sequimur inertiam; inter bonos et malos discrimen nullum; omnia virtutis praemia ambitio possidet. Neque mirum; vbi vos separatim sibi quisque consilium capitis, vbi domi voluptatibus, hic pecuniae, aut gratiae seruitis; eo fit, vt impetus fiat in vacuam rempublicam. Sed ego haec omitto. Coniurauere nobilissumi ciues patriam incendere: Gallorum gentem infestissumam nomini Romano ad bellum arcessunt: dux hostium supra caput est: Vos cunctamini etiam nunc, quid intra moenia adprehensis hostibus, faciatis? Misereamini censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem; atque etiam armatos

dimittatis. Ne ista vobis mansuetudo et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res aspera est; sed vos non timetis eam. Immo vero maxume; sed inertia et mollitia animi, alius alium exspectantes cunctamini, dis immortalibus confisi, qui hanc rempublicam in maxumis saepe periculis seruauere. Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur: vigilando, agendo, bene consulendo prospera omnia cedunt: vbi secordiae te atque ignauiae tradideris, nequidquam deos implores; irati infestique sunt. Apud maiores nostros T. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. atque ille egregius adolescens immoderatae fortitudinis morte poenas dedit; Vos de crudelissumis parricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet vita cetera eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli si ipse pudicitiae, si famae suae, si dis aut hominibus vmquam vllis pepercit: ignoscite Cethegi adolescentiae; nisi iterum patriae bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Coepario loquar? quibus si quidquam vmquam pensi fuisset, non ea con-

ſilia de republica habuiſſent. Poſtremo, Patres conſcripti, ſi mehercule peccato locus eſſet, facile paterer, vos ipſa re corrigi, quoniam verba contemnitis; ſed vndique circumuenti ſumus. Catilina cum exercitu faucibus vrget: alii intra moenia, in ſinu vrbis ſunt hoſtes: neque parari, neque conſuli quidquam occulte poteſt. quo magis properandum. Quare ita ego cenſeo: cum nefario conſilio ſceleratorum ciuium reſpublica in maxuma periculu venerit, hique indicio T. Volturcii et legatorum Allobrogum conuicti confeſſique ſint, caedem, incendia, alia foeda atque crudelia facinora in ciuis patriamque parauiſſe; de confeſſis, ſicuti de manifeſtis rerum capitalium, more maiorum, ſupplicium ſumendum.

Cap. LIII.

Poſtquam Cato adſedit: Conſulares omnes itemque Senatus magna pars ſententiam eius laudant, virtutem animi ad coelum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato magnus atque clarus habetur: Senati decretum fit, ſicuti ille cenſuerat. Sed mihi multa legenti, multa audienti, quae populus Romanus domi militiaeque, mari atque terra praeclara facinora fecit, forte lubuit

attendere, quae res maxume tanta negotia ſuſtinuiſſet. Sciebam, ſaepe numero parua manu cum magnis legionibus hoſtium contendiſſe: cognoueram, paruis copiis bella geſta cum opulentis regibus: ad hoc ſaepe fortunae violentiam toleraniſſe: facundia Graecos, gloria belli Gallos ante Romanos fuiſſe. Ac mihi multa agitanti conſtabat, paucorum ciuium egregiam virtutem cuncta patrauiſſe; eoque factum, vti diuitias paupertas, multitudinem paucitas ſuperaret. Sed poſtquam luxu atque deſidia ciuitas corrupta eſt; rurſus reſpublica magnitudine ſua imperatorum atque magiſtratuum vitia ſuſtentabat; ac, ſicuti effoeta parentium, multis tempeſtatibus haud ſane quisquam Romae virtute magnus fuit. Sed memoria mea ingenti virtute, diuorſi moribus fuere viri duo, M. Cato et C. Caeſar: quos, quoniam res obtulerat, ſilentio praeterire, non fuit conſilium, quin vtriusque naturam et mores, quantum ingenio poſſem, aperirem.

CAP. LIV.

Igitur his genus, aetas, eloquentia prope aequalia fuere: magnitudo animi par, item gloria; ſed alia alii. Caeſar beneficiis ac muni-

ſicentia magnus habebatur; integritate vitae Cato. Ille manſuetudine et miſericordia clarus factus: huic ſeueritas dignitatem addiderat. Caeſar dando, ſubleuando, ignoſcendo; Cato nihil largiundo gloriam adeptus. In altero miſeris perfugium; in altero malis pernicies. illius facilitas; huius conſtantia laudabatur. Poſtremo Caeſar in animum induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, ſua neglegere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, vbi virtus eniteſcere poſſet. At Catoni ſtudium modeſtiae, decoris, ſed maxume ſeueritatis erat. Non diuitiis cum diuite, neque factione cum factioſo; ſed cum ſtrenuo virtute, cum modeſto pudore, cum innocente abſtinentia certabat; eſſe, quam videri, bonus malebat; ita quo minus gloriam petebat, eo magis ſequebatur.

CAP. LV.

Poſtquam, vt dixi, Senatus in Catonis ſententiam diſceſſit, Conſul optumum factum ratus, noctem, quae inſtabat, antecapere, ne quid eo ſpatio nouaretur, Triumuiros, quae ſupplicium poſtulabat, para-

re iubet: ipſe, diſpoſitis praeſidiis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per Praetores. Eſt locus in carcere, quod Tullianum adpellatur, vbi paullulum eſcenderis ad laeuam, circiter duodecim pedes humi depreſſus. Eum muniunt vndique parietes, atque inſuper camera, lapideis fornicibus vincta: ſed incultu, tenebris, odore foëda atque terribilis eius facies eſt. In eum locum poſtquam demiſſus Lentulus, quibus praeceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex clariſſuma gente Corneliorum, qui conſulare imperium Romae habuerat, dignum moribus factisque ſuis exitium vitae inuenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Coepario eodem modo ſupplicium ſumtum.

CAP. LVI.

Dum ea Romae geruntur, Catilina ex omni copia, quam et ipſe adduxerat, et Manlius habuerat, duas legiones inſtituit; cohortes, pro numero militum, complet: deinde, vt quisque voluntarius, aut ex ſociis in caſtra venit, aequaliter diſtribuerat; ac breui ſpatio legiones numero hominum expleuerat; cum initio non amplius duobus

millibus habuiſſet. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis inſtructa; ceteri, vt quemque caſus armauerat, ſparos aut lanceas, alii praeacutas ſudes portabant. Sed poſtquam Antonius cum exercitu aduentabat, Catilina per montis iter facere, ad vrbem modo, modo in Galliam verſus caſtra mouere; hoſtibus occaſionem pugnandi non dare. ſperabat prope diem ſeſe habiturum, ſi Romae ſocii incepta patrauiſſent. Interea ſeruitia repudiabat, cuius initio ad eum magnae copiae concurrebant, opibus coniurationis fretus; ſimul alienum ſuis rationibus [exiſtumans,] videri cauſſam ciuium cum ſeruis fugitiuis communicauiſſe.

Cap. LVII.

Sed poſtquam in caſtra nuntius peruenit, Romae coniurationem patefactam; de Lentulo, Cethego, ceteris, quos ſupra memoraui, ſupplicium ſumtum: plerique, quos ad bellum ſpes rapinarum, aut nouarum rerum ſtudium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis aſperos magnis itineribus in agrum Piſtorienſem abducit; eo conſilio, vti per tramites occulte perfuge-

rent in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno praeſidebat, ex difficultate rerum eadem illa exiſtumans, quae ſupra diximus, Catilinam agitare. Igitur vbi iter eius ex perfugis cognouit, caſtra propere mouet ac ſub ipſis radicibus montium conſedit, qua illi deſcenſus erat [in Galliam properanti]. Neque tamen Antonius procul aberat: vtpote qui magno exercitu, locis aequioribus expeditus, in fuga ſequeretur. Sed Catilina poſtquam videt montibus atque copiis hoſtium ſeſe clauſum, in vrbe res aduerſas, neque fugae, neque praeſidii vllam ſpem; optumum factum ratus, in tali re fortunam belli tentare, ſtatuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque, concione aduocata, huiuscemodi orationem habuit.

CAP. LVIII.

Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignauo ſtrenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cuiusque animo audacia natura, aut moribus ineſt, tanta in bello patere ſolet. quem neque gloria, neque pericula excitant, nequidquam

hortere: timor animi auribus obficit. Sed ego vos, quo pauca monerem, aduocaui; simul vti caussam consilii aperirem. Scitis equidem, milites, secordia atque ignauia Lentuli quantam ipsi cladem nobisque attulerit; quoque modo, dum ex vrbe praesidia opperior, in Galliam proficisci nequiuerim. Nunc quo in loco res nostrae sint, iuxta mecum omnes intellegitis. Exercitus hostium duo, vnus ab vrbe, alter a Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxume animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo, vti forti atque parato animo sitis; et, cum praelium inibitis, memineritis, vos diuitias, decus, gloriam, praeterea libertatem atque patriam in dextris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta, commeatus abunde, coloniae atque municipia patebunt. Sin metu cesserimus, eadem illa aduorsa fiunt: neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Praeterea, milites, non eadem nobis et illis necessitudo impendet. nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis superuacaneum est pugnare pro

potentia paucorum. Quo audacius adgredimini, memores pristinae virtutis. Licuit nobis cum summa turpitudine in exsilio aetatem agere: potuistis nonnulli Romae, amissis bonis, alienas opes exspectare. Quia illa foeda atque intoleranda viris videbantur, haec sequi decreuistis. Si relinquere voltis, audacia opus est; nemo, nisi victor, pace bellum mutauit. Nam in fuga salutem sperare, cum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus auerteris, ea vero dementia est. Semper in praelio maxumum est periculum, qui maxume timent: audacia pro muro habetur. Cum vos considero, milites, et cum facta vestra aestumo, magna me spes victoriae tenet. Animus, aetas, virtus vestra hortantur; praeterea necessitudo, quae etiam timidos fortis facit. Nam multitudo hostium ne circumuenire queat, prohibent angustiae. Quodsi virtuti vestrae fortuna inuiderit, cauete, inulti animam amittatis; neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

CAP. LIX.

Haec vbi dixit, paullulum commoratus,

ſigna canere iubet; atque inſtructos ordines in locum aequum deducit: Dein, remotis omnium equis, quo militibus, exaequato periculo, animus amplior eſſet, ipſe pedes exercitum, pro loco atque copiis, inſtruit. Nam, vti planities erat inter ſiniſtros montis, et ab dextra rupe aſpera, octo cohortis in fronte conſtituit: reliqua ſigna in ſubſidio artius collocat. Ab his centuriones omnis lectos, et euocatos, praeterea ex gregariis militibus optumum quemque armatum in primam aciem ſubducit. C. Manlium in dextera, Faeſulanum quemdam in ſiniſtra parte curare iubet: ipſe cum libertis et colonis propter Aquilam adſiſtit, quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuiſſe dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus aeger, quod praelio adeſſe nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortis veteranas, quas tumulti cauſſa conſcripſerat, in fronte; poſt eas ceterum exercitum in ſubſidiis locat. Ipſe equo circumiens, vnumquemque nominans adpellat, hortatur, rogat, vti meminerint, ſe contra latrones inermos, pro patria, pro liberis; pro aris atque focis

fuis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut praefectus, aut legatus, aut praetor cum magna gloria fuerat, plerosque ipsos factaque eorum fortia nouerat; ea commemorando militum animos accendebat.

Cap. LX.

Sed vbi, rebus omnibus exploratis, Petreius tuba fignum dat; cohortis paullatim incedere iubet. idem facit hoftium exercitus. Poftquam eo ventum, vnde a ferentariis praelium committi poffet, maxumo clamore, cum infeftis fignis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, priftinae virtutis memores, comminus acriter inftare; illi haud timidi refiftunt. maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie verfari, laborantibus fuccurrere, integros pro fauciis arceffere: omnia prouidere: multum ipfe pugnare, faepe hoftem ferire. ftrenui militis, et boni imperatoris officia fimul exfequebatur. Petreius, vbi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem praetoriam in medios hoftis inducit, eos perturbatos atque alios alibi refiftentes

interficit: deinde vtrimque ex lateribus adgreditur. Manlius et Faesulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis atque pristinae dignitatis, in confertissumos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur.

Cap. LXI.

Sed confecto praelio, tum vero cerneres, quanta audacia quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinae. Nam fere, quem quisque pugnando locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos cohors praetoria disiecerat, paullo diuersius, sed omnes tamen aduersis volneribus conciderant. Catilina vero longe a suis, inter hostium cadauera repertus est, paullulum etiam spirans ferociamque animi, quam habuerat viuus, in voltu retinens. Postremo ex omni copia neque in praelio, neque in fuga quisquam ciuis ingenuus captus. Ita cuncti suae hostiumque vitae iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani laetam aut incruentam victoriam adeptus. nam strenuissimus quisque aut occiderat in praelio, aut grauiter vulneratus

difceſſerat. Multi autem, qui de caſtris viſundi, aut ſpoliandi gratia proceſſerant, voluentes hoſtilia cadauera, amicum alii, pars hoſpitem, aut cognatum reperiebant; fuere item, qui inimicos ſuos cognoſcerent. Ita varie per omnem exercitum laetitia, moeror; luctus atque gaudia agitabantur.

BELLVM

IVGVRTHINVM

Cap. I.

Falſo queritur de natura ſua genus humanum, quod imbecilla atque aeui breuis forte potius, quam virtute regatur. Nam contra, reputando, neque maius aliud, neque praeſtabilius inuenias, magisque naturae induſtriam hominum, quam vim, aut tempus deeſſe. Sed dux atque imperator vitae mortalium animus eſt: qui vbi ad gloriam virtutis via graſſatur, abunde pollens potensque et clarus eſt, neque fortunae eget: quippe probitatem, induſtriam, alias artis bonas neque dare, neque eripere poteſt. Sin captus prauis cupidinibus ad inertiam et voluptatis corporis peſſum datus eſt:

perniciosa lubidine paullisper vsus; vbi per secordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturae infirmitas accusatur: suam quisque culpam auctores ad negotia transferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena ac nihil profutura, multumque etiam periculosa petunt; neque regerentur magis, quam regerent casus, et eo magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus gloria aeterni fierent.

CAP. II.

Nam vti genus hominum compositum ex anima et corpore: ita res cunctae studiaque omnia nostra corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur praeclara facies, magnae diuitiae, ad hoc vis corporis, alia huiuscemodi omnia breui dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremo corporis et fortunae bonorum, vt initium, finis est: omnia orta occidunt et aucta senescunt; animus incorruptus, aeternus, rector humani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis prauitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per

luxum atque ignauiam aetatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium eſt, incultu atque ſecordia torpeſcere ſinunt: cum praeſertim tam multae variaeque ſint artes animi, quibus ſumma claritudo paratur.

CAP. III.

Verum ex his magiſtratus et imperia, poſtremo omnis cura rerum publicarum, minume mihi hac tempeſtate cupiunda videntur: . quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem ius fuit, tuti, aut eo magis honeſti ſunt. Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam et poſſis, et delicta corrigas, tamen importunum eſt: cum praeſertim omnes rerum mutationes caedem, fugam, aliaque hoſtilia portendant; Fruſtra autem niti, neque aliud fatigando, niſi odium, quaerere, extremae dementiae eſt. niſi forte quem inhoneſta et perniciosa lubido tenet, potentiae paucorum decus atque libertatem ſuam gratificari.

CAP. IV.

Ceterum ex aliis negotiis, quae ingenio exercentur, in primis magno vſui eſt me-

moria rerum geſtarum : cuius de virtute, quia multi dixere, praetereundum puto ; ſimul, ne per inſolentiam quis exiſtumet, memet, ſtudium laudando, extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decreui procul a republica aetatem agere, tanto tamque vtili labori meo nomen inertiae imponant : certe, quibus maxuma induſtria videtur, ſalutare plebem, et conuiuiis gratiam quaerere. Qui ſi reputauerint, et quibus ego temporibus magiſtratus adeptus ſum, et quales viri idem adſequi nequiuerint, et poſtea quae genera hominum in ſenatum peruenerint ; profecto exiſtumabunt, me magis merito, quam ignauia, iudicium animi mutauiſſe, maiusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis reipublicae venturum. Nam ſaepe audiui, Q. Maxumum, P. Scipionem, praeterea ciuitatis noſtrae praeclaros viros ſolitos ita dicere, CVM MAIORVM IMAGINES INTVERENTVR, VEHEMENTISSVME SIBI ANIMVM AD VIRTVTEM ACCENDI. Scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in ſeſe habere ; ſed memoria rerum geſtarum eam flammam egregiis vi-

ris in pectore crefcere, neque prius fedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adaequauerit. At contra, quis est omnium his moribus, quin diuitiis et fumtibus, non probitate neque induftria cum maioribus fuis contendat? etiam homines noui, qui antea per virtutem foliti erant nobilitatem anteuenire, furtim et per latrocinia potius [quam bonis artibus] ad imperia et honores nituntur. proinde quafi praetura et confulatus, atque alia omnia huiuscemodi per fe ipfa clara, magnifica fint; ac non perinde habeantur, vt eorum, qui fuftinent, virtus eft. Verum ego liberius altiusque proceffi, dum me ciuitatis morum piget taedetque. nunc ad inceptum redeo.

Cap. V.

Bellum fcripturus fum, quod populus Romanus cum Iugurtha, rege Numidarum geffit: primum quia magnum et atrox, variaque victoria fuit; dein quia tum primum fuperbiae nobilitatis obuiam itum eft. quae contentio diuina et humana cuncta permifcuit, eoque vecordiae proceffit, vti ftudiis ciuilibus bellum atque vaftitas Italiae finem faceret. Sed priusquam huiuscemodi rei

initium expedio, pauca ſupra repetam; quo ad cognoſcendum omnia illuſtria magis, magisque in aperto ſint. Bello Punico ſecundo, quo dux Carthaginienſium Hannibal, poſt magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxume adtriuerat; Maſiniſſa rex Numidarum, in amicitia receptus a P. Scipione, cui poſtea Africano cognomen ex virtute fuit, multa et praeclara rei militaris facinora fecerat: ob quae, victis Carthaginienſibus et capto Syphace, cuius in Africa magnum atque late imperium valuit, populus Romanus quascumque vrbis et agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Maſiniſſae bona atque honeſta nobis permanſit: imperii vitaeque eius finis idem fuit. Dein Micipſa filius regnum ſolus obtinuit, Maſtanabale et Guluſſa fratribus morbo abſumtis. Is Adherbalem et Hiempſalem ex ſeſe genuit; Iugurthamque, Maſtanabalis fratris filium, quem Maſiniſſa, quod ortus ex concubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos ſuos, domi habuit.

CAP. VI.

Qui vbi primum adoleuit, pollens viri-

bus, decora facie, fed multo maxume ingenio validus, non fe luxu, neque inertiae corrumpendum dedit; fed, vti mos gentis illius eft, equitare, iaculari, curfu cum aequalibus certare: et cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus effe: ad hoc pleraque tempora in venando agere, leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, minumum ipfe de fe loqui. Quibus rebus Micipfa tametfi initio laetus fuerat, exiftumans virtutem Iugurthae regno fuo gloriae fore: tamen, poftquam hominem adolefcentem, exacta fua aetate, paruis liberis, magis magisque crefcere intellegit, vehementer negotio permotus, multa cum animo fuo voluebat. Terrebat natura mortalium, auida imperii et praeceps ad explendam animi cupidinem: praeterea opportunitas fuaeque et liberorum aetatis, quae etiam mediocris viros fpe praedae transuorfos agit: ad hoc ftudia Numidarum in Iugurtham accenfa; ex quibus, fi talem virum interfeciffet, ne qua feditio, aut bellum oriretur, anxius erat.

Cap. VII.

His difficultatibus circumuentus vbi vi-

det, neque per vim, neque infidiis opprimi poffe hominem tam acceptum popularibus, quod erat Iugurtha manu promtus et adpetens gloriae militaris, ftatuit eum obiectare periculis et eo modo fortunam tentare. Igitur, bello Numantino, Micipfa cum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret, fperans, vel oftentando virtutem, vel hoftium faeuitia facile occafurum, praefecit Numidis, quos in Hifpaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. Nam Iugurtha, vt erat impigro atque acri ingenio, vbi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator, et morem hoftium cognouit; multo labore multaque cura, praeterea modeftiffume parendo et faepe obuiam eundo periculis in tantam claritudinem breui peruenerat, vt noftris vehementer carus, Numantinis maxumo terrori effet. Ac fane, quod difficillumum in primis eft, et praelio ftrenuus erat, et bonus confilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque folet. Igitur imperator omnis fere res afperas per Iugurtham agere, in amicis habere,

magis magisque in dies amplecti: quippe cuius neque consilium, neque inceptum vllum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi et ingenii sollertia, quis rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat.

Cap. VIII.

Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures noui atque nobiles, quibus diuitiae bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Iugurthae non mediocrem animum pollicitando accendebant, SI MICIPSA REX OCCIDISSET, FORE, VTI SOLVS IMPERII NVMIDIAE POTIRETVR: IN IPSO MAXVMAM VIRTVTEM, ROMAE OMNIA VENALIA ESSE. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, ipse reuorti domum decreuit: donatum atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in praetorium abduxit: ibique secreto monuit, *vti potius publice, quam priuatim amicitiam populi R. coleret; neu quibus largiri insuesceret: periculose a paucis emi, quod multorum esset. si permanere vellet in suis artibus, vltro*

illi et gloriam, et regnum venturum: sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia praecipitem casurum.

CAP. IX.

Sic locutus, cum litteris, quas Micipsae redderet, dimisit: earum sententia haec erat. *Iugurthae tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit: quam rem tibi certo scio gaudio esse. nobis ob merita carus est: vti idem senatui sit et populo Romano, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor: en habes virum dignum te atque auo suo Masinissa.* Igitur rex, vbi, quae fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognouit, cum virtute viri, tum gratia permotus, flexit animum suum, et Iugurtham beneficiis vincere adgressus est: statimque adoptauit, et testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo atque aetate confectus, cum sibi finem vitae adesse intellegeret, coram amicis et cognatis, item Adherbale et Hiempsale filiis, dicitur huiuscemodi verba cum Iugurtha habuisse.

CAP. X.

Paruum ego, Iugurtha, te, amisso patre,

ſine ſpe, ſine opibus, in meum regnum accepi; exiſtumans non minus me tibi, quam liberis, ſi genuiſſem, ob beneficia carum fore: neque ea res falſum habuit. Nam vt alia magna et egregia tua omittam, nouiſſume rediens Numantia meque regnumque meum gloria honorauiſti: tua virtute nobis Romanos ex amicis amiciſſumos feciſti: in Hiſpania nomen familiae renouatum: poſtremo, quod difficillumum inter mortalis, gloria inuidiam viciſti. Nunc, quoniam mihi natura vitae finem facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo obteſtorque, vti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres ſunt, caros habeas: neu malis alienos adiungere, quam ſanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neque theſauri praeſidia regni ſunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio et fide pariuntur. Quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, ſi tuis hoſtis fueris? Equidem ego vobis regnum tradó firmum, ſi boni eritis; ſin mali, imbecillum. Nam concordia paruae res creſcunt, diſcordia maxumae dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, qui

aetate et sapientia prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Adherbal et Hiempsal, colite, obseruate talem hunc virum, imitamini virtutem et enitimini, ne ego meliores liberos sumsisse videar, quam genuisse.

CAP. XI.

Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intellegebat, et ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis diebus moritur. Postquam illi, more regio, iusta magnifice fecerant, reguli in vnum conuenere, vti inter se de cunctis negotiis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minumus ex illis, natura ferox, etiam antea ignobilitatem Iugurthae [quia materno genere impar erat] despiciens, dextera Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Dein tamen, vti aetati concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio differerent, Iugurtha inter alias res iacit: OPORTERE

QVINQVENNII CONSVLTA OMNIA ET DECRETA RESCINDI. NAM PER EA TEMPORA CONFECTVM ANNIS MICIPSAM PARVM AMIMO VALVISSE. Tum IDEM, Hiempſal, PLACERE SIBI, reſpondit: NAM IPSVM ILLVM TRIBVS HIS PROXVMIS (ANNIS) ADOPTATIONE IN REGNVM PERVENISSE. Quod verbum in pectus Iugurthae altius, quam quisquam ratus, deſcendit. Itaque ex eo tempore ira et metu anxius moliri, parare, atque ea modo animo habere, quibus Hiempſal per dolum caperetur. Quae vbi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox, ſtatuit quouis modo inceptum perficere.

CAP. XII.

Primo conuentu, quem ab regulis factum ſupra memoraui, propter diſſenſionem placuerat diuidi theſauros, finisque imperii ſingulis conſtitui. Itaque tempus ad vtramque rem decernitur, ſed maturius ad pecuniam diſtribuendam. Reguli interea in loca propinqua theſauris alius alio conceſſere. Sed Hiempſal in oppido Thirmida forte eius domo vtebatur, qui proxumus lictor Iugurthae, carus acceptusque ſemper fuerat.

quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, vti tamquam suam visens domum eat, portarum clauis adulterinas paret: nam verae ad Hiempsalem referebantur. ceterum, vbi res postularet, se ipsum cum magna manu venturum. Numida mandata breui confecit: atque, vt doctus erat, noctu Iugurthae milites introducit. Qui postquam in aedis irrupere, diuersi regem quaerere: dormientis alios, alios occursantis interficere: scrutari loca abdita; clausa effringere: strepitu et tumultu omnia miscere: cum Hiempsal interim reperitur, occultans sese tugurio mulieris ancillae, quo initio pauidus et ignarus loci perfugerat. Numidae caput eius, vt iussi erant, ad Iugurtham referunt.

Cap. XIII.

Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur; Adherbalem omnisque, qui sub imperio Micipsae fuerant, metus inuadit. in duas partis discedunt: plures Adherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maxumas potest copias armat: vrbis partim vi, alias voluntate imperio suo adiungit: omni Numidiae imperare parat. Ad-

herbal, tamen etsi Romam legatos miserat, qui Senatum docerent de caede fratris et fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed vbi res ad certamen venit, victus ex praelio profugit in prouinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Iugurtha, patratis consiliis, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum, neque advorsus iram eius vsquam, nisi in auaritia nobilitatis et pecunia sua, spem habere. Itaque paucis diebus cum auro et argento multo Romam mittit, quis praecepit, vti primum veteres amicos muneribus expleant: deinde nouos adquirant: postremo quaecumque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed vbi Romam legati venere, et, ex praecepto regis, hospitibus aliisque, quorum ea tempestate auctoritas pollebat, magna misere; tanta commutatio incessit, vti ex maxuma inuidia in gratiam et fauorem nobilitatis Iugurtha veniret. quorum pars spe, alii praemio inducti, singulos ex Senatu ambiundo, nitebantur, ne grauius in eum consuleretur. Igitur, legati vbi satis confidunt, die constituto, Senatus vtrisque da-

tur. Tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus.

Cap. XIV.

Patres conſcripti. Micipſa pater meus moriens praecepit, vti regnum Numidiae tantummodo procuratione exiſtumarem meum; ceterum ius et imperium penes vos eſſe: ſimul eniterer domi militiaeque quam maxumo vſui eſſe populo Romano. vos mihi cognatorum, vos in adfinium locum ducerem: ſi ea feciſſem, in veſtra amicitia exercitum, diuitias, munimenta regni habere. Quae cum [praecepta parentis mei] agitarem; Iugurtha, homo omnium, quos terra ſuſtinet, ſceleratiſſumus, contemto imperio veſtro, Maſiniſſae me nepotem, et iam ab ſtirpe ſocium et amicum populo Romano regno fortuniſque omnibus expulit. Atque ego, Patres conſcripti, quoniam eo miſeriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob maiorum beneficia poſſe auxilium petere; ac maxume deberi mihi a populo Romana, quibus non egerem; ſecundum ea, ſi deſideranda erant, vti debitis vterer. Sed quoniam parum tuta per ſe ipſa probitas, neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos confugi, Patres

conſcripti, quibus, quod miſerrumum, cogor prius oneri, quam vſui eſſe. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam a vobis recepti, aut in ſuis dubiis rebus ſocietatem veſtram adpetiuerunt. familia noſtra cum populo Romano bello Carthaginienſi amicitiam inſtituit: quo tempore magis fides eius, quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos, Patres conſcripti, nolite pati fruſtra a vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil cauſſae haberem, praeter miſerandam fortunam; quod paullo ante rex, genere, fama atque copiis potens, nunc deformatus aerumnis, inops, alienas opes exſpecto: tamen erat maieſtatis Romani populi, probibere iniuriam, neque cuiusquam regnum per ſcelus creſceret. Verum ego his finibus eiectus ſum, quos maioribus meis populus Romanus dedit: vnde pater et auus vna vobiscum expulere Syphacem et Carthaginienſes. Veſtra beneficia erepta ſunt, Patres conſcripti: vos in mea iniuria deſpecti eſtis. Eheu me miſerum! Huccine, Micipſa pater, beneficia euaſere, vti quem tu parem cum liberis, regnique participem feciſti, is potiſſumum ſtirpis tuae exſtinctor ſit? Numquamne ergo fa-

milia noſtra quieta erit? ſemperne in ſanguine, ferro, fuga verſabimur? Dum Carthaginienſes incolumes fuere, iure omnia ſaeua patiebamur: hoſtes ab latere, vos amici procul, ſpes omnis in armis erat. Poſtquam illa peſtis eiecta, laeti pacem agitabamus: quippe quis hoſtis nullus, niſi forte quem iuſſiſſetis. Ecce autem ex improuiſo Iugurtha, intoleranda audacia, ſcelere atque ſuperbia ſeſe ecferens, fratre meo, atque eodem propinquo ſuo interfecto, primum regnum eius ſceleris ſui praedam fecit: poſt, vbi me isdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim, aut bellum exſpectantem, in imperio veſtro, ſicuti videtis, extorrem patria, domo, inopem et coopertum miſeriis effecit, vt vbiuis tutius, quam in meo regno eſſem. Ego ſic exiſtumabam, Patres conſcripti, vt praedicantem audiueram patrem meum; qui veſtram amicitiam colerent, eos multum laborem ſuſcipere: ceterum ex omnibus maxume tutos eſſe. Quod in familia noſtra fuit, praeſtitit, vti in omnibus bellis vobis adeſſent. nos vti per otium tuti ſimus, in manu veſtra eſt, Patres conſcripti. Pater nos duos fratres reliquit: tertium, Iugurtham, bene-

ficiis suis ratus nobis coniunctum fore. alter eorum necatus, alterius ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? quo potissumum infelix accedam? generis praesidia omnia exstincta sunt: pater, vti necesse erat, naturae concessit; fratri, quem minume decuit, propinquus, per scelus vitam eripuit; adfines, amicos, propinquos ceteros, alium alia clades oppressit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars bestiis obiecti; pauci, quibus relicta anima, clausi in tenebris, cum moerore et luctu, morte grauiorem vitam exigunt. Si omnia, quae aut amisi, aut ex necessariis aduorsa facta sunt, incolumia manerent, tamen, si quid ex improuiso accidisset, vos implorarem, Patres conscripti; quibus, pro magnitudine imperii, ius et iniurias omnis curae esse decet. Nunc vero exsul patria, domo, solus et omnium honestarum rerum egens, quo accedam, aut quos adpellem? nationesne, an reges, qui omnes familiae nostrae ob vestram amicitiam infesti sunt? an quoquam adire licet, vbi non maiorum meorum hostilia monumenta plurima? aut quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremo Masinis-

ſa nos ita inſtituit, Patres conſcripti, ne quem coleremus, niſi populum Romanum, ne ſocietates, ne foedera noua acciperemus: abunde magna praeſidia nobis in veſtra amicitia fore: ſi huic imperio fortuna mutaretur, vna nobis occidendum eſſe. Virtute ac dis volentibus magni eſtis et opulenti; omnia ſecunda et obedientia ſunt: quo facilius ſociorum iniurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos priuata amicitia Iugurthae, parum cognita, transuorſos agat: quos ego audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos ſingulos, ne quid de abſente, incognita cauſſa, ſtatuatis: fingere me verba, fugam ſimulare, cui licuerit in regno manere. Quod vtinam illum, cuius impio facinore in has miſerias proiectus ſum, eadem haec ſimulantem videam: et aliquando aut apud vos, aut apud deos immortalis rerum humanarum cura oriatur: ne ille, qui nunc ſceleribus ſuis ferox atque praeclarus eſt, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem noſtrum, fratris mei necis, mearumque miſeriarum grauis poenas reddet. Iam iam frater, animo meo cariſſume, quamquam immaturo, et vnde minume decuit, vita erepta eſt: tamen

laetandum magis, quam dolendum puto casum tuum. non enim regnum, sed fugam, exsilium, egestatem et omnis has, quae me premunt, aerumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix, in tanta mala praecipitatus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum praebeo: incertus quid agam, tuasne iniurias persequar, ipse auxilii egens; an regno consulam, cuius vitae necisque potestas ex opibus alienis pendet. Vtinam emori fortunis meis honestus exitus esset, neu viuere contemtus viderer, si defessus malis iniuriae concessissem. Nunc neque viuere lubet, neque mori licet sine dedecore. Patres conscripti, per vos liberos atque parentes, per maiestatem populi R. subuenite misero mibi: ite obuiam iniuriae: nolite pati, regnum Numidiae, quod vestrum est, per scelus et sanguinem familiae nostrae tabescere.

CAP. XV.

Postquam rex finem loquendi fecit, legati Iugurthae largitione magis, quam caussa freti, paucis respondent: *Hiempsalem ob saeuitiam suam ab Numidis interfectum: Adherbalem vltro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod iniuriam facere*

nequiuisset. Iugurtham ab Senatu petere, ne alium putarent, ac Numantiae cognitus esset, neu verba inimici ante facta sua ponerent. Deinde vtrique curia egrediuntur. Senatus statim consulitur: Fautores legatorum, praeterea magna pars gratia deprauati Adherbalis dicta contemnere, Iugurthae virtutem extollere laudibus; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere et flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum et aequum diuitiis carius, subueniundum Adherbali et Hiempsalis mortem seuere vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxume Aemilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, auidus potentiae, honoris, diuitiarum; ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum a consueta lubidine continuit.

CAP. XVI.

Vicit tamen in Senatu pars illa, qui vero pretium aut gratiam anteferebant. Decretum fit, VTI DECEM LEGATI REGNVM, QVOD MICIPSA OBTINVERAT, INTER

IVGVRTHAM ET ADHERBALEM DIVIDERENT. cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, et tum in Senatu potens: quia conſul, C. Gracco et M. Fuluio Flacco interfectis, acerrume victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iugurtha tametſi Romae in amicis habuerat, tamen adcuratiſſime recepit: dando et pollicitando perfecit, vti fama, fide, poſtremo omnibus ſuis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem via adgreſſus, pleroſque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In diuiſione, quae pars Numidiae Mauretaniam adtingit, agro, viris opulentior, Iugurthae traditur: illam alteram ſpecie, quam vſu, potiorem, quae portuoſior et aedificiis magis exornata erat, Adherbal poſſedit.

Cap. XVII.

Res poſtulare videtur Africae ſitum paucis exponere, et eas gentis, quibuscum nobis bellum, aut amicitia fuit, adtingere. Sed quae loca et nationes ob calorem, aut aſperitatem, item ſolitudines minus frequentata ſunt, de is haud facile compertum narrauerim: cetera quam pauciſſimis abſoluam.

In diuiſione orbis terrae plerique in partem tertiam Africam poſuere: pauci tantummodo Aſiam et Europam eſſe; ſed Africam in Europa. Ea finis habet ab Occidente fretum noſtri maris et Oceani: ab ortu ſolis decliuem latitudinem: quem locum Catabathmon incolae adpellant. Mare ſaeuum, importuoſum. ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: coelo, terra penuria aquarum. Genus hominum ſalubri corpore, velox, patiens laborum: pleroſque ſenectus diſſoluit, niſi qui ferro, aut beſtiis interiere: nam morbus haud ſaepe quemquam ſuperat. Ad hoc malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique poſtea acceſſerint, aut quomodo inter ſe permixti ſint: quamquam ab ea fama, quae pleroſque obtinet, diuerſum eſt: tamen vti ex libris Punicis, qui regis Hiempſalis dicebantur, interpretatum nobis eſt; vtique rem ſeſe habere cultores eius terrae putant, quam pauciſſumis dicam. Ceterum fides eius rei penes auctores erit.

CAP. XVIII.

Africam initio habuere Gaetuli et Libyes,

aſperi, inculti; quis cibus erat caro ferina atque humi pabulum, vti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, neque imperio cuiusquam regebantur: vagi, palantes, qua nox coegerat, ſedes habebant. Sed poſtquam in Hiſpania Hercules, ſicuti Afri putant, interiit; exercitus eius, compoſitus ex variis gentibus, amiſſo duce, ac paſſim multis, ſibi quiſque, imperium petentibus, breui dilabitur. Ex eo numero Medi, Perſae et Armeni, nauibus in Africam transuecti, proxumos noſtro mari locos occupauere. Sed Perſae intra Oceanum magis; iique alueos nauium inuerſos pro tuguriis habuere; quia neque materia in agris, neque ab Hiſpanis emundi, aut mutandi copia erat. mare magnum et ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia Gaetulos miſcuere. Et quia ſaepe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiuerant, ſemet ipſi Numidas adpellauere. Ceterum adhuc aedificia Numidarum agreſtium, quae mapalia illi vocant, oblonga, incuruis lateribus tecta, quaſi nauium carinae ſunt. Medis autem et Armenis acceſſere Libyes [nam hi propius mare Afri-

cum agitabant; Gaetuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus] hique mature oppida habuere. nam freto diuisi ab Hispania mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paullatim Libyes corrupere, barbara lingua Mauros, pro Medis, adpellantes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea nomine Numidae, propter multitudinem a parentibus digressi, possidere ea loca, quae proxume Carthaginem Numidia adpellatur. Dein vtrique alteris freti finitumos armis aut metu sub imperium cogere, nomen gloriamque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Gaetuli, minus bellicosi: Denique Africae pars inferior pleraque ab Numidis possessa est; victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.

Cap. XIX.

Postea Phoenices alii multitudinis domi minuendae gratia, pars imperii cupidine, sollicitata plebe et aliis nouarum rerum auidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim aliasque vrbis in ora maritima condidere: Haeque breui multum auctae, pars originibus praesidio, aliae decori fuere. nam de

Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secundo mari, prima Cyrene est, colonia Thereon, ac deinceps duae Syrtes, interque eas Leptis: dein Philenon arae, quem, Aegyptum versus, finem imperii habuere Carthaginienses: post aliae Punicae vrbes. Cetera loca vsque ad Mauretaniam Numidae tenent: proxume Hispaniam Mauri sunt: super Numidiam Gaetulos accepimus partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare: post eos Aethiopas esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida et finis Carthaginiensium, quos nouissume habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat: Gaetulorum magna pars et Numidia vsque ad flumen Mulucham sub Iugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, praeter nomen, cetera ignarus populi Romani; itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa et eius incolis ad necessitudinem rei satis dictum.

Cap. XX.

Poſtquam, regno diuiſo, legati Africa diſceſſere, et Iugurtha contra timorem animi praemia ſceleris adeptum ſeſe videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romae venalia eſſe; ſimul et illorum pollicitationibus accenſus, quos paullo ante muneribus expleuerat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipſe acer, bellicoſus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriae, metuens magis, quam metuendus. Igitur ex improuiſo finis eius cum magna manu inuaſit: multos mortalis cum pecore atque alia praeda capit, aedificia incendit, pleraque loca hoſtiliter cum equitatu accedit. dein cum omni multitudine in regnum ſuum conuertit: exiſtumans dolore permotum Adherbalem iniurias ſuas manu vindicaturum, eamque rem belli cauſſam fore. At ille quod neque ſe parem armis exiſtumabat, et amicitia populi Romani magis, quam Numidis fretus erat; legatos ad Iugurtham de iniuriis queſtum miſit: qui tametſi contumelioſa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decre-

uit, quam bellum ſumere: quia tentatum antea ſecus ceſſerat. Neque tamen eo magis cupido Iugurthae minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaſerat. Itaque non, vt antea, cum praedatoria manu, ſed magno exercitu comparato bellum gerere coepit, et aperte totius Numidiae imperium petere. Ceterum, qua pergebat, vrbis, agros vaſtare, praedas agere; ſuis animum, terrorem hoſtibus augere.

Cap. XXI.

Adherbal vbi intellegit, eo proceſſum, vti regnum aut relinquendum eſſet, aut armis retinendum; neceſſario copias parat et Iugurthae obuius procedit. Interim haud longe a mari, prope Cirtam oppidum vtriusque conſedit exercitus: et quia die extremum erat, praelium non inceptum. vbi plerumque noctis proceſſit, obſcuro etiam tum lumine, milites Iugurthini, ſigno dato, caſtra hoſtium inuadunt; ſemiſomnos partim, alios arma ſumentes fugant funduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit, et ni multitudo togatorum fuiſſet, quae Numidas inſequentes moenibus prohibuit, vno die inter duos reges

coeptum atque patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumſedit, vineis turribusque et machinis omnium generum expugnare adgreditur: maxume feſtinans tempus legatorum antecapere, quos, ante praelium factum, Romam Adherbale miſſos audiuerat. Sed poſtquam Senatus de bello eorum accepit, [tres adoleſcentes] in Africam legantur, qui ambo reges adeant, Senatus populique Romani verbis nuncient. *Velle et cenſere, eos ab armis diſcedere: de controuerſiis ſuis iure potius, quam bello diſceptare: ita ſeque illisque dignum fore.*

CAP. XXII.

Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romae, dum proficiſci parant, de praelio facto et oppugnatione Cirtae audiebatur. ſed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione reſpondit: *Sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate Senati: ab adoleſcentia ita eniſum, vti ab optumo quoque probaretur: virtute, non malitia P. Scipioni, ſummo viro, placuiſſe: ob easdem artis ab Micipſa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum: Ceterum quo plura bene atque ſtrenue feciſ-*

ſet, eo animum ſuum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitae ſuae inſidiatum; quod vbi comperiſſet, ſceleri obuiam iſſe: populum Romanum neque recte, neque pro bono facturum, ſi ab iure gentium ſeſe prohibuerint: poſtremo de omnibus rebus legatos Romam breui miſſurum. Ita vtrique digrediuntur. Adherbalis adpellandi copia non fuit.

Cap. XXIII.

Iugurtha vbi eos Africa deceſſiſſe ratus eſt, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare poteſt; vallo atque foſſa moenia circumdat, turris exſtruit, easque praeſidiis firmat: praeterea dies, noctes aut per vim, aut dolis tentare, defenſoribus moenium praemia modo, modo formidinem oſtentare, ſuos hortando ad virtutem erigere: prorſus intentus cuncta parare. Adherbal vbi intellegit, omnis ſuas fortunas in extremo ſitas, hoſtem infeſtum, auxilii ſpem nullam, penuria rerum neceſſariarum bellum trahi non poſſe; ex his, qui vna Cirtam profugerant, duo maxume impigros delegit, eos multa pollicendo, ac miſerando caſum ſuum confirmat, vti per hoſtium

munitiones noctu ad proxumum mare, dein Romam pergerent.

CAP. XXIV.

Numidae paucis diebus iussa efficiunt: litterae Adherbalis in senatu recitatae, quarum sententia haec fuit.

Non mea culpa saepe ad vos oratum mitto, Patres conscripti, sed vis Iugurthae subigit: quem tanta lubido exstinguendi me inuasit, vti neque vos, neque deos immortalis in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum iam mensem socius et amicus populi Romani armis obsessus teneor: neque mihi Micipsae patris beneficia, neque vestra decreta auxiliantur. ferro, an fame acrius vrguear, incertus sum. Plura de Iugurtha scribere, dehortatur fortuna mea: etiam antea expertus sum, parum fidei miseris esse. Nisi tamen intellego, illum supra, quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, et regnum meum sperare: vtrum grauius existumet, nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. quae sane fuerint nostrae iniuriae, nihil ad vos. Verum nunc vestrum regnum armis tenet: me, quem im-

peratorem Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid reliquum, nisi vis vestra, quo moueri possit? Nam ego quidem vellem, et haec, quae scribo, et quae antea in Senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, vt Iugurthae scelerum ostentui essem, non iam mortem neque aerumnas, tantummodo inimici imperium et cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiae, quod vestrum est, vti lubet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per maiestatem imperii, per amicitiae fidem; si vlla apud vos memoria aui mei Masinissae.

Cap. XXV.

His litteris recitatis, fuere, qui exercitum in Africam mittendum censerent, et quamprimum Adherbali subueniendum: de Iugurtha interim vti consuleretur, quoniam non paruisset legatis. Sed ab isdem regis fautoribus summa ope enisum, ne decretum fieret. Ita bonum publicum, vt in plerisque negotiis solet, priuata gratia deuictum. Legantur tamen in Africam maiores natu, nobiles, amplis honoribus: in

quis M. Scaurus, de quo ſupra memorauimus, conſularis, et tum Senati princeps. Hi, quod in inuidia res erat ſimul, et ab Numidis obſecrati, triduo nauim eſcendere: dein breui Vticam adpulſi litteras ad Iugurtham mittunt, QVAM OCISSVME AD PROVINCIAM ACCEDAT; SEQVE AD EVM AB SENATV MISSOS. Ille vbi accepit, homines claros, quorum auctoritatem Romae pollere audiuerat, contra inceptum ſuum veniſſe: primo commotus, metu atque lubidine diuorſus agitabatur. Timebat iram Senati, [ni paruiſſet legatis:] porro animus cupidine caecus ad inceptum ſcelus rapiebat. Vicit tamen in auido ingenio prauum conſilium. Igitur, exercitu circumdato, ſumma vi Cirtam irrumpere nititur, maxume ſperans, diducta manu hoſtium, aut vi, aut dolis ſeſe caſum victoriae inuenturum. Quod vbi ſecus procedit, neque, quod intenderat, efficere poteſt, vti prius, quam legatos conueniret, Adherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam venit. Ac tamen etſi Senati verbis

minae graues nunciabantur, quod oppugnatione non desisteret; multa tamen oratione consumta, legati frustra discessere.

CAP. XXVI.

Ea postquam Cirtae audita sunt, Italici, quorum virtute moenia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi Romani inuiolatos sese fore, Adherbali suadent, vti seque, et oppidum Iugurthae tradat: tantum ab eo vitam paciscatur, de ceteris Senatui curae fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthae rebatur; quia penes eosdem, si aduorsaretur, cogendi potestas erat, ita, vti censuerant Italici, deditionem facit. Iugurtha in primis Adherbalem excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas et negotiatores promiscue, vti quisque armatis obuius, interfecit.

CAP. XXVII.

Quod postquam Romae cognitum, et res in Senatu agitari coepta, idem illi ministri regis interpellando ac saepe gratia, interdum iurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus plebis designatus, vir acer et infestus potentiae nobilitatis, populum Roma-

num edocuiſſet, ID AGI, VTI PER PAVCOS FACTIOSOS IVGVRTHAE SCELVS CONDONARETVR, profecto omnis inuidia prolatandis conſultationibus dilapſa erat. tanta vis gratiae, atque pecuniae regis. Sed vbi Senatus delicti conſcientia populum timet; lege Sempronia prouinciae futuris Conſulibus, Numidia atque Italia decretae: Conſules declarantur P. Scipio Naſica, L. Beſtia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obuenit. deinde exercitus, qui in Africam portaretur, ſcribitur: ſtipendium, alia, quae bello vſui forent, decernuntur.

Cap. XXVIII.

At Iugurtha, contra ſpem nuncio accepto, quippe cui, Romae omnia venum ire, in animo haeſerat; filium, et cum eo duo familiaris ad Senatum legatos mittit: hisque, vt illis, quos, Hiempſale interfecto, miſerat, praecepit, *omnis mortalis pecunia adgrediantur.* Qui poſtquam Romam aduentabant; Senatus a Beſtia conſultus: PLACERETNE LEGATOS IVGVRTHAE RECIPI MOENIBVS. iique decreuere: *niſi regnum, ipſumque deditum veniſſent, vti in*

diebus [proxumis] decem Italia decederent. Consul Numidis ex Senati decreto nunciari iubet. ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quae deliquisset, munita fore sperabat: in quis fuit Scaurus, cuius de natura et habitu supra memorauimus. Nam in Consule nostro multae bonaeque artes animi et corporis erant: quas omnis auaritia praepediebat. patiens laborum, acri ingenio, satis prouidens, belli haud ignarus, firmissumus contra pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectae. Igitur Calpurnius initio, paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est, multos mortalis, et vrbis aliquot pugnando capit.

Cap. XXIX.

Sed vbi Iugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere coepit: animus aeger auaritia facile conuersus est. Ceterum socius et administer omnium consiliorum adsumitur Scaurus: qui tametsi a principio, ple-

risque ex factione eius corruptis, acerrume regem impugnauerat; tamen magnitudine pecuniae a bono honestoque in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans, sese aliquid interim Romae pretio, aut gratia effecturum: postea vero quam participem negotii Scaurum acceperat; in maxumam spem adductus recuperandae pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus praesens agere. Ceterum interea, fidei caussa, mittitur a Consule Sextius Quaestor in oppidum Iugurthae Vagam: cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora induciae agitabantur. Igitur rex, vti constituerat, in castra venit: ac pauca, praesenti consilio, locutus de inuidia facti, atque in deditionem vti acciperetur; reliqua cum Bestia et Scauro secreta transigit: dein postero die, quasi per saturam exquisitis sententiis, in deditionem accipitur. Sed, vti pro consilio imperatum, elephanti triginta, pecus atque equi multi, cum paruo argenti pondere Quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus

rogandos proficiſcitur. In Numidia et exercitu noſtro pax agitabatur.

CAP. XXX.

Poſtquam res in Africa geſtas, quoque modo actae forent fama diuolgauit; Romae per omnis locos et conuentus de facto Conſulis agitari: apud plebem grauis inuidia; Patres, probarentne tantum flagitium, an decretum Conſulis ſubuerterent, parum conſtabat. Ac maxume eos potentia Scauri, quod is auctor et ſocius Beſtiae ferebatur, a vero, bono impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenii et odio potentiae nobilitatis ſupra diximus, inter dubitationem et moras Senati, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne rempublicam, ne libertatem ſuam deſererent: multa ſuperba, crudelia facinora nobilitatis oſtendere: prorſus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempeſtate Memmii facundia clara pollensque fuit; decere exiſtumaui, vnam ex tam multis orationem perſcribere: ac potiſſumum, quae in concione poſt reditum Beſtiae huiuscemodi verbis diſſeruit.

CAP. XXXI.

Multa dehortantur a vobis, Quirites, ni studium reipublicae omnia superet: opes factionis, vestra patientia, ius nullum; ac maxume, quod innocentiae plus periculi, quam honoris, est. Nam illa quidem piget dicere, his annis XV. quam ludibrio fueritis superbiae paucorum; quam foede quamque inulti perierint vestri defensores; vt vobis animus ab ignauia atque secordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxiis inimicis, exsurgitis, atque etiam nunc timetis, quibus decet terrori esse. Sed quamquam haec talia sunt: tamen obuiam ire factionis potentiae animus subigit. certe ego libertatem, quae mihi a parente tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm, Quirites. Neque ego hortor, quod saepe maiores vestri fecere, vti contra iniurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus: necesse est, suomet ipsi more praecipites eant. Occiso Tiberio Gracco, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quaestiones habitae sunt. Post C. Gracci et M. Fuluii caedem, item multi vestri ordinis in carcere necati sunt: vtriusque cladis non lex, verum lubido

eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere. quidquid sine sanguine ciuium vlcisci nequitur iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini, aerarium expilari; reges et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem et summam gloriam, et maxumas diuitias esse: tamen haec talia facinora impune suscepisse, parum habuere. itaque postremo leges, maiestas vestra, diuina et humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui fecere, pudet aut poenitet: sed incedunt per ora vestra magnifice; sacerdotia et consulatus, pars triumphos suos ostentantes: perinde quasi honori, non praedae habeant. Serui aere parati imperia iniusta dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio nati, aequo animo seruitutem toleratis. At qui sunt hi, qui rempublicam occupauere? homines sceleratissumi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentissumi, idemque superbissumi; quis fides, decus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnia quaestui sunt. Pars eorum occidisse tribunos plebis; alii quaestiones iniustas; plerique caedem in vos fecisse, pro munimento habent. Ita quam quisque pessume fecit, tam maxume

tutus est. metum a scelere suo ad ignauiam vestram transtulere: quos omnis eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in vnum coegit. sed haec inter bonos amicitia est, inter malos factio. Quod si tam libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt; profecto neque respublica, sicuti nunc, vastaretur; et beneficia vestra penes optumos, non audacissumos, forent. Maiores vestri, parandi iuris et maiestatis constituendae gratia, bis, per secessionem, armati Auentinum occupauere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, non summa ope nitemini? atque eo vehementius, quod maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non parauisse. Dicet aliquis. Quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere rempublicam: non manu, neque vi; quod magis fecisse, quam illis accidisse indignum; verum quaestionibus et indicio ipsius Iugurthae. qui si dediticius est, profecto iussis vestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet existumabitis, qualis illa pax, aut deditio, ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maxumae diuitiae, in rempublicam damna, dedecora peruenerint. Nisi forte nondum etiam vos

dominationis eorum satietas tenet, et illa, quam haec tempora, magis placent, cum regna, prouinciae, leges, iura, iudicia, bella, paces; postremo diuina et humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc est, populus Romanus, inuicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. nam seruitutem quidem quis vestram recusare audebat? Atque ego tamen etsi viro flagitiosissumum existumo impune iniuriam accepisse; tamen vos hominibus sceleratissumis ignoscere, quoniam ciues sunt, aequo animo paterer, nisi misericordia in perniciem casura esset. Nam et illis, quantum importunitatis habent, parum est, impune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: et vobis aeterna sollicitudo remanebit, cum intellegetis, aut seruiundum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiae quae spes? Dominari illi volunt; vos liberi esse: facere illi iniurias; vos prohibere: postremo sociis vestris veluti hostibus; hostibus pro sociis vtuntur. Potestne in tam diuorsis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo hortorque, ne tantum scelus impunitum omittatis. Non peculatus aerarii fa-

ctus est, neque per vim sociis ereptae pecuniae: quae quamquam grauia; tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. Hosti acerrumo prodita Senati auctoritas, proditum imperium vestrum: domi militiaeque respublica venalis fuit. Quae nisi quaesita erunt, ni vindicatum in noxios: quid reliquum, nisi vt illis, qui ea fecere, obedientes viuamus? nam impune quaelibet facere, id est Regem esse. Neque ego, Quirites, hortor, vt malitis ciuis vestros perperam, quam recte fecisse; sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc in republica multo praestat beneficii, quam maleficii immemorem esse. bonus tantummodo segnior fit, vbi neglegas; at malus improbior. Ad hoc si iniuriae non sint, haud saepe auxilii egeas.

Cap. XXXII.

Haec atque alia huiuscemodi saepe dicundo, Memmius populo persuadet, vti L. Cassius, qui tum Praetor erat, ad Iugurtham mitteretur, interposita fide publica, Romam duceret; quo facilius indicio regis, Scauri et reliquorum, quos pecuniae captae arcessebant, delicta patefierent. Dum haec Romae geruntur, qui in Numidia re-

licti a Bestia exercitui praeerant, secuti morem imperatoris, plurima et flagitiosissuma facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti elephantos Iugurthae traderent; alii perfugas vendere; pars ex pacatis praedas agebant. tanta vis auaritiae in animos eorum, veluti tabes, inuaserat. At Cassius, perlata rogatione a C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur; ei timido et ex conscientia diffidenti rebus suis persuadet: *quo se populo Romano dedidisset, ne vim, quam misericordiam, experiri mallet.* Priuatim praeterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat. talis ea tempestate fama de Cassio.

Cap. XXXIII.

Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quam maxume miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tamen etsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta gesserat; C. Baebium tribunum plebis magna mercede parat, cuius impudentia contra ius et iniurias omnis munitus foret. At C. Memmius, aduocata concione, quamquam

regi infesta plebes erat, et pars *in vincula duci* iubebat, pars *ni socios sceleris aperiret, more maiorum, de hoste supplicium sumi*; dignitati, quam irae, magis consulens, sedare motus, et animos mollire; postremo confirmare, *fidem publicam per sese inuiolatam fore.* post, vbi silentium coepit, producto Iugurtha, verba facit: *Romae Numidiaeque facinora eius* memorat; *scelera in patrem fratresque* ostendit: *quibus iuuantibus quibusque ministris egerit, quamquam intelligat populus Romanus; tamen velle manifesta magis ex illo habere: si vera aperiret, in fide et clementia populi Romani magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore; sese suasque spes corrupturum.*

Cap. XXXIV.

Dein, vbi Memmius dicundi finem fecit, et Iugurtha respondere iussus est, C. Baebius tribunus plebis, quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet: ac tamen etsi multitudo, quae in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, voltu, saepe impetu atque aliis omnibus, quae ira fieri amat: vicit tamen

impudentia. Ita populus ludibrio habitus ex concione discessit: Iugurthae Bestiaeque et ceteris, quos illa quaestio exagitabat, animi augescunt.

CAP. XXXV.

Ea erat tempestate Romae Numida quidam, nomine Massiua, Gulussae filius, Masinissae nepos: qui, quia, in dissensione regum, Iugurthae aduorsus fuerat; dedita Cirta et Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proxumo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo Consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissae sit, Iugurtham ob scelera inuidia cum metu vrgueat; regnum Numidiae ab Senatu petat. Auidus Consul belli gerundi mouere, quam senescere omnia malebat. ipsi prouincia Numidia; Minucio Macedonia euenerat. Quae postquam Massiua agitare coepit, neque Iugurthae in amicis satis praesidii est: quod eorum alium conscientia, alium mala fama et timor impediebat: Bomilcari, proxumo ac maxume fido sibi, imperat, *pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massiuae paret, ac maxume occulte: sin id parum procedat,*

quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exſequitur: et per homines talis negotii artifices itinera egreſſusque eius, poſtremo loca atque tempora cuncta explorat: deinde, vbi res poſtulabat, inſidias tendit. Igitur vnus ex eo numero, qui ad caedem parati, paullo inconſultius Maſſiuam adgreditur, illum obtruncat: ſed ipſe deprehenſus, multis hortantibus et inprimis Albino conſule, indicium profitetur. Fit reus magis ex aequo bonoque, quam ex iure gentium, Bomilcar; comes eius, qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha manifeſtus tanti ſceleris, non prius omiſit contra verum niti, quam animum aduortit, ſupra gratiam atque pecuniam ſuam inuidiam facti eſſe. Igitur, quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis, quam vadibus conſulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit: veritus, ne reliquos popularis metus inuaderet parendi ſibi, ſi de illo ſupplicium ſumtum foret. Et ipſe paucis diebus profectus eſt, iuſſus ab Senatu Italia decedere. Sed poſtquam Roma egreſſus eſt, fertur ſaepe eo tacitus

respiciens, postremo dixisse: VRBEM VENALEM ET MATVRE PERITVRAM, SI EMTOREM INVENERIT.

CAP. XXXVI.

Interim Albinus, renouato bello, commeatum, stipendium, alia, quae militibus vsui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, vti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia, et alias, deinde alias morae caussas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum simulare: instanti cedere, et paullo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora Consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existumarent; neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum secordia magis, quam dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies aduentabat; Albinus, Aulo fratre in castris pro Praetore relicto, Romam decessit.

CAP. XXXVII.

Ea tempestate Romae seditionibus tribuniciis atrociter res publica agitabatur. P. Lu-

cullus et L. Annius, tribuni plebis, resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quae dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem pro Praetore in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniae capiundae, milites mense Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat; magnis itineribus, hieme aspera, peruenit ad oppidum Suthul, vbi regis thesauri erant. Quod quamquam et saeuitia temporis, et opportunitate loci neque capi, neque obsideri poterat: [nam circum murum, situm in praerupti montis extremo, planicies limosa hiemalibus aquis paludem fecerat] tamen aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine caecus, vineas agere, aggerem iacere, alia, quae incepto vsui forent, properare.

CAP. XXXVIII.

At Iugurtha, cognita vanitate atque imperitia legati, subdolus augere amentiam: missitare supplicantis legatos: ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca et tramites exercitum ductare. Denique Aulum spe pa-

ctionis perpulit, vti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur. Interea per homines callidos die noctuque exercitum tentabat: centuriones ducesque turmarum, partim vti transfugerent, [corrumpere;] alii, signo dato, locum vti desererent. ita delicta occultiora fore. Quae postquam ex sententia instruit; intempesta nocte, de improuiso multitudine Numidarum Auli castra circumuenit. Milites Romani, tumultu perculsi insolito, arma capere alii, alii se abdere, pars territos confirmare; trepidare omnibus locis: vis magna hostium, coelum nocte atque nubibus obscuratum; periculum anceps: postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors vna Ligurum, cum duabus turmis Thracum, et paucis gregariis militibus, transiere ad regem: et centurio primi pili tertiae legionis per munitionem, quam, vti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit: eaque Numidae cuncti irrupere. Nostri foeda fuga, plerique abiectis armis, proxumum collem occupauere. Nox atque

praeda castrorum hostes, quo minus victoria vterentur, remorata sunt. Dein Iugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: *tametsi ipsum cum exercitu fame, ferro clausum tenet: tamen se humanarum rerum memorem; si secum foedus faceret, incolumis omnis sub iugum missurum: praeterea, vti diebus decem Numidia decederet.* Quae quamquam grauia et flagitii plena erant: tamen, quia mortis metu mutabant, sicuti regi libuerat, pax conuenit.

CAP. XXXIX.

Sed vbi ea Romae comperta sunt, metus atque moeror ciuitatem inuasere: pars dolere pro gloria imperii: pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxume, qui bello saepe praeclari fuerant; quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quaesiuerat. Ob ea Consul Albinus ex delicto fratris inuidiam, ac deinde periculum timens, Senatum de foedere consulebat. et tamen interim exercitui supplementum scribere: ab sociis et nomine Latino auxilia arcessere: denique modis omnibus festinare. Senatus ita, vti par fuerat, decernit, SVO ATQVE

POPVLI INIVSSV NVLLVM POTVISSE FOEDVS FIERI. Conſul impeditus a tribunis plebis ne, quas parauerat copias, ſecum portaret, paucis diebus in Africam proficiſcitur. nam omnis exercitus, vti conuenerat, Numidia deductus, in prouincia hiemabat. Poſtquam eo venit: quamquam perſequi Iugurtham et mederi fraternae inuidiae animus ardebat; cognitis militibus, quos praeter fugam, ſoluto imperio, licentia atque laſciuia corruperat, ex copia rerum ſtatuit, nihil ſibi agitandum.

Cap. XL.

Interea Romae C. Mamilius Limetanus tribunus plebis rogationem ad populum promulgat, *vti quaereretur in eos, quorum conſilio Iugurtha Senati decreta neglegiſſet; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepiſſent; qui elephantos, quique perfugas tradidiſſent; item qui de pace, aut bello cum hoſtibus pactiones feciſſent.* Huic rogationi partim conſcii ſibi, alii ex partium inuidia pericula metuentes, quoniam aperte reſiſtere non poterant, quin illa et alia talia placere ſibi faterentur; occulte per amicos, ac maxume per homines nominis

Latini et focios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu eft, quam intenta fuerit, quantaque vi rogationem iufferit, decreuerit, voluerit: magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicae. tanta lubido in partibus. Igitur ceteris metu perculfis, M. Scaurus, quem legatum Beftiae fupra docuimus, inter laetitiam plebis, et fuorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cum ex Mamilia rogatione tres quaefitores rogarentur, effecerat, vti ipfe in eo numero crearetur. Sed quaeftio exercita afpere violenterque ex rumore, et lubidine plebis. vt faepe nobilitatem, fic ea tempeftate plebem ex fecundis rebus infolentia ceperat.

Cap. XLI.

Ceterum mos partium popularium et Senati factionum, ac deinde omnium malarum artium paucis ante annis Romae ortus, otio et abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam populus et Senatus Romanus placide modefteque inter fe rempublicam tractabant: neque gloriae, neque dominationis certamen inter ciuis erat: metus ho-

ſtilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. Sed vbi illa formido mentibus diſceſſit; ſcilicet ea, quae ſecundae res amant, laſciuia atque ſuperbia inceſſere. Ita, quod in aduorſis rebus optauerant, otium, poſtquam adepti ſunt, aſperius, acerbiusque fuit. Namque coepere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubidinem vertere: ſibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partis abſtracta ſunt. respublica, quae media fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis ſoluta atque diſperſa, in multitudine, minus poterat: paucorum arbitrio belli domique agitabatur: penes eosdem aerarium, prouinciae, magiſtratus, gloriae triumphique erant: populus militia atque inopia vrguebatur; praedas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui liberi militum, vt quisque potentiori confinis erat, ſedibus pellebantur. Ita cum potentia auaritia, ſine modo modeſtiaque inuadere; polluere et vaſtare omnia; nihil penſi, neque ſancti habere, quoad ſemet ipſa praecipitauit. Nam vbi primum [ex nobilitate] reperti ſunt, qui veram gloriam

iniuftae potentiae anteponerent; moueri ciuitas, et permixtio ciuilis, quafi difceffio terrae, oriri coepit.

Cap. XLII.

Nam poftquam Tiberius et C. Graccus, quorum maiores Punico atque aliis bellis multum reipublicae addiderant, vindicare plebem in libertatem et paucorum fcelera patefacere coepere: nobilitas noxia, atque eo perculfa, modo per focios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos fpes focietatis a plebe dimouerat, Graccorum actionibus obuiam ierat: et primo Tiberium, dein paucos poft annos eadem ingredientem Caium, Tribunum alterum, alterum Triumuirum coloniis deducendis, cum M. Fuluio Flacco ferro necauerant. Et fane Graccis, cupidine victoriae, haud fatis moderatus animus fuit. Sed bono vinci fatius eft, quam malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine fua vfa, multos mortalis ferro, aut fuga exftinxit; plusque in reliquum fibi timoris, quam potentiae, addidit. Quae res plerumque magnas ciuitatis peffum dedit: dum alteri alteros vincere quouis modo; et vi-

ctos acerbius vlcisci volunt. Sed de studiis partium et omnibus ciuitatis moribus si singulatim, aut pro magnitudine parem disserere, tempus, quam res, maturius deserat. Quamobrem ad inceptum redeo.

Cap. XLIII.

Post Auli foedus exercitusque nostri foedam fugam, Q. Metellus et M. Silanus Consules designati [prouincias] inter se parauerunt: Metelloque Numidia euenerat, acri viro, et quamquam aduorso populi partium, fama tamen aequabili et inuiolata. Is vbi primum magistratum ingressus est, alia omnia sibi cum collega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, praesidia vndique arcessere: arma, tela, equos, cetera instrumenta militiae parare: ad hoc commeatum affatim: denique omnia, quae bello vario et multarum rerum egenti vsui esse solent. Ceterum ad ea patranda Senati auctoritate socii nomenque Latinum, reges vltro auxilia mittere: postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna

ſpe ciuium, cum propter bonas artis, tum maxume, quod aduorſum diuitias animum inuictum gerebat: et auaritia magiſtratuum ante id tempus in Numidia noſtrae opes contuſae, hoſtiumque auctae erant.

Cap. XLIV.

Sed vbi in Africam venit, exercitus ei traditur Sp. Albini pro Conſule iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promtior, praedator ex ſociis, et ipſe praeda hoſtium, ſine imperio et modeſtia habitus. Ita imperatori nouo plus ex malis moribus ſollicitudinis, quam ex copia militum auxilii, aut ſpei bonae accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam et aeſtiuorum tempus comitiorum mora imminuerat, et exſpectatione euenti ciuium animos intentos putabat; non prius bellum adtingere, quam, maiorum diſciplina, milites laborare coegiſſet. Nam Albinus, Auli fratris exercitusque clade perculſus, poſtquam decreuerat non egredi prouincia, quantum temporis aeſtiuorum in imperio fuit, plerumque milites ſtatiuis caſtris habebat: niſi cum odos, aut pabuli egeſtas locum mutare ſubegerat. Sed ne-

que more militari vigiliae deducebantur: vti cuique lubebat, ab ſignis aberat. Lixae permixti cum militibus die noctuque vagabantur, et palantes agros vaſtare, villas expugnare, pecoris et mancipiorum praedas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino aduectitio, et aliis talibus: praeterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: poſtremo, quaecumque dici aut fingi queunt ignauiae luxuriaeque probra, in illo exercitu cuncta fuere, et alia amplius.

Cap. XLV.

Sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hoſtilibus, magnum et ſapientem virum fuiſſe comperior. tanta temperantia inter ambitionem ſaeuitiamque moderatum. Namque edicto primum adiumenta ignauiae ſuſtuliſſe, *ne quisquam in caſtris panem, aut quem alium coctum cibum venderet; ne lixae exercitum ſequerentur; ne miles gregarius in caſtris, neue in agmine ſeruum aut iumentum haberet;* ceteris arte modum ſtatuiſſe. praeterea transuorſis itineribus quotidie caſtra mouere, iuxta, ac ſi hoſtes adeſſent, vallo atque foſſa mu-

nire, vigilias crebras ponere, et ipſe cum legatis circumire: item in agmine in primis modo, modo in poſtremis, ſaepe in medio adeſſe, ne quispiam ordine egrederetur, vti cum ſignis frequentes incederent, miles cibum et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum breui confirmauit.

Cap. XLVI.

Interea Iugurtha, vbi, quae Metellus agebat, ex nunciis accepit; ſimul de innocentia eius certior Romae factus, diffidere ſuis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus eſt. Igitur legatos ad conſulem cum ſuppliciis mittit, qui tantummodo ipſi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum auidum. Itaque legatos alium ab alio diuorſos adgreditur; ac paullatim tentando, poſtquam opportunos cognouit, multa pollicendo perſuadet, *vti Iugurtham maxume viuum, ſin id parum procedat, necatum ſibi traderent:* ceterum palam, quae ex voluntate forent, regi nun-

ciari iubet. Deinde ipſe paucis diebus, intento atque infeſto exercitu, in Numidiam procedit: vbi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora cultoresque in agris: ex oppidis et mapalibus praefecti Regis obuii procedebant, parati, frumentum dare, commeatum portare, poſtremo omnia, quae imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, ſed pariter, ac ſi hoſtes adeſſent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis ſigna oſtentui credere, et inſidiis locum tentare. Itaque ipſe cum expeditis cohortibus, item funditorum et ſagittariorum delecta manu apud primos erat; in poſtremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in vtrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum et praefectis cohortium diſpertiuerat, vti cum his permixti velites, quacumque accederent, equitatus hoſtium propulſarent. Nam in Iugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum et militiae erat, vti, abſens, an praeſens, pacem, an bellum gerens perniciosior eſſet, in incerto haberetur.

CAP. XLVII.

Erat haud longe ab eo itinere, quo Me-

tellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vaga, forum rerum venalium totius regni maxume celebratum; vbi et incolere, et mercari consueuerant Italici generis multi mortales. Huc Consul, simul tentandi gratia, si paterent opportunitates loci, praesidium imposuit; praeterea imperauit frumentum, et alia, quae bello vsui forent: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum et commeatum [iuuaturum exercitum] etiam paratis rebus munimento fore. Inter haec negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: praeter suam liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, vti priores, Consul illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, et inter eas moras promissa legatorum exspectare.

CAP. XLVIII.

Iugurtha vbi Metelli dicta cum factis composuit, ac se suis artibus tentari animaduortit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrumum erat: vrbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus,

animi popularium tentati, coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem victoriae adductus ex opportunitate loci, quas maxumas copias potest omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiae, quam Adherbal in diuisione possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; a quo aberat mons ferme millia passuum XX. tractu pari, vastus ab natura et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac mirtetis, aliisque generibus arborum, quae humi arido atque arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta, penuria aquae: praeter flumini propinqua loca: ea consita arbustis pecore atque cultoribus frequentabantur.

CAP. XLIX.

Igitur in eo colle, quem, transuorso itinere, porrectum docuimus, Iugurtha, extenuata suorum acie, consedit: elephantis et parti copiarum pedestrium Bomilcarem praefecit, eumque edocet, quae ageret; ipse propior montem cum omni equitatu

pedites dilectos collocat: dein singulas turmas atque manipulos circumiens monet atque obtestatur, *vti memores pristinae virtutis et victoriae seque regnumque suum ab Romanorum auaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint: ducem illis, non animum mutatum: quae ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa; locum superiorem, vti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum conferrent. proinde parati intentique essent, signo dato, Romanos inuadere: illum diem aut omnis labores et victorias confirmaturum, aut maxumarum aerumnarum initium fore.* Ad hoc viritim, vti quemque, ob militare facinus, pecunia aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, et eum ipsum aliis ostentare: postremo, pro cuiusque ingenio, pollicendo, minitando, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicitur. primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet, [nam inter virgulta equi Numidaeque consederant, neque plane occultati humilitate

arborum, et tamen incerti, quidnam esset: cum natura loci, tum dolo ipsi atque signa militaria obscurati] dein, breui cognitis insidiis, paullisper agmen constitit. ibi commutatis ordinibus, in dextero latere, quod proxumum hostis erat, triplicibus subsidiis aciem instruxit: inter manipulos funditores et sagittarios dispertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicuti instruxerat, transuorsis principiis, in planum deducit.

CAP. L.

Sed vbi Numidas quietos, neque colle degredi animaduortit, veritus ex anni tempore et inopia aquae, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus et parte equitum praemisit ad flumen, vti locum castris antecaperet: existumans, hostis crebro impetu et transuorsis praeliis iter suum remoraturos, et quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum tentaturos. Dein ipse pro re atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistrae alae equitibus esse, qui

in agmine principes facti erant. At Iugurtha, vbi extremum agmen Metelli primos suos praetergressum videt, praesidio quasi duum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduorsariis receptui, ac post munimento foret. dein, repente signo dato, hostis inuadit. Numidae alii postremos caedere; pars a sinistra ac dextera tentare; infensi adesse atque instare: omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obuii hostibus fuerant, ludificati incerto praelio, ipsi modo eminus sauciabantur, neque contra feriundi, aut manum conferendi copia erat. antea iam docti ab Iugurtha equites, vbicumque Romanorum turba insequi coeperat, non confertim, neque in vnum sese recipiebant, sed alius alio quam maxume diuorsi. Ita numero priores, si ab persequendo hostis deterrere nequiuerant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: sin opportunior fugae collis, quam campi fuerant; ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta euadere: nostros asperitas et insolentia loci retinebat.

CAP. LI.

Ceterum facies totius negotii varia, incerta, foeda atque miserabilis: disperſi a ſuis pars cedere, alii inſequi; neque ſigna, neque ordines obſeruare; vbi quemque periculum ceperat, ibi reſiſtere ac propulſare: arma, tela, equi, viri, hoſtes, ciues permixti; nihil conſilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum die proceſſerat, cum etiam tum euentus in incerto erat. Denique omnibus labore et aeſtu languidis, Metellus vbi videt Numidas minus inſtare, paullatim milites in vnum conducit, ordines reſtituit, et cohortes legionarias IIII. aduerſum pedites hoſtium collocat. eorum magna pars ſuperioribus locis feſſa conſederat. Simul orare, hortari milites, *ne deficerent, neu paterentur hoſtis fugientes vincere: neque illis caſtra eſſe, neque munimentum vllum, quo cedentes tenderent: in armis omnia ſita.* Sed ne Iugurtha quidem interea quietus; circumire, hortari, renouare praelium, et ipſe cum dilectis tentare omnia: ſubuenire ſuis, hoſtibus dubiis inſtare, quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere.

Cap. LII.

Eo modo inter ſe duo imperatores ſummi viri, certabant: ipſi pares, ceterum opibus diſparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus aduorſus: Iugurthae alia omnia, praeter milites, opportuna. Denique Romani, vbi intellegunt, neque ſibi perfugium eſſe, neque ab hoſte copiam pugnandi fieri; et iam die veſper erat; aduorſo colle, ſicuti praeceptum fuerat, euadunt. Amiſſo loco, Numidae fuſi fugatique, pauci interiere; pleroſque velocitas et regio hoſtibus ignara tutata ſunt. Interea Bomilcar, quem elephantis et parti copiarum pedeſtrium praefectum ab Iugurtha ſupra diximus, vbi eum Rutilius praetergreſſus eſt, paullatim ſuos in aequum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo praemiſſus erat, feſtinans pergit, quietus, vti res poſtulabat, aciem exornat: neque remittit, quid vbique hoſtis ageret, explorare. Poſtquam Rutilium conſediſſe iam, et animo vacuum accepit, ſimulque ex Iugurthae praelio clamorem augeri; veritus, ne legatus, cognita re, laborantibus ſuis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti

militum arte ſtatuerat, quo hoſtium itineri obſiceret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii caſtra procedit.

CAP, LIII.

Romani ex improuiſo pulueris vim magnam animaduortunt; nam proſpectum ager arbuſtis conſitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: poſt vbi aequabilem manere, et, ſicuti acies mouebatur, magis magisque adpropinquare vident, cognita re, properantes arma capiunt, ac pro caſtris, ſicuti imperabatur, conſiſtunt. Deinde, vbi propius ventum, vtrimque magno clamore concurrunt. Numidae tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant; poſtquam impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumueniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quae iam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes, numero quadraginta, interfecti. At Romani, quamquam itinere atque opere caſtrorum et praelio feſſi laetique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, inſtructi intentique obuiam procedunt. Nam dolus

Numidarum nihil languidi, neque remiſſi patiebatur. Ac primo, obſcura nocte, poſtquam haud procul inter ſe erant, ſtrepitu, velut hoſtes aduentare, alteri apud alteros formidinem ſimul, et tumultum facere: et paene imprudentia admiſſum facinus miſerabile, ni vtrimque praemiſſi equites rem explorauiſſent. Igitur, pro metu, repente gaudium exortum, milites alius alium laeti adpellant, acta edocent atque audiunt: ſua quisque fortia facta ad coelum ferre. Quippe res humanae ita ſeſe habent: in victoria vel ignauis gloriari licet; aduorſae res etiam bonos detractant.

Cap. LIV.

Metellus in isdem caſtris quatriduo moratus, ſaucios cum cura reficit, meritos in praeliis more militiae donat, vniuerſos in concione laudat atque agit gratias; hortatur, *ad cetera, quae leuia ſunt, parem animum gerant: pro victoria ſatis iam pugnatum, reliquos labores pro praeda fore.* Tamen interim transfugas et alios opportunos, Iugurtha vbi gentium, aut quid agitaret; cum paucisne eſſet, an exercitum haberet; vt ſeſe victus gereret, exploratum miſit. At

ille sese in loca saltuosa et natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eueniebat, quod praeter regios equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur; quo cuiusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiae ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus vbi videt regis etiam tum animum ferocem; bellum renouari, quod, nisi ex illius lubidine, geri posset; praeterea iniquum certamen sibi cum hostibus, minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit non praeliis, neque acie, sed alio more bellum gerundum. Itaque in Numidiae loca opulentissima pergit, agros vastat, multa castella et oppida temere munita, aut sine praesidio, capit incenditque, puberes interficit, alia omnia militum praeda esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides, frumentum et alia, quae vsui forent, adfatim praebita: vbicumque res postulabat, praesidium impositum. Quae negotia multo magis, quam praelium male pugnatum [ab suis]

regem terrebant. quippe cui ſpes omnis in fuga ſita, ſequi cogebatur; et qui ſua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. Tamen ex copia, quod optumum videbatur, conſilium capit: exercitum plerumque in isdem locis opperiri iubet; ipſe cum delectis equitibus Metellum ſequitur, nocturnis et auiis itineribus ignoratus Romanos palantis repente adgreditur. eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit. et Numidae, priusquam ex caſtris ſubueniretur, ſicuti iuſſi erant, in proxumos collis diſcedunt.

CAP. LV.

Interim Romae gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: vt ſeque et exercitum more maiorum gereret; in aduorſo loco, victor tamen virtute fuiſſet; hoſtium agro potiretur; Iugurtham magnificum ex Auli ſecordia, ſpem ſalutis in ſolitudine, aut fuga coegiſſet habere. Itaque Senatus OB EA FELICITER ACTA DIS IMMORTALIBVS SVPPLICIA DECERNERE: ciuitas trepida antea et ſollicita de belli euentu, laeta agere: fama de Metello prae-

clara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti, omnibus modis festinare, cauere tamen, necubi hosti opportunus fieret: meminisse, post gloriam inuidiam sequi. Ita quo clarior erat, eo magis animi anxius: neque post insidias Iugurthae effuso exercitu praedari: vbi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu praesidium agitabant: exercitus partim ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam praeda, ager vastabatur. Duobus locis, haud longe inter se, castra faciebant. vbi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga atque formido latius crescerent, diuorsi agebant. Eo tempore Iugurtha per collis sequi: tempus, aut locum pugnae quaerere: qua venturum hostem audierat, pabulum et aquarum fontis, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere; postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi, rursus aliis, post aliis minitari: neque praelium facere, neque otium pati; tantummodo hostem ab incepto retinere.

CAP. LVI.

Romanus imperator vbi se dolis fatigari

videt, neque ab hofte copiam pugnandi fieri; vrbem magnam, et in ea parte, qua fita erat, arcem regni, nomine Zamam, ftatuit obpugnare: ratus id, quod negotium pofcebat, Iugurtham laborantibus fuis auxilio venturum, ibique praelium fore. At ille, quae parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit; oppidanos hortatur, moenia defendant, additis auxilio perfugis; quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibant, firmiffumum. Praeterea pollicetur, in tempore femet cum exercitu adfore. Ita compofitis rebus, in loca quam maxume occulta difcedit, ac poft paullo cognofcit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam miffum: quod oppidum primum omnium poft malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit, et iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: fimul magna voce Siccenfes hortatur, *vti cohortis ab tergo circumueniant: fortunam praeclari facinoris cafum dare; fi id fecerint, poftea fefe in regno, illos in libertate fine metu aetatem acturos.* Ac ni Marius figna inferre atque euadere oppido propera-

uiſſet, profecto cuncti, aut magna pars Siccenſium fidem mutauiſſent. tanta mobilitate ſeſe Numidae agunt. Sed milites Iugurthini paullisper ab rege ſuſtentati, poſtquam maiore vi hoſtes vrguent, paucis amiſſis, profugi diſcedunt.

Cap. LVII.

Marius ad Zamam peruenit. id oppidum in campo ſitum, magis opere, quam natura munitum erat: nullius idoneae rei egens, armis viriſque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta moenia exercitu circumuenit. legatis imperat, vbi quiſque curaret: deinde, ſigno dato, vndique ſimul clamor ingens oritur. neque ea res Numidas terret; infenſi intentique ſine tumultu manent: praelium incipitur. Romani, pro ingenio quiſque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare; alii ſuccedere, ac murum modo ſubfodere, modo ſcalis adgredi: cupere praelium in manibus facere. Contra ea oppidani in proxumos ſaxa voluere; ſudes, pila, praeterea picem ſulphure et taeda mixtam ardentia mittere. Sed neo illos, qui procul manſerant, timor animi

ſatis muniuerat. nam pleroſque iacula tormentis, aut manu emiſſa volnerabant: parique periculo, ſed fama impari, boni atque ignaui erant.

Cap. LVIII.

Dum apud Zamam ſic certatur, Iugurtha ex improuiſo caſtra hoſtium cum magna manu inuadit: remiſſis, qui in praeſidio erant, et omnia magis, quam praelium exſpectantibus, portam irrumpit. At noſtri, repentino metu perculſi, ſibi quisque pro moribus conſulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars volnerati, aut occiſi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grege facto, locum cepere, paullo, quam alii, editiorem; neque inde maxuma vi depelli quiuerunt: ſed tela eminus miſſa remittere, pauci in pluribus minus fruſtrati: ſin Numidae propius acceſſiſſent, ibi vero virtutem oſtendere et eos maxuma vi caedere, fundere atque fugare. Interim Metellus cum acerrume rem gereret, clamorem hoſtilem ab tergo accepit: dein, conuerſo equo, animaduortit, fugam ad ſe vorſum fieri: quae res indicabat popularis

eſſe. Igitur equitatum omnem ad caſtra propere mittit, ac ſtatim C. Marium cum cohortibus ſociorum; eumque lacrumans *per amicitiam perque rempublicam obſecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neue hoſtis inultos abire ſinat:* ille breui mandata efficit. At Iugurtha munimento caſtrorum impeditus, cum alii ſuper vallum praecipitarentur, alii in anguſtiis ipſi ſibi properantes obſicerent, multis amiſſis, in loca munita ſeſe recepit. Metellus, infecto negotio, poſtquam nox aderat, in caſtra cum exercitu reuortitur.

CAP. LIX.

Igitur poſtero die, prius, quam ad obpugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis aduentus erat, pro caſtris agitare iubet: portas et proxuma loca tribunis diſpertit: deinde ipſe pergit ad oppidum, atque, vt ſuperiore die, murum adgreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente noſtros inuadit. qui in proximo locati fuerant, paullifper territi perturbantur: reliqui cito ſubueniunt. Neque diutius Numidae reſiſtere quiuiſſent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in con-

gressu facerent. quibus illi freti, non; vt equestri praelio solet, sequi, dein cedere; sed aduorsis equis concurrere, implicare ac perturbare aciem: ita expeditis peditibus suis, hostis paene victos dare.

Cap. LX.

Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Vbi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrume niti; neque alius in alio magis, quam in sese spem habere: pariter oppidani agere. oppugnare, aut parare omnibus locis: auidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere. clamor permixtus hortatione, laetitia, gemitu: item strepitus armorum ad coelum ferri: tela vtrimque volare. Sed illi, qui moenia defensabant, vbi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti praelium equestre prospectabant. eos, vti quaeque Iugurthae res erant, laetos modo, modo pauidos animaduorteres: ac, sicuti audiri a suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus, et huc, illuc, quasi vitabundi, aut iacientes tela, agitare. Quod vbi Mario cognitum est [nam is in ea parte curabat] con-

fulto lenius agere, ac diffidentiam rei fimulare: pati Numidas fine tumultu regis praelium vifere. Ita illis ftudio fuorum adftrictis, repente magna vi murum adgreditur: et iam fcalis egreffi milites prope fumma ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia praeterea tela ingerunt. Noftri primo refiftere: deinde, vbi vnae atque alterae fcalae comminutae, qui fuperfteterant, adflicti funt; ceteri quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti volneribus abeunt. Denique vtrimque praelium nox diremit.

Cap. LXI.

Metellus, poftquam videt fruftra inceptum; neque oppidum capi, neque Iugurtham, nifi ex infidiis, aut fuo loco pugnam facere, et iam aeftatem exactam effe, ab Zama difcedit: et in his vrbibus, quae ad fe defecerant, fatisque munitae loco, aut moenibus erant, praefidia imponit. Ceterum exercitum in prouinciam [quae proxuma eft Numidiae] hiemandi gratia collocat. Neque id tempus, ex aliorum more, quieti, aut luxuriae concedit: fed, quoniam armis bellum parum procedebat, infidias regi per

amicos tendere, et eorum perfidia pro armis vti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romae cum Iugurtha fuerat, et inde, vadibus datis, clam Massiuae de nece indicium fugerat, quod ei per maxumam amicitiam, maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus adgreditur; ac primo efficit, vti ad se colloquendi gratia occultus veniat: dein fide data, *si Iugurtham viuum aut necatum tradidisset, fore, vt illi Senatus impunitatem, et sua omnia concederet*, facile Numidae persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur.

CAP. LXII.

Is, vbi primum opportunum, Iugurtham anxium ac miserantem fortunas suas accedit: monet atque lacrumans obtestatur, *vti aliquando sibi liberisque et genti Numidarum, optume merenti, prouideat: omnibus praeliis sese victos, agrum vastatum, multos mortalis captos aut occisos, regni opes comminutas esse: satis saepe iam et virtutem militum, et fortunam tentatam: caueret, ne, illo cunctante, Numidae sibi consulant.* His

atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati: *Iugurtham imperata facturum, ac sine vlla pactione sese regnumque suum in illius fidem tradere.* Metellus propere cunctos Senatorii ordinis ex hibernis arcessiri iubet: eorum atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more maiorum, ex consilii decreto, per legatos Iugurthae imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnis, equorum et armorum aliquantum. Quae postquam sine mora facta sunt, iubet omnis perfugas vinctos adduci. eorum magna pars, vt iussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio coepit, ad regem Bocchum in Mauretaniam abierant. Igitur Iugurtha, vbi armis virisque et pecunia spoliatus, cum ipse ad imperandum Tisidium vocaretur, rursus coepit flectere animum suum, et ex mala conscientia digna timere. Denique multis diebus per dubitationem consumtis, cum modo taedio rerum aduorsarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quam grauis casus in seruitium ex regno foret; multis magnisque praesi-

diis nequidquam perditis de integro bellum ſumit. Romae Senatus de prouinciis conſultus Numidiam Metello decreuerat.

Cap. LXIII.

Per idem tempus Vticae forte C. Mario per hoſtias dis ſupplicante, *magna atque mirabilia portendi* haruſpex dixerat: *proinde, quae animo agitabat, fretus dis ageret: fortunam quam ſaepiſſume experiretur.; cuncta proſpera euentura.* At illum iam antea conſulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, praeter vetuſtatem familiae, alia omnia abunde erant: induſtria, probitas, militiae magna ſcientia, animus belli ingens, domi modicus, lubidinis et diuitiarum victor, tantummodo gloriae auidus. Sed is natus et omnem pueritiam Arpini altus, vbi primum aetas militiae patiens fuit, ſtipendiis faciundis, non Graeca facundia, neque vrbanis munditiis ſeſe exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium breui adoleuit. Ergo vbi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem eius ignorantibus, facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magiſtratu alium poſt alium ſibi peperit:

ſemperque in poteſtatibus eo modo agitabat, vti ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir [nam poſtea ambitione praeceps datus eſt] petere non audebat. Etiam tum alios magiſtratus plèbes, conſulatum nobilitas inter ſe per manus tradebat. Nouus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore et quaſi pollutus haberetur.

CAP. LXIV.

Igitur vbi Marius haruſpicis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello petundi gratia miſſionem rogat: cui quamquam virtus, gloria atque alia optanda bonis ſuperabant, tamen inerat contemtor animus et ſuperbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus inſolita re, mirari eius conſilium, et quaſi per amicitiam monere, *ne tam praua inciperet, neu ſuper fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupiunda eſſe: debere illi res ſuas ſatis placere: poſtremo caueret id petere a populo Romano, quod illi iure negaretur.* Poſtquam haec atque talia dixit, neque animus Marii flectitur; reſpondit,

vbi primum potuiſſet per negotia publica, facturum ſeſe, quae peteret. Ac poſtea ſaepius eadem poſtulanti, fertur dixiſſe, *ne feſtinaret abire: ſatis mature illum cum filio ſuo conſulatum petiturum.* Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX. quae res Marium cum pro honore, quem adfectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira, peſſumis conſultoribus, graſſari: neque facto vllo, neque dicto abſtinere, quod modo ambitioſum foret: milites, quibus in hibernis praeerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticae erat, criminoſe ſimul, et magnifice de bello loqui: *dimidia pars exercitus ſibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore conſulto trahi, quod homo inanis et regiae ſuperbiae imperio nimis gauderet.* Quae omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperant, et animo cupienti nihil ſatis feſtinatur.

CAP. LXV.

Erat praeterea in exercitu noſtro Numida

quidam, nomine Gauda, Maſtanabalis filius, Maſiniſſae nepos, quem Micipſa teſtamento ſecundum heredem ſcripſerat, morbis confectus, et ob eam cauſſam mente paullum imminuta. Cui Metellus petenti, more regum vti ſellam iuxta poneret; item poſtea cuſtodiae cauſa turmam equitum Romanorum, vtrumque negauerat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges adpellauiſſet; praeſidium, quod contumelioſum in eos foret, ſi equites Romani ſatellites Numidae traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur atque hortatur, vti contumeliarum imperatoris cum ſuo auxilio poenas petat. hominem ob morbos animo parum valido ſecunda oratione extollit: *illum regem, ingentem virum, Maſiniſſae nepotem eſſe: ſi Iugurtha captus, aut occiſus, imperium Numidiae ſine mora habiturum: id adeo mature poſſe euenire, ſi ipſe conſul ad id bellum miſſus foret.* Itaque et illum, et equites Romanos, milites et negotiatores alios ipſe, pleroſque ſpes pacis impellit, vti Romam ad ſuos neceſſarios aſpere in Metellum de bello ſcribant, Marium imperatorem poſcant. Sic illi a multis mor-

talibus honeſtiſſuma ſuffragatione conſulatus petebatur. ſimul ea tempeſtate plebes, nobilitate fuſa per legem Mamiliam, nouos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

CAP. LXVI.

Interim Iugurtha poſtquam, omiſſa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, feſtinare, cogere exercitum: ciuitates, quae ab ſe defecerant, formidine, aut oſtentando praemia adfectare: communire ſuos locos, arma, tela, alia, quae ſpe pacis amiſerat, reficere, aut commercari; ſeruitia Romanorum adlicere, et eos ipſos, qui in praeſidiis erant, pecunia tentare: prorſus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vagenſes, quo Metellus initio, Iugurtha pacificante, praeſidium impoſuerat, fatigati regis ſuppliciis, neque antea voluntate alienati, principes ciuitatis inter ſe coniurant: nam volgus, vti plerumque ſolet, et maxume Numidarum, ingenio mobili, ſeditioſum atque diſcordioſum erat, cupidum nouarum rerum, quieti et otio aduorſum: dein, compoſitis inter ſe rebus, diem tertium conſtituunt; quod is feſtus celebratusque per omnem Afri-

eam ludum et lasciuiam magis, quam formidinem ostentabat. Sed vbi tempus fuit, centuriones tribunosque militares, et ipsum praefectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos suas inuitant: eos omnis, praeter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantis, inermos, quippe in tali die ac sine imperio, adgrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati: quis acta consiliumque ignorantibus tumultus ipse et res nouae satis placebant.

CAP. LXVII.

Romani milites, improuiso metu, incerti ignarique, quid potissumum facerent, trepidare ad arcem oppidi, vbi signa et scuta erant: praesidium hostium, portae ante clausae fugam prohibebant: ad hoc mulieres puerique pro tectis aedificiorum saxa, et alia, quae locus praebebat, certatim mittere. Ita neque caueri anceps malum, neque a fortissumis infirmissumo generi resisti posse: iuxta boni malique, strenui et imbelles inulti obtruncati. In ea tanta asperitate, saeuissumis Numidis et oppido vndique clauso, Turpilius vnus ex omnibus

Italicis profugit intactus: id misericordiane hospitis, an pactione, an casu ita euenerit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita fama integra potior, improbus intestabilisque videtur.

Cap. LXVIII.

Metellus, postquam de rebus Vagae actis comperit, paullisper moestus e conspectu abit: deinde, vbi ira et aegritudo permixta, cum maxuma cura vltum ire iniurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, et, quam plurimos potest, Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: et postera die circiter horam tertiam peruenit in quamdam planitiem, locis paullo superioribus circumuentam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, et iam abnuentis omnia docet, *oppidum Vagam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem aequo animo pati, dum pro ciuibus suis, viris fortissumis atque miserrumis, poenas caperent.* praeterea praedam benigne ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo late, pedites quam artissume ire, signa occultare iubet.

CAP. LXIX.

Vagenses vbi animum aduortere, ad se vorsum exercitum pergere: primo, vti erat res, Metellum rati, portas clausere: deinde, vbi neque agros vastari, et eos, qui primi aderant, Numidas equites vident; rursum Iugurtham arbitrati, cum magno gaudio obuii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii volgum effusum oppido caedere; alii ad portas festinare; pars turris capere: ira atque praedae spes amplius, quam lassitudo posse. Ita Vagenses biduum modo ex perfidia laetati: ciuitas magna et opulens poenae cuncta, aut praedae fuit. Turpilius, quem praefectum oppidi vnum ex omnibus profugisse, supra ostendimus, iussus a Metello caussam dicere, postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite poenas soluit. nam is ciuis ex Latio erat.

CAP. LXX.

Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, et ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quaerere; diu noctuque fatigare

animum. denique omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus, carum acceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, et omnes res exsequi solitus erat, quae Iugurthae fesso, aut maioribus adstricto superauerant: ex quo illi gloria opesque inuentae. Igitur vtriusque consilio dies insidiis statuitur: cetera, vti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager, inultis hostibus, vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, metusque rem impediebat; Bomilcar simul cupidus incepta patrandi, et timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, nouum quaereret, litteras ad eum per homines fidelis mittit, *mollitiem secordiamque viri accusari, testari deos, per quos iurauisset; praemia Metelli in pestem ne conuerteret; Iugurthae exitium adesse, ceterum suane, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, praemia, an cruciatum mallet.*

Cap. LXXI.

Sed cum hae litterae adlatae, forte Nabdalſa, exercito corpore feſſus, in lecto quieſcebat. vbi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde, vti aegrum animum ſolet, ſomnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator, fidus acceptusque, et omnium conſiliorum, niſi nouiſſumi, particeps. Qui poſtquam adlatas litteras audiuit, ex conſuetudine ratus opera aut ingenio ſuo opus eſſe, in tabernaculum introiuit: dormiente illo epiſtolam, ſuper caput in puluino temere poſitam, ſumit ac perlegit. dein propere, cognitis inſidiis, ad regem pergit. Nabdalſa, poſt paullo experrectus, vbi neque epiſtolam reperit, et rem omnem, vti acta, cognouit: primo indicem perſequi conatus; poſtquam id fruſtra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit, *quae ipſe parauiſſet, perfidia clientis ſui praeuenta:* lacrumans obteſtatur *per amicitiam, perque ſua antea fideliter acta, ne ſuper tali ſcelere ſuſpectum ſeſe haberet.*

Cap. LXXII.

Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide reſpondit. Bomilcare aliisque mul-

tis, quos ſocios inſidiarum cognouerat, interfectis, iram oppreſſerat: ne qua ex eo negotio ſeditio oriretur. Neque poſt id locorum Iugurthae dies, aut nox vlla quieta fuere: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori ſatis credere: ciuis, hoſtis iuxta metuere: circumſpectare omnia, et omni ſtrepitu paueſcere: alio atque alio loco, ſaepe contra decus regium noctu requieſcere: interdum ſomno excitus, arreptis armis tumultum facere. ita formidine, quaſi vecordia, exagitari.

Cap. LXXIII.

Igitur Metellus, vbi de caſu Bomilcaris et indicio patefacto ex perfugis cognouit, rurſus, tamquam ad integrum bellum, cuncta parat feſtinatque. Marium, fatigantem de profectione, ſimul et inuitum, et offenſum ſibi, parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romae plebes, litteris, quae de Metello ac Mario miſſae erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quae antea decori, inuidiae eſſe: at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat. ceterum in vtroque magis ſtudia partium, quam bona, aut

mala sua moderata. Praeterea seditiosi magistratus volgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem in maius celebrare. Denique plebes sic accensa, vti opifices agrestesque omnes, quorum res fidesque in manibus sitae erant, relictis operibus, frequentarent Marium, et sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita, perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur. et postea populus a Tribuno plebis Manilio Mancino rogatus, QVEM VELLET CVM IVGURTHA BELLVM GERERE? frequens Marium iussit. Senatus paullo ante Metello decreuerat: ea res frustra fuit.

Cap. LXXIV.

Eodem tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necauerat, ceteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine administris posset, et nouorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabat: Neque illi res, neque consilium aut quisquam hominum satis placebat: itinera prae-

fectosque in dies mutare: modo aduorsum hostes, interdum in solitudines pergere: saepe in fuga, ac post paullo spem in armis habere: dubitare, virtuti popularium, an fide minus crederet. ita, quocumque intenderat, res aduorsae erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidae ab Iugurtha pro tempore parati instructique: dein praelium incipitur. Qua in parte rex adfuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes [eius milites] primo concursu pulsi fugatique. Romani signorum et armorum aliquanto numero, hostium paucorum potiti. nam ferme Numidas in omnibus praeliis pedes magis, quam arma tuta sunt.

Cap. LXXV.

Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens cum perfugis et parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit, in oppidum magnum et opulentum, vbi plerique thesauri, filiorumque eius multus pueritiae cultus erat. Quae postquam Metello comperta, quamquam inter Thalam flumenque proximum, spatio millium quinquaginta, loca arida atque vasta esse co-

gnouerat; tamen ſpe patrandi belli, [ſi eius oppidi potitus foret] omnis aſperitates ſuperuadere, ac naturam etiam vincere adgreditur. Igitur omnia iumenta ſarcinis leuari iubet, niſi frumento dierum decem: ceterum vtres modo, et alia aquae idonea portari. Praeterea conquirit ex agris, quam plurimum poteſt, domiti pecoris; eoque imponit vaſa cuiusque modi, pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui ſe poſt regis fugam Metello dederant, quam plurimum quisque aquae portarent, diem locumque, *vbi praeſto fuerint*, *prae*dicit. Ipſe ex flumine, quam proxumam oppido aquam ſupra diximus, iumenta onerat. eo modo inſtructus ad Thalam proficiſcitur. Deinde vbi ad id loci ventum, quo Numidis praeceperat, et caſtra poſita munitaque ſunt; tanta repente coelo miſſa vis aquae dicitur, vt ea modo exercitui ſatis ſuperque foret. Praeterea commeatus ſpe amplior: quia Numidae, ſicuti plerique in noua deditione, officia intenderant. Ceterum milites religione pluuia magis vſi: eaque res multum animis eorum addidit. nam rati ſeſe dis immortalibus cu-

rae esse. Deinde postero die, contra opinionem Iugurthae, ad Thalam perueniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere.

Cap. LXXVI.

Sed rex nihil iam infectum Metello credens, quippe qui omnia; arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipsam, ceteris imperitantem, industria vicerat, cum liberis et magna parte pecuniae ex oppido noctu profugit: neque postea in vllo loco amplius vna die, aut vna nocte moratus, simulabat sese negotii gratia properare; ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. nam talia consilia per otium, et ex opportunitate capi. At Metellus vbi oppidanos praelio intentos, simul oppidum et operibus, et loco munitum videt, vallo fossaque moenia circumuenit. Deinde locis ex copia maxume idoneis vineas agere, aggerem iacere, et super aggerem impositis turribus opus et administros tutari. Contra haec oppidani festinare, parare: prorsus ab vtrisque nihil reliquum

fieri. Denique Romani, multo ante labore praeliisque fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiti: praeda omnis ab perfugis corrupta. Ii postquam murum arietibus feriri, resque suas adflictas vident, aurum atque argentum, et alia, quae prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino et epulis onerati, illaque, et domum, et semet igni corrumpunt; et quas victi ab hostibus poenas metuerent, eas ipsi volentes pependere.

Cap. LXXVII.

Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes, *vti praesidium praefectumque eo mitteret; Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, nouis rebus studere; aduorsum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore.* Nam Leptitani iam inde a principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, et postea Romam miserant, amicitiam societatemque rogatum. Deinde, vbi ea impetrata, semper boni fidelesque mansere, et cuncta a Bestia, Albino, Metelloque imperata naui fecerant.

Itaqué ab imperatore facile, quae petebant, adepti. Emiſſae eo cohortes Ligurum quatuor, et C. Annius praefectus.

CAP. LXXVIII.

Id oppidum ab Sidoniis conditum, quos accepimus profugos ob diſcordias ciuilis, nauibus in eos locos veniſſe: ceterum ſitum inter duas Syrtis, quibus nomen ex re inditum. Nam duo ſunt ſinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxuma terrae praealta ſunt; cetera, vti fors tulit, alta; alia in tempeſtate vadoſa. Nam vbi mare magnum eſſe, et ſaeuire ventis coepit, limum arenamque et ſaxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis ſimul mutatur. Eius ciuitatis lingua modo conuerſa connubio Numidarum: leges, cultusque pleraque Sidonica. quae eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis aetatem agebant. Inter illos et frequentem Numidiam multi vaſtique loci erant.

CAP. LXXIX.

Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus; non indignum videtur egregium atque mirabile facinus

duorum Carthaginiensium memorare. eam rem locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleraeque Africae imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, vna specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret; quae res eos in magno diuturno bello inter se habuit. Postquam vtrimque legiones, item classes fusae fugataeque, et alteri alteros aliquantum adtriuerant; veriti, ne mox victos victoresque defessos alius adgrederetur, per inducias sponsionem faciunt, *vti certo die legati domo proficiscerentur; quo in loco inter se obuii fuissent, is communis vtriusque populi finis haberetur.* Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philaenis erat, maturauere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id secordiane, an casu acciderit, parum cognoui. Ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari retinere. Nam vbi per loca aequalia et nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitauit, ea magna vi agitata, ora oculosque implere solet: ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses ali-

quanto posteriores se vident, et ob rem corruptam domi poenas metuunt; criminari, Carthaginienses ante tempus domo digressos, conturbare rem: denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Poeni aliam conditionem, tantummodo aequam, peterent, Graeci optionem Carthaginiensium faciunt, *vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi viui obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros.* Philaeni, conditione probata, seque vitamque reipublicae condonauere. ita viui obruti. Carthaginienses in eo loco Philaenis fratribus aras consecrauere; aliique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Cap. LXXX.

Iugurtha postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat, per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Gaetulos, genus hominum ferum incultumque, et eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in vnum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium obseruare, item alia militaria facere. Praeterea regis Bocchi proxumos magnis muneribus,

et maioribus promiſſis ad ſtudium ſui perducit. quis adiutoribus regem adgreſſus, impellit, vti aduorſum Romanos bellum ſuſcipiat. Id ea gratia facilius proniusque fuit, quod Bocchus initio huiuſce belli legatos Romam miſerat, foedus et amicitiam petitum. quam rem opportuniſſimam incepto bello pauci impediuerant, caeci auaritia, quis omnia honeſta atque inhoneſta vendere mos erat. Etiam antea Iugurthae filia Bocchi nupſerat. Verum ea neceſſitudo apud Numidas Maurosque leuis ducitur: quod ſinguli, pro opibus quisque, quam plurimas vxores, denas alii, alii plures habent; ſed reges eo amplius. Ita animus multitudine diſtrahitur; nulla pro ſocia obtinet: pariter omnes viles ſunt.

Cap. LXXXI.

Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt. ibi, fide data et accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit: *Romanos iniuſtos, profunda auaritia, communis omnium hoſtis eſſe: eamdem illos cauſſam belli cum Boccho habere, quam ſecum et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi: quis omnia regna aduorſa ſint: tum ſeſe,*

paullo ante Carthaginienses, item regem Persen, post, vti quisque opulentissumus videatur, ita Romanis hostem fore. His atque aliis talibus dictis ad Cirtam oppidum iter constituunt: quod ibi Metellus praedam captiuosque et impedimenta locauerat. Ita Iugurtha ratus, aut, capta vrbe, operae pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, praelio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne moras agitando, aliud, quam bellum, mallet.

CAP. LXXXII.

Imperator postquam de regum societate cognouit, non temere, neque, vti saepe iam victo Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum haud procul ab Cirta, castris munitis, regis opperitur; melius ratus, cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam. nam consulem factum, iam antea acceperat. Quis rebus supra bonum atque honestum perculsus, neque lacrumas tenere, neque moderari linguam: vir egre-

gius in aliis artibus, nimis molliter aegritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant: alii bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quod iam parta victoria ex manibus eriperetur. nobis satis cognitum, illum magis honore Marii, quam iniuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si ademta prouincia alii, quam Mario, traderetur.

Cap. LXXXIII.

Igitur eo dolore impeditus, et quia stultitiae videbatur alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, *ne sine caussa hostis populo Romano fieret: habere eum magnam copiam societatis amicitiaeque coniungendae, quae potior bello esset; quamquam opibus confideret, non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facile, ceterum aegerrume desinere: non in eiusdem potestate initium eius et finem esse: incipere cuiuis, etiam ignauo licere; deponi, cum victores velint. proinde sibi regnoque consuleret; neu florentis res suas Iugurthae perditis misceret.* Ad ea rex satis placide verba facit: *sese pacem cupere, sed Iugurthae fortunarum misereri. si eadem*

illi copia fieret, omnia conuentura. Rurſus imperator contra poſtulata Bocchi nuncios mittit. ille probare, partim abnuere. Eo modo ſaepe ab vtroque miſſis remiſſisque nunciis tempus procedere, et, ex Metelli voluntate, bellum intactum trahi.

Cap. LXXXIV.

At Marius, vt ſupra diximus, cupientiſſuma plebe Conſul factus, poſtquam ei prouinciam Numidiam populus iuſſit, antea iam infeſtus nobilitati, tum vero multus atque ferox inſtare: ſingulos modo, modo vniuerſos laedere: dictitare, *ſeſe conſulatum ex victis illis ſpolia cepiſſe*; alia praeterea magnifica pro ſe, et illis dolentia. Interim, quae bello opus erant, prima habere: poſtulare legionibus ſupplementum, auxilia a populis et regibus ſociisque arceſſere: praeterea ex Latio fortiſſimum quemque, pleroſque militiae, paucos fama cognitos accire, et ambiendo cogere homines emeritis ſtipendiis [ſecum proficiſci.] Neque illi Senatus, quamquam aduerſus erat, de vllo negotio abnuere audebat; ceterum ſupplementum etiam laetus decreuerat: quia neque plebi militia volenti putabatur, et Marius

aut belli vsum, aut studia volgi amissurus. Sed ea res frustra sperata. tanta lubido cum Mario eundi plerosque inuaserat. Sese quisque praeda locupletem, victorem domum rediturum, alia huiuscemodi animis trahebant. et eos non paullum oratione sua Marius arrexerat. Nam postquam, omnibus, quae postulauerat, decretis, milites scribere volt, hortandi caussa simul, et nobilitatem, vti consueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit. Deinde hoc modo disseruit.

Cap. LXXXV.

Scio ego, Quirites, plerosque non isdem artibus imperium a vobis petere, et, postquam adepti sunt, gerere: primo industrios, supplicis, modicos esse; dehinc per ignauiam et superbiam aetatem agere. sed mihi contra ea videtur. Nam quo vniuersa respublica pluris est, quam consulatus aut praetura, eo maiore cura administrari, quam haec peti debere. Neque me fallit, quantum cum maxumo beneficio vestro negotii sustineam. Bellum parare, simul, et aerario parcere; cogere ad militiam, quos nolis offendere; domi forisque omnia curare; et ea agere inter inuidos, oc-

cursantis, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, maiorum facta fortia, cognatorum et adfinium opes, multae clientelae, omnia haec praesidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitae, quas necesse est et virtute, et innocentia tutari. nam alia infirma sunt. Et illud intellego, Quirites: omnium ora in me conuersa esse: aequos bonosque fauere: quippe benefacta mea reipublicae procedunt; nobilitatem locum inuadendi quaerere. Quo mihi acrius adnitendum est, vt neque vos capiamini, et illi frustra sint. Ita ad hoc aetatis a pueritia fui, vt omnis labores, pericula consueta habeam. Quae ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea vti, accepta mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulauere: mihi, qui omnem aetatem in optimis artibus egi, benefacere iam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Iugurtha iussistis; quam rem nobilitas aegerrume tulit. Quaeso, reputate cum animis vestris, num id mutare melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut

aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiae ac multarum imaginum, et nullius stipendii: scilicet vt in tanta re, ignarus omnium, trepidet, festinet, sumat aliquem ex populo monitorem officii. Ita plerumque euenit, vt quem vos imperare iussistis, is imperatorem alium quaerat. Ac ego scio, Quirites, qui postquam Consules facti sunt, acta maiorum et Graecorum militaria praecepta legere coeperint; homines praeposteri. Nam gerere, quam fieri, tempore posterius; re atque vsu prius est. Comparate nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem nouum. Quae illi audire et legere solent eorum partim vidi, alia egomet gessi: quae illi litteris, ego militando didici. Nunc vos existumate, facta an dicta pluris sint. Contemnunt nouitatem meam; ego illorum ignauiam: Mihi fortuna, illis probra obiectantur. quamquam ego naturam vnam et communem omnium existimo, sed fortissumum quemque generosissumum. Ac si iam ex patribus Albini, aut Bestiae quaeri posset, mene, an illos ex se gigni maluerint; quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quam optumos voluisse? Quod si iure me despiciunt, faciunt idem maioribus suis, qui-

bus, vti mihi, ex virtute nobilitas coepit. Inuident honori meo; ergo inuideant et labori, innocentiae, periculis etiam meis, quoniam per haec illum cepi. Verum homines corrupti superbia ita aetatem agunt, quasi vestros honores contemnant; ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Ne illi falsi sunt, qui diuorsissimas res pariter exspectant, ignauiae voluptatem et praemia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod contra. Nam quantum vita illorum praeclarior, tanto horum secordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: maiorum gloria posteris lumen est, neque bona neque mala in occulto patitur. Huiusce rei ego inopiam patior, Quirites; verum id, quod multo praeclarius est, meamet facta dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi adrogant, id mihi ex meu non concedunt: scilicet, quia imagines non habeo, et quia mihi noua nobilitas est; quam certe peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si iam respondere velint, abunde illis

facundam et compositam orationem fore. Sed in maxume vestro beneficio, cum omnibus locis me vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi sententia, nulla oratio laedere potest. quippe vera necesse est bene praedicet; falsam vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, et maxumum negotium imposuistis: etiam atque etiam reputate, num id poenitundum sit. Non possum fidei caussa imagines, neque triumphos, aut consulatus maiorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona; praeterea cicatrices aduorso corpore. Hae sunt meae imagines, haec nobilitas, non haereditate relicta, vt illa illis, sed quae ego plurimis laboribus et periculis quaesiui. Non sunt composita verba mea: parum id facio; ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, vti turpia facta oratione tegant. Neque litteras Graecas didici: parum placebat eas discere, quippe quae ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multo optuma reipublicae doctus sum: hostem ferire, praesidia

agitare; nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem et aestatem iuxta pati; humi requiescere; eodem tempore inopiam et laborem tolerare. His ego praeceptis milites hortabor: neque illos arte colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est vtile, hoc ciuile imperium. Namque cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est, dominum, non imperatorem esse. Haec atque talia maiores vestri faciundo seque remque publicam celebrauere. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum aemulos contemnit; et omnis honores non ex merito, sed quasi debitos a vobis repetit. Ceterum homines superbissumi procul errant. Maiores eorum omnia, quae licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui praeclaram: virtutem non reliquere; neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me et incultis moribus aiunt; quia parum scite conuiuium exorno, neque histrionem vllum, neque pluris pretii coquum, quam villicum, habeo. quae mihi lubet confiteri. Nam ex parente meo, et ex sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem conuenire,

omnibusque bonis oportere plus gloriae, quam diuitiarum; arma, non suppellectilem decori esse. Quin ergo quod iuuat, quod carum aestumant, id semper faciant: ament, potent; vbi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conuiuiis, dediti ventri et turpissimae parti corporis: sudorem, puluerem et alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. Verum non est ita. Nam vbi se omnibus flagitiis dedecorauere turpissumi viri, bonorum praemia ereptum eunt. Ita iniustissume luxuria et ignauia, pessumae artes, illis, qui coluere eas, nihil obficiunt; reipublicae innoxiae cladi sunt. Nunc quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia, poscebant, respondi; pauca de republica loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites. Nam quae ad hoc tempus Iugurtham tuta sunt, omnia remouistis, auaritiam, imperitiam, superbiam. Deinde exercitus ibi est, locorum sciens; sed mehercule magis strenuus, quam felix. Nam magna pars auaritia, aut temeritate ducum adtrita est. Quamobrem vos, quibus militaris aetas, adnitimini meoum et capessite rempublicam: neque quem-

quam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine, in praelio consultor idem, et socius periculi vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus iuxta geram. Et profecto, dis iuuantibus, omnia matura sunt, victoria, praeda, laus: quae si dubia aut procul essent, tamen omnis bonos reipublicae subuenire decebat. Etenim ignauia nemo immortalis factus: neque quisquam parens liberis, vti aeterni forent, optauit; magis, vti boni honestique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto.

Cap. LXXXVI.

Huiuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis, aliis vtilibus nauis onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci iubet. Ipse interea milites scribere non more maiorum, neque ex classibus, sed vti cuiusque lubido erat, capite censos plerosque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem consulis memorabant; quod ab eo genere celebratus auctusque erat; et homini potentiam quae-

renti egentissumus quisque opportunissumus: cui neque sua curae, quippe quae nulla sunt, et omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum maiore aliquanto numero, quam decretum erat, in Africam profectus, diebus paucis Vticam aduehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. nam Metellus conspectum Marii fugerat: ne videret ea, quae audita animus tolerare nequiuerat.

Cap. LXXXVII.

Sed consul, expletis legionibus cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem et praeda onustum proficiscitur. omnia ibi capta militibus donat. dein castella et oppida natura et viris parum munita adgreditur: praelia multa, ceterum alia leuia aliis locis facere. Interim noui milites sine metu pugnae adesse: videre fugientis capi, occidi; fortissumum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam parentesque et alia omnia tegi: gloriam atque diuitias quaeri. Sic breui spatio noui veteresque coaluere, et virtus omnium aequalis facta. At reges, vbi de aduentu Marii cognouerunt, diuorsi in locos difficilis abeunt. Ita Iugurthae

placuerat, ſperanti, mox effuſos hoſtis inuadi *poſſe*; Romanos, ſicuti plerosque, remoto metu, laxius licentiusque futuros.

Cap. LXXXVIII.

Metellus interea Romam profectus, contra ſpem ſuam, laetiſſumis animis excipitur: plebi patribusque, poſtquam inuidia deceſſerat, iuxta carus. Sed Marius impigre prudenterque ſuorum et hoſtium res pariter adtendere; cognoſcere quid boni vtrisque, aut contra eſſet; explorare itinera regum, conſilia et inſidias anteuenire: nihil apud ſe remiſſum, neque apud illos tutum pati. Itaque et Gaetulos, et Iugurtham ex ſociis noſtris praedam agentes, ſaepe adgreſſus itinere fuderat, ipſumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quae poſtquam glorioſa modo, neque belli patrandi cognouit, ſtatuit vrbis, quae viris aut loco pro hoſtibus, et aduorſum ſe opportuniſſumae erant, ſingulas circumuenire: ita Iugurtham aut praeſidiis nudatum, ſi ea pateretur, aut praelio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum ſaepe miſerat, *velle populi Romani amicitiam, ne quid ab ſe hoſtile timeret.* Id ſimulaueritne, quo

improuiſus grauius accideret, an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare ſolitus, parum exploratum.

CAP. LXXXIX.

Sed Conſul, vti ſtatuerat, oppida caſtellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut praemia oſtentando auortere ab hoſtibus. Ac primo mediocria gerebat, exiſtumans, Iugurtham ob ſuos tutandos in manus venturum. Sed vbi procul abeſſe, et aliis negotiis intentum accepit; maiora et aſpera adgredi tempus viſum. Erat inter ingentis ſolitudines oppidum magnum atque valens, nomine Capſa: cuius conditor Hercules Libys memorabatur. Eius ciues apud Iugurtham immunes, leui imperio, et ob ea fideliſſumi habebantur: muniti aduorſum hoſtis non moenibus modo, et armis atque viris, multo magis locorum aſperitate. Nam, praeter oppido propinqua, alia omnia vaſta, inculta, egentia aquae, infeſta ſerpentibus: quarum vis, ſicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior. adhoc natura ſerpentium ipſa perniciosa ſiti magis, quam alia re, accenditur. Eius potiundi Marium maxuma cupido inuaſerat; cum propter vſum belli,

tum quia res aſpera videbatur; et Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud diſſimiliter ſitum munitumque: niſi quod apud Thalam haud longe a moenibus aliquot fontes erant; Capſenſes vna modo, atque ea intra oppidum, iugi aqua, cetera pluuia vtebantur. Id ibique, et in omni Africa, qui procul a mari incultius agebant, eo facilius tolerabatur, quia Numidae plerumque lacte et ferina carne veſcebantur, neque ſalem, neque alia irritamenta gulae quaerebant: Cibus illis aduorſum famem atque ſitim, non lubidini, neque luxuriae erat.

Cap. XC.

Igitur Conſul, omnibus exploratis, credo, dis fretus, Nam contra tantas difficultates conſilio ſatis prouidere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidae pabulo pecoris magis, quam aruo ſtudent, et quodcumque natum fuerat, iuſſu regis in loca munita contulerant, ager autem aridus et frugum vacuus ea tempeſtate, Nam aeſtatis extremum erat; tamen pro rei copia ſatis prouidenter exornat: pecus omne, quod ſuperioribus diebus prae-

dae fuerat, equitibus auxiliariis agendum adtribuit; A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, vbi ſtipendium et commeatum locauerat, ire iubet, ſe praedabundum poſt paucos dies eodem venturum. Sic incepto ſuo occulto pergit ad flumen Tanam.

CAP. XCI.

Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas aequaliter diſtribuerat, et ex coriis vtres vti fierent, curabat: ſimul et inopiam frumenti lenire, et, ignaris omnibus, parare, quae mox vſui forent. denique ſexto die, cum ad flumen ventum eſt, maxima vis vtrium effecta. Ibi caſtris leui munimento poſitis, milites cibum capere, atque, vti ſimul cum occaſu ſolis egrederentur, paratos eſſe iubet: omnibus ſarcinis abiectis, aqua modo ſeque et iumenta onerare. Dein, poſtquam tempus viſum, caſtris egreditur, noctemque totam itinere facto, conſedit. idem proxuma facit. dein tertia, multo ante lucis aduentum, peruenit in locum tumuloſum, ab Capſa non amplius duum millium interuallo: ibique, quam occultiſſume poteſt, cum

omnibus copiis opperitur. Sed vbi dies coepit, et Numidae nihil hoſtile metuentes multi oppido egreſſi; repente omnem equitatum, et cum his velociſſimos pedites curſu tendere ad Capſam, et portas obſidere iubet: deinde ipſe intentus propere ſequi, neque milites praedari ſinere. Quae poſtquam oppidani cognouere; res trepidae, metus ingens, malum improuiſum, ad hoc pars ciuium extra moenia in hoſtium poteſtate, coegere, vti deditionem facerent. Ceterum oppidum incenſum: Numidae puberes interfecti; alii omnes venum dati: praeda militibus diuiſa. Id facinus contra ius belli, non auaritia, neque ſcelere Conſulis admiſſum; ſed quia locus Iugurthae opportunus, nobis aditu difficilis: genus hominum mobile, infidum, neque beneficio, neque metu coercitum.

CAP. XCII.

Poſtquam tantam rem Marius, ſine vllo ſuorum incommodo patrauit; magnus et clarus antea, maior et clarior haberi coepit. Omnia non bene conſulta in virtutem trahebantur: Milites modeſto imperio habiti ſimul, et locupletes ad coelum ferre: Nu-

midae magis, quam mortalem timere: postremo omnes socii atque hostes credere illi aut mentem diuinam, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed Consul, vbi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit; plura deserta, propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu atque caede omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, ad aliam rem adgreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium; ceterum haud secus difficilem. Namque haud longe a flumine Mulucha, quod Iugurthae Bocchique regnum disiungebat, erat inter ceteram planiciem mons saxeus, mediocri castello satis patens, in immensum editus, vno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere atque consulto praeceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit. Sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. Nam castello virorum atque armorum satis, magna vis frumenti et fons aquae: aggeribus turribusque et aliis machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum, vtrim-

que praecisum. Vineae cum ingenti periculo frustra agebantur. nam cum eae paullum processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur: milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut sauciari; ceteris metus augeri.

Cap. XCIII.

At Marius, multis diebus et laboribus consumtis, anxius trahere cum animo, omitteretne inceptum, quoniam frustra erat; an fortunam opperiretur, qua saepe prospere vsus. Quae cum multos dies, noctes aestuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod auorsum praeliantibus erat, animum aduortit inter saxa repentis cochleas: quarum cum vnam atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paullatim prope ad summum montis egressus est. Vbi postquam solitudinem intellexit, more humani ingenii, cupido ignara visundi inuadit. Et forte in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paullulum modo prona, dein flexa at-

que aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus ſaxis niſus Ligus, caſtelli planitiem perſcribit; quod cuncti Numidae intenti praeliantibus aderant. Exploratis omnibus, quae mox vſui fore ducebat, eadem regreditur, non temere, vti eſcenderat, ſed tentans omnia et circumſpiciens. Itaque Marium propere adit; acta edocet, hortatur, ab ea parte, qua ipſe eſcenderat, caſtellum tentet: pollicetur ſeſe itineris periculique ducem. Marius cum Ligure, promiſſa cognitum, ex praeſentibus miſit: quorum vti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem aut facilem nunciauere. Conſulis animus tamen paullum arrectus. Itaque ex copia tubicinum et cornicinum, numero quinque quam velociſſumos delegit, et cum his, praeſidio qui forent, quatuor centuriones: omnis Liguri parere iubet, et ei negotio proxumum diem conſtituit.

CAP. XCIV.

Sed vbi ex praecepto tempus viſum; paratis compoſitisque omnibus ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis praeerant, praedocti ab duce, arma ornatumque mu-

tauerant, capite atque pedibus nudis, vti profpectus nifusque per faxa facilius foret: fuper terga gladii et fcuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia fimul, et offenfa quo leuius ftreperent. Igitur praegrediens Ligus faxa, et fi quae vetuftate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adleuati facilius efcenderent. interdum timidos infolentia itineris leuare manu: vbi paullo afperior adfcenfus, fingulos prae fe inermos mittere; deinde ipfe cum illorum armis fequi: quae dubia nifu videbantur potiffumus tentare, ac faepius eadem adfcendens defcendensque, dein ftatim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu multumque fatigati, tandem in caftellum perueniunt, defertum ab ea parte: quod omnes, ficuti aliis diebus, aduorfum hoftis aderant. Marius, vbi ex nunciis, quae Ligus egerat, cognouit, quamquam toto die intentos praelio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites et ipfe extra vineas egreffus, teftudine acta fuccedere, et fimul hoftem tormentis fagittariisque et funditoribus eminus terrere. At Numidae faepe antea vineis Romanorum fubuorfis, item incenfis,

non caſtelli moenibus ſeſe tutabantur; ſed pro muro dies noctesque agitare: maledicere Romanis ac Mario vecordiam obiectare; militibus noſtris Iugurthae ſeruitium minari; ſecundis rebus feroces eſſe. Interim omnibus Romanis hoſtibusque praelio intentis, magna vtrimque vi pro gloria atque imperio his, illis pro ſalute certantibus, repente a tergo ſigna canere: ac primo mulieres et pueri, qui viſum proceſſerant, fugere; deinde, vti quisque muro proxumus erat, poſtremo cuncti armati inermesque. Quod vbi accidit, eo acrius Romani inſtare; fundere, ac pleroſque tantummodo ſauciare, dein ſuper occiſorum corpora vadere, auidi gloriae certantes murum petere, neque quemquam omnium praeda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa inuenit.

CAP. XCV.

Ceterum dum ea res geritur, L. Sulla Quaeſtor cum magno equitatu in caſtra venit: quos vti ex Latio et a ſociis cogeret, Romae relictus erat. Sed quoniam tanti viri res admonuit; idoneum viſum eſt, de natura cultuque eius paucis dicere. ne-

que enim alio loco de Sullae rebus dicturi sumus: et L. Sisenna optume et diligentissume omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciae, familia prope iam exstincta maiorum ignauia, litteris Graecis atque Latinis iuxta atque doctissume eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriae cupidior: otio luxurioso; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quod de vxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, et amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxume pecuniae largitor. Atque felicissumo omnium ante ciuilem victoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multique dubitauere, fortior, an felicior esset. nam postea quae fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat disserere.

CAP. XCVI.

Igitur Sulla, vt supra dictum, postquam in Africam atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea et ignarus belli, sollertissumus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne ad-

pellare; multis rogantibus, aliis per ſe ipſe dare beneficia, inuitus accipere: ſed ea properantius, quam aes mutuum reddere; ipſe ab nullo repetere: magis id laborare, vt illi quam plurimi deberent: ioca atque ſeria cum humillumis agere: in operibus, in agmine atque ad vigilias multus adeſſe: neque interim, quod praua ambitio ſolet, Conſulis, aut cuiusquam boni famam laedere: tantummodo neque conſilio, neque manu priorem alium pati; plerosque anteuenire. Quis rebus breui Mario militibusque cariſſumus factus.

CAP. XCVII.

At Iugurtha, poſtquam oppidum Capſam aliosque locos munitos et ſibi vtilis ſimul, et magnam pecuniam amiſerat, ad Bocchum nuncios mittit, *quam primum in Numidiam copias adduceret; praelii faciundi tempus adeſſe.* Quem vbi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rurſus vti antea, proxumos donis corrumpit, ipſique Mauro pollicetur Numidiae partem tertiam, ſi aut Romani Africa expulſi, aut, integris ſuis finibus, bellum compoſitum foret. Eo praemio illectus Bocchus, cum

magna multitudine Iugurtham accedit. Ita amborum exercitu coniuncto, Marium iam in hiberna proficifcentem, vix decima parte die reliqua, inuadunt: rati noctem, quae iam aderat, victis fibi munimento fore; et, fi viciffent, nullo impedimento, quia locorum fcientes erant: contra Romanis vtrumque cafum in tenebris difficiliorem. Igitur fimul Conful ex multis de hoftium aduentu cognouit, et ipfi hoftes aderant, et priusquam exercitus aut inftrui, aut farcinas colligere, denique antequam fignum, aut imperium vllum accipere quiuit, equites Mauri atque Gaetuli, non acie, neque vllo more praelii, fed cateruatim, vti quosque fors conglobauerat, in noftros concurrunt. qui omnes trepidi improuifo metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hoftibus defenfabant: pars equos efcendere, obuiam ire hoftibus: pugna latrocinio magis, quam praelio fimilis fieri: fine fignis, fine ordinibus equites, pedites permixti; caedere alios, alios obtruncare, multos, contra aduorfos acerrume pugnantis, ab tergo circumuenire: neque virtus, neque arma fatis tegere; quod

hoftes numero plures et vndique circumfufi. denique Romani veteres, nouique, et ob ea fcientes belli, fi quos locus, aut cafus coniunxerat, orbes facere: atque ita ab omnibus partibus fimul tecti et inftructi hoftium vim fuftentabant.

CAP. XCVIII.

Neque in eo tam afpero negotio territus Marius, aut magis, quam antea, demiffo animo fuit; fed cum turma fua, quam ex fortiffumis magis, quam familiariffumis, parauerat, vagari paffim; ac modo laborantibus fuis fuccurrere, modo hoftis, vbi confertiffumi obftiterant, inuadere: manu confulere militibus, quoniam imperare, conturbatis omnibus non poterat. Iamque dies confumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, vti reges praeceperant, noctem pro fe rati, acrius inftare. Tum Marius ex copia rerum confilium trahit, atque, vti fuis receptui locus effet, collis duos propinquos inter fe occupat. quorum in vno, caftris parum amplo, fons aquae magnus erat: alter vfui opportunus, quia magna parte editus et praeceps pauca munimento quaerebat. Ceterum apud aquam

Sullam cum equitibus noctem agitare iubet. Ipſe paullatim diſperſos milites, neque minus hoſtibus conturbatis, in vnum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem ſubducit. Ita reges, loci difficultate coacti, praelio deterrentur. neque tamen ſuos longius abire ſinunt, ſed, vtroque colle multitudine circumdato, effuſi conſedere. Dein crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari ſuo more laetari, exſultare, ſtrepere vocibus: ipſi duces feroces, quia non fugerent, pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris et editioribus locis facilia viſu magnoque hortamento erant.

Cap. XCIX.

Plurimum vero Marius imperitia hoſtium confirmatus, quam maxumum ſilentium haberi iubet: ne ſigna quidem, vti per vigilias ſolebant, canere: deinde, vbi lux aduentabat, defeſſis iam hoſtibus & paullo ante ſomno captis, de improuiſo vigiles, item cohortium, turmarum, legionum tubicines ſimul omnis ſigna canere, milites clamorem tollere atque portis erumpere. Mauri atque Gaetuli ignoto et horribili ſonitu repente exciti, neque fugere, neque

arma capere, neque omnino facere aut prouidere quidquam poterant. ita cunctos strepitu, clamore, nullo subueniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formido, quasi vecordia, ceperat. Denique omnes fusi fugatique. arma et signa militaria pleraque capta: pluresque eo praelio, quam omnibus superioribus interemti. Nam somno et metu insolito impedita fuga.

Cap. C.

Dein Marius, vti coeperat, in hiberna: quae, propter commeatum, in oppidis maritumis agere decreuerat. neque tamen secors victoria, aut insolens factus; sed pariter ac in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextumos, in sinistra A. Manlius cum funditoribus et sagittariis, praeterea cohortes Ligurum curabat: primos et extremos cum expeditis manipulis tribunos locauerat. Perfugae, minume cari et regionum scientissumi, hostium iter explorabant: simul Consul, quasi nullo imposito, omnia prouidere: apud omnes adesse: laudare, increpare merentis. Ipse armatus intentusque, item milites cogebat: neque secus, atque iter fa-

cere, caſtra munire, excubitum in portas cohortis ex legionibus, pro caſtris equites auxiliarios mittere. praeterea alios ſuper vallum in munimentis locare, vigilias ipſe circumire, non diffidentia futuri, quae imperauiſſet, quam vti militibus exaequatus cum imperatore labos volentibus eſſet. Et ſane Marius illo et aliis temporibus belli pudore magis, quam malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant; pars quod a pueritia conſuetam duritiam, et alia, quae ceteri miſerias vocant, voluptati habuiſſet. Niſi tamen respublica pariter, ac ſaeuiſſumo imperio, bene atque decore geſta.

Cap. CI.

Igitur quarto denique die, haud longe ab oppido Cirta vndique ſimul ſpeculatores citi ſeſe oſtendunt: qua re hoſtis adeſſe intellegitur. Sed quia diuorſi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem ſignificabant; Conſul incertus, quonam modo aciem inſtrueret, nullo ordine commutato, aduorſum omnia paratus, ibidem opperitur. Ita Iugurtham ſpes fruſtrata, qui copias in quatuor partis diſtribuerat: ratus ex omnibus

aeque aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum adtigerant, cohortatus suos, turmatim et quam maxume confertis equis ipse aliique Mauros inuadunt: ceteri in loco manentes ab iaculis eminus emissis corpora tegere, et, si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites praeliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius eius adduxerat, neque in priore pugna, in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem inuadunt. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iugurtha cum plurimis. Dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites conuortit: ibi Latine [nam apud Numantiam loqui didicerat] exclamat: *nostros frustra pugnare; paullo ante Marium sua manu interfectum;* simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis impigre occiso pedite nostro, cruentauerat. Quod vbi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii terrentur: simulque barbari animos tollere et in perculsos acrius incedere. Iamque paullum ab fuga aberant, cum Sulla, profligatis, quos aduorsum ierat, Mauris ab latere incurrit.

Bocchus ſtatim auortitur. At Iugurtha, dum ſuſtentare ſuos et prope iam adeptam victoriam retinere cupit, circumuentus ab equitibus, dextra, ſiniſtra omnibus occiſis, ſolus inter tela hoſtium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, occurrit auxilio ſuis, quos pelli iam acceperat. Denique hoſtes vndique fuſi. Tum ſpectaculum horribile campis patentibus: ſequi, fugere; occidi, capi; equi, viri adflicti: ac multi, volneribus acceptis, neque fugere poſſe, neque quietem pati; niti modo, ac ſtatim concidere: poſtremo omnia, qua viſus erat, conſtrata telis, armis, cadaueribus; et inter ea humus infecta ſanguine.

Cap. CII.

Poſtea loci Conſul, haud dubie iam victor, peruenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo poſt diem quintum, quam iterum barbari male pugnauerant, legati a Boccho veniunt, qui regis verbis ab Mario petiuere, *duo quam fidiſſumos ad eum mitteret; velle de ſe, et de populi Romani commodo cum is differere.* Ille ſtatim L. Sullam et A. Manlium ire iubet.

Qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere: ingenium aut auorſum vti flecterent; aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cuius facundiae, non aetati a Manlio conceſſum, pauca verba huiuscemodi locutus:

Rex Bocche, magna nobis laetitia, cum te talem virum di monuere, vti aliquando pacem, quam bellum, malles; neu te optumum cum peſſumo omnium Iugurtha miſcendo commaculares; ſimul nobis demeres acerbam neceſſitudinem, pariter te errantem et illum ſceleratiſſumum perſequi. Ad hoc populo Romano iam inopi viſum, amicos, quam ſeruos quaerere: tutius rati, volentibus, quam coactis imperitare. Tibi vero nulla opportunior noſtra amicitia: primum, quod procul abſumus, in quo offenſae minimum, gratia par, ac ſi prope adeſſemus; dein quod parentes abunde habemus, amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium ſatis. Atque hoc vtinam a principio tibi placuiſſet! profecto ex populo Romano multo plura bona accepiſſes, quam mala perpeſſus eſſes. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui ſcilicet placuiſſe et vim, et gratiam noſtram

experiri: nunc, quando per illam licet, festina, atque, vt coepisti, perge. Multa atque opportuna habes, quo facilius errata officiis superes. Postremo hoc in pectus tuum demitte, numquam populum Romanum beneficiis victum. nam bello quid valeat, tute scis.

Ad ea Bocchus placide et benigne; simul pauca pro delicto verba facit: *se non hostili animo, sed regnum tutatum arma cepisse: nam Numidiae partem, vnde vi Iugurtham expulerat, iure belli suam factam, eam vastari ab Mario pati nequiuisse: praeterea missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia. Ceterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad Senatum missurum.* Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sullae et Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corruperat.

CAP. CIII.

Marius interea, exercitu in hibernis composito, cum expeditis cohortibus et parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnis praesidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando, quae sibi duobus

praeliis venerant, ſeu admonitus ab amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia neceſſariorum quinque delegit, quorum et fides cognita, et ingenia validiſſuma erant. Eos ad Marium, ac dein, ſi placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, et quocumque modo belli componendi licentiam permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiſcuntur: deinde itinere a Gaetulis latronibus circumuenti ſpoliatique, pauidi, ſine decore ad Sullam perfugiunt; quem Conſul in expeditionem proficiſcens pro Praetore reliquerat. Eos ille non pro vanis hoſtibus, vt meriti erant, ſed adcurate ac liberaliter habuit. qua re barbari et famam Romanorum auaritiae falſam, et Sullam, ob munificentiam in ſeſe, amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignara: munificus nemo putabatur, niſi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur Quaeſtori mandata Bocchi patefaciunt; ſimul ab eo petunt, vti fautor conſultorque ſibi adſit: copias, fidem, magnitudinem regis ſui, et alia, quae aut vtilia, aut beneuolentiae credebant oratione extollunt: dein Sulla omnia pollicito, do-

cti, quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies XXXX. ibidem opperiuntur.

CAP. CIV.

Marius postquam infecto, quo intenderat, negotio Cirtam redit; de aduentu legatorum certior factus, illosque et Sullam venire iubet, item L. Bellienum Praetorem Vtica, praeterea omnis vndique Senatorii ordinis, quibuscum mandata Bocchi cognoscit. Legatis potestas eundi Romam fit ab Consule: interea induciae postulabantur. Ea Sullae et plerisque placuere: pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quae fluxae et mobiles semper in aduorsa mutant. Ceterum Mauri, impetratis omnibus rebus, tres Romam profecti cum Cn. Octauio Rufo, qui Quaestor stipendium in Africam portauerat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxume benignitatem et studium Sullae lubens accepit. Romae legatis eius, postquam errasse regem et Iugurthae scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam et foedus petentibus hoc modo respondetur.

Senatus et populus Romanus beneficii et in-

iuriae memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam poenitet, delicti gratiam facit. foedus et amicitia dabuntur, cum meruerit.

CAP. CV.

Quis rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petiuit, vti Sullam ad se mitteret; cuius arbitratu de communibus negotiis consuleretur. Is missus cum praesidio equitum atque peditum, funditorum Balearium: praeterea sagittarii et cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi caussa: neque his secus, atque aliis armis, aduorsum tela hostium, quod ea leuia sunt, muniti. Sed itinere, quinto denique die, Volux filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere et effuse euntes Sullae aliisque omnibus et numerum ampliorem vero, et hostilem metum efficiebant. Igitur sese quisque expedire, arma atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, et aduorsum eos, quos saepe vicerunt. Interim equites, exploratum praemissi, rem, vti erat, quietam nunciant.

Cap. CVI.

Volux aduenieus Quaestorem adpellat: *se a patre Boccho obuiam illis simul, et praesidio missum.* Deinde eum et proxumum diem sine metu coniuncti eunt. Post, vbi castra locata, et die vesper erat, repente Maurus incerto voltu ad Sullam adcurrit: *sibi ex speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse:* simul, vti noctu clam secum profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat *se toties fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiamsi certa pestis adesset, mansurum potius, quam proditis, quos ducebat, turpi fuga incertae ac forsitan post paullo morbo interiturae vitae parceret.* Ceterum ab eodem monitus, *vti noctu proficiscerentur*, consilium adprobat: ac statim milites caenatos esse; in castris ignis quam creberrimos fieri, dein prima vigilia silentio egredi iubet. Iamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur, cum equites Mauri nunciant, *Iugurtham circiter duum millium interuallo ante consedisse.* Quod postquam auditum, tum vero ingens metus nostros inuadit: credere proditos a Voluce

et insidiis circumuentos. Ac fuere, qui dicerent, manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.

Cap. CVII.

At Sulla, quamquam eadem aestumabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, *vti fortem animum gererent: saepe antea paucis strenuis aduorsum multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in praelio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec quemquam decere, qui manus armauerit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maxumo metu nudum et caecum corpus ad hostis vortere.* Deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, maxumum Iouem obtestatus, vt sceleris atque perfidiae Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lacrumans orare, *ne ea crederet: nihil dolo factum, magis calliditate Iugurthae, cui speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, et spes opesque eius ex patre suo penderent; illum nihil palam ausurum, cum ipse filius testis adesset: Quare optumum factum videri, per media eius castra palam transire: sese, vel praemissis, vel ibidem relictis Mauris, solum*

cum Sulla iturum. Ea res, vt in tali negotio, probata, ac ſtatim profecti: quia de improuiſo acciderant, dubio atque haeſitante Iugurtha, incolumes tranſeunt. Deinde paucis diebus, quo ire intenderant, peruentum.

Cap. CVIII.

Ibi cum Boccho Numida quidam, Aſpar nomine, multum et familiariter agebat: praemiſſus ab Iugurtha, poſtquam Sullam accitum audierat, orator, et ſubdole ſpeculatum Bocchi conſilia: praeterea Dabar, Maſſugradae filius, ex gente Maſiniſſae, ceterum materno genere impar; pater eius ex concubina ortus erat; Mauro ob ingenii multa bona carus acceptusque: Quem Bocchus fidum Romanis multis antea tempeſtatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, *paratum ſeſe facere, quae populus Romanus vellet: colloquio diem, locum, tempus ipſe dilegeret: conſulta ſeſe omnia cum illo integra habere, neu Iugurthae legatum pertimeſceret; quo res communis licentius gereretur; nam ab inſidiis eius aliter caueri nequiuiſſe.* Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob quae

praedicabat, simul Romanos et Numidam spe pacis adtinuisse, multumque cum animo suo voluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem aduorsum nos, metum pro nobis suasisse.

CAP. CIX.

Igitur Sulla: *pauca coram Aspare locuturum; cetera occulte, aut nullo, aut quam paucissimis praesentibus:* simul edocet, quae responderentur. Postquam, sicuti voluerat, congressi, dicit: *se missum a Consule venisse quaesitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret.* Tum rex, vti praeceptum, *post diem decimum redire* iubet; *ac nihil etiam nunc decreuisse, sed illo die responsurum.* deinde ambo in sua castra digressi. Sed vbi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte arcessitur: ab vtroque tantummodo fidi interpretes adhibentur: praeterea Dabar internuncius, sanctus vir et ex sententia ambobus. Ac statim sic rex incipit.

CAP. CX.

Numquam ego ratus sum fore, vti rex maxumus in hac terra, et omnium, quos noui, priuato homini gratiam deberem. Et hercle, Sulla, ante te cognitum, multis oran-

tibus, aliis vltro egomet opem tuli, nullius indigui. Id imminutum, quod ceteri dolere solent, ego laetor: fuerit mihi eguisse aliquando amicitiae tuae, qua apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo lubet, sume, vtere: et, quoad viues, numquam redditam gratiam putaueris; semper apud me integra erit: denique nihil, me sciente, frustra voles. Nam, vt ego aestumo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitiosum. Ceterum de re publica vestra, cuius curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum vmquam volui: finis meos aduorsum armatos armis tutus sum. Id omitto, quando vobis ita placet: gerite, vti voltis cum Iugurtha bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar, neque Iugurtham id intrare sinam. Praeterea si quid meque vobisque dignum petiueris, haud repulsus abibis.

CAP. CXI.

Ad ea Sulla pro se breuiter et modice; de pace et de communibus rebus multis disseruit. Denique regi patefacit, *quod pol-*

liceatur, Senatum et populum Romanum, quoniam amplius armis valuissent, non in gratiam habituros: faciundum aliquid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur; id adeo in promptu esse, quoniam Iugurthae copiam haberet: quem si Romanis tradidisset, fore, vti illi plurimum deberetur; amicitiam, foedus, Numidiae partem, quam nunc peteret, vltro aduenturam. Rex primo negitare: *adfinitatem, cognationem, praeterea foedus interuenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide vsus, popularium animos auorteret; quis et Iugurtha carus, et Romani inuisi erant.* Denique saepius fatigatus, leniter et ex voluntate Sullae omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, auidissimus, quae vtilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur.

Cap. CXII.

At rex postero die Asparem, Iugurthae legatum adpellat: *sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum poni: quamobrem regis sui sententiam exquireret.* Ille laetus in castra Iugurthae venit. Deinde ab illo cuncta edoctus, properato iti-

nere, poſt diem octauum redit ad Bocchum, et ei nunciat, *Iugurtham cupere omnia, quae imperarentur, facere; ſed Mario parum confidere: ſaepe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam fruſtra fuiſſe. Ceterum ſi ambobus conſultum et ratam pacem vellet, daret operam, vt vna ab omnibus, quaſi de pace, in colloquium veniretur; ibique ſibi Sullam traderet. cum talem virum in poteſtatem haberet, fore, vti iuſſu Senatus atque populi Romani foedus fieret: neque hominem nobilem, non ſua ignauia, ſed ob rempublicam in hoſtium poteſtate relictum iri.*

Cap. CXIII.

Haec Maurus ſecum ipſe diu voluens tandem promiſit. ceterum dolo, an vere, parum comperimus. Sed plerumque regiae voluntates, vt vehementes, ſic mobiles, ſaepe ipſae ſibi aduorſae. Poſtea tempore et loco conſtituto, [in colloquium vti de pace veniretur] Bocchus Sullam modo, modo Iugurthae legatum adpellare, benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi pariter laeti, ac ſpei bonae pleni. Sed nocte ea, quae proxuma fuit ante diem, colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis,

ac ſtatim immutata voluntate, remotis, dicitur ſecum ipſe multa agitauiſſe, voltu corporis pariter, atque animo varius: quae ſcilicet, tacente ipſo, occulta pectoris patefeciſſe. Tamen poſtremo Sullam arceſſiri iubet, et ex eius ſententia Numidae inſidias tendit. Deinde, vbi dies aduenit, et ei nunciatum eſt, Iugurtham haud procul abeſſe; cum paucis amicis et Quaeſtore noſtro, quaſi obuius honoris cauſſa, procedit in tumulum, facillumum viſu inſidiantibus. Eodem Numida cum pleriſque neceſſariis ſuis, inermus, vt dictum, accedit; ac ſtatim, ſigno dato, vndique ſimul ex inſidiis inuaditur. Ceteri obtruncati: Iugurtha Sullae vinctus traditur, et ab eo ad Marium deductus.

Cap. CXIV.

Per idem tempus aduorſum Gallos ab ducibus noſtris, Q. Caepione et M. Manlio male pugnatum. quo metu Italia omnis contremuerat. Illique et inde ad noſtram memoriam Romani ſic habuere: alia omnia virtuti ſuae prona eſſe; cum Gallis pro ſalute, non pro gloria certare. Sed poſt-

quam bellum in Numidia confectum, et Iugurtham vinctum adduci Romam nunciatum est; Marius Consul absens factus, et ei decreta prouincia Gallia. isque Kalendis Ianuariis magna gloria Consul triumphauit. Ea tempestate spes atque opes ciuitatis in illo sitae.

C. CRISPI SALLVSTII

HISTORIARVM

FRAGMENTA.

Lib. I.

Res populi R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiae et domi gestas composui. *Donatus et Pomp. Messalinus.*

Cato Romani generis disertissumus multa paucis absoluit. *Seruius et Acron.*

Fannius vere. *Victorinus.*

Nos in tanta doctissumorum hominum copia. *Seruius.*

Neque me diuersa pars in ciuilibus armis mouit a vero. *Arusian.*

Nobis primae dissensiones vitio humani ingenii euenere: quod inquies atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriae, aut dominationis agit. *Priscianus.*

Nam a primordio vrbis ad bellum Perſi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpitio et M. Marcello Coſſ. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare noſtrum, atque Oceanum, niſi quae a paludibus inuia fuit, perdomita. Optumis autem moribus et maxuma concordia egit populus Rom. inter ſecundum atque poſtremum bellum Carthaginienſe: *Victorin. et Auguſtin.*

At diſcordia, et auaritia, atque ambitio, et cetera ſecundis rebus oriri ſueta mala, poſt Carthaginis exſcidium maxume aucta ſunt. Nam iniuriae validiorum, et ob eas diſceſſio plebis a patribus, aliaeque diſſenſiones domi fuere iam inde a principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio et bellum graue cum Etruria poſitum eſt, aequo et modeſto iure agitatum: dein ſeruili imperio patres plebem exercere, de vita atque tergo regio more conſulere: agro pellere, et, ceteris expertibus, ſoli in imperio agere. Quibus ſaeuitiis, et maxume foenoris onere oppreſſa plebes, cum aſſiduis bellis tributum ſimul et militiam toleraret, armata montem ſacrum

atque Auentinum insedit. Tumque Tribunos plebis et alia sibi iura parauit. Discordiarum et certaminis vtrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustinus.*

Postquam, remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit, plurimae turbae, seditiones, et ad postremum bella ciuilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in gratia plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine, dominationes adfectabant, bonique et mali ciues adpellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed vti quisque locupletissimus et iniuria validior: quia praesentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore maiorum mores non paullatim, vt antea, sed torrentis modo praecipitati: adeo iuuentus luxu atque auaritia corrupta est, vti merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. *Agellius et Augustin.*

Igitur venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii victoris Hiempsalem in regnum restituentis. *Idem.*

Maxumeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus et Arusianus.*

Quin lenones et vinarii laniique, quorum praeterea vulgus in dies vſum habet, precio compoſiti. *Cariſius.*

Genus armis ferox, et ſeruitii inſolitum. *Aruſianus.*

M. AEMILII LEPIDI Coſ. AD P. R.

Oratio CONTRA SVLLAM.

Clementia et probitas veſtra, Quirites, quibus per ceteras gentis maxumi et clari eſtis, plurimum timoris mihi faciunt, aduorſus tyrannidem L. Sullae: ne ipſi nefanda quae aeſtumatis, ea parum credendo de aliis, circumueniamini (praeſertim cum illi ſpes omnis in ſcelere atque perfidia ſit; neque ſe aliter tutum putet, quam ſi peior atque inteſtabilior metu veſtro fuerit, quo captiuis libertatis curam miſeria eximat) aut ſi prouideritis, in tutandis periculis magis, quam in vlciſcendo teneamini. Satellites quidem eius, homines maxumi nominis, non minus optumis maiorum exemplis, nequeo ſatis mirari, dominationis in vos, ſeruitium ſuum mercedem dant: et vtrumque per iniuriam malunt, quam optume

iure libere agere. praeclara Brutorum, atque Aemiliorum et Lutatiorum proles, geniti ad ea, quae maiores virtute peperere, ſubuertunda. Nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque et Antiocho defenſum eſt aliud, quam libertas, et ſuae cuique ſedes; neu cui, niſi legibus, pareremus? quae cuncta ſaeuus iſte Romulus, quaſi ab externis rapta, tenet: non tot exercituum clade, neque conſulis et aliorum principum, quos fortuna belli conſumpſerat, ſatiatus; ſed tum crudelior, cum pleroſque ſecundae res in miſerationem ex ira vertunt. Quin ſolus omnium, poſt memoriam hominum, ſupplicia in poſt futuros compoſuit: quis prius iniuria, quam vita certa eſſet: prauiſſimeque per ſceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos, metu grauioris ſeruitii, a repetunda libertate terremini. Agendum atque obuiam eundum eſt, Quirites; ne ſpolia veſtra penes illum ſint: non prolatandum neque votis paranda auxilia. niſi forte ſperatis, per taedium iam aut pudorem tyrannidis, eſſe eum per ſcelus occupata periculoſius dimiſſurum. At ille eo proceſſit, vti nihil glorioſum, niſi tutum, et

omnia retinendae dominationis honesta existumet. Itaque illa quies et otium cum libertate, quae multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capessebant, nulla sunt. Hac tempestate seruiundum, aut imperitandum: habendus metus, aut faciundus, Quirites. Nam quid vltra? quaeue humana superant, aut diuina impolluta sunt? populus Romanus, paulo ante gentium moderator, exsutus imperio, gloria, iure, agitandi inops, despectusque, ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum et Latii magna vis, ciuitate, pro multis et egregiis factis a vobis data, per vnum prohibentur: et plebis innoxiae patrias sedes occupauere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, iudicia, aerarium, prouinciae, reges, penes vnum, denique necis ciuium, et vitae licentia. Simul humanas hostias vidistis, et sepulchra infecta sanguine ciuili. Estne viris reliqui aliud, quam soluere iniuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem vnum omnibus finem natura vel ferro septis statuit: neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verum ego sedi-

tiosus, vti Sulla ait, qui praemia turbarum queror; et bellum cupiens, quia iura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salui satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba Cornelius aliena bene parata prodegerint: nisi approbaueritis omnes proscriptiones innoxiorum, ob diuitias; cruciatus virorum illustrium; vastam vrbem fuga et caedibus; bona ciuium miserorum, quasi Cimbricam praedam, venum aut dono datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum: quod quidem scelerum illius vel maxumum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa quae tum formidine mercatus sum, precio soluto: iure dominis tamen restituo; neque pati consilium est, vllam ex ciuibus praedam esse. Satis illa fuerint, quae rabie contracta toleranimus, manus conferentes inter se Romanos exercitus, et arma ab externis in nosmet versa. Scelerum et contumeliarum omnium finis sit. Quorum adeo Sullam non poenitet, vt et facta in gloria numeret, et, si liceat, auidius fecerit. Neque iam quid existumetis de illo, sed quantum vos audea-

tis, vereor: ne, alius alium principem exspectantes, ante capiamini; non opibus eius, quae futiles et corruptae sunt, sed vestra socordia, quam captum ire licet, et quam audeat tam videri felicem. Nam praeter satellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata, praeter victoriam? scilicet milites: quorum sanguine, Tarrulae Scyrroque, pessumis seruorum, diuitiae partae sunt: an, quibus praelatus in magistratibus capiundis Fusidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera et labores, nihil, praeter tyrannum, quaesitum est. Nisi forte tribuniciam potestatem euersum profecti sunt per arma, conditam a maioribus suis: vtique iura et iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cum relegati in paludes et siluas, contumeliam atque inuidiam suam, praemia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundae res mire sunt vitiis obtentui; quibus labefactatis, quam formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiae et

pacis, quae fceleri et parricidio fuo nomina indidit. Neque aliter populo Romano effe belli finem, ait, nifi maneat expulfa agris plebes, praeda ciuilis acerbiffuma; ius, iudiciumque omnium rerum penes fe, quod populi Romani fuit. Quae, fi vobis pax et concordia intelliguntur, maxuma turbamenta reipub. atque exitia probate: annuite legibus impofitis: accipite otium cum feruitio: et tradite exemplum pofteris ad populum Romanum fuimet fanguinis mercede circumueniundum. Mihi, quamquam per hoc fummum imperium fatis quaefitum erat nomini maiorum, dignitati, atque etiam praefidio; tamen non fuit confilium priuatas opes facere; potiorque vifa eft periculofa libertas, quieto feruitio. Quae fi probatis, adefte Quirites, et bene iuuantibus diis, M. Aemilium Confulem, ducem et auctorem fequimini ad recipiundam libertatem.

Tunc vero et pofci, cum caeteri eiusdem caufa ducem fenatus rati, maxumo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, prouocare.*

Curionem quaefiuit, vti adolefcentior, et

populi suffragiis integer, aetati concederet Mamerci. *Priscianus* lib. X.

Philippus, qui aetate et consilio ceteros anteibat. *Seruius* l. II.

ORATIO L. PHILIPPI CONTRA LEPIDVM.

Maxume vellem, P. C. remp. quietam esse, aut in periculis a promtissumo quoque defendi; denique praua incepta consultoribus noxae esse. Sed contra seditionibus omnia turbata sunt, et ab iis, quos prohibere magis decebat: postremo, quae pessumi et stultissumi decreuere, ea bonis et sapientibus faciunda sunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis inuisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi forte cui pacem praestare, et bellum pati consilium est. Pro, dii boni, qui hanc vrbem omissa cura adhuc regitis; M. Aemilius, omnium flagitiosorum postremus, qui peior, an ignauior sit, deliberari non potest, exercitum opprimundae libertatis habet, et se e contemto metuendum effecit: vos mussantes, et retractantes verbis et vatum carminibus, pacem optatis magis, quam defenditis: neque intelligitis, mollitia de-

cretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id iure; quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem prouinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tanta praemia tribuistis? At scilicet, ii, qui, ad postremum vsque, legatos, pacem, concordiam, et alia huiuscemodi decreuerunt, gratiam ab eo peperisse. Imo despecti et indigni rep. habiti, praedae loco aestumantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem a principio, cum Etruriam coniurare, proscriptos accersiri, largitionibus rempubl. lacerari videbam, maturandum putabam et Catuli consilia, cum paucis secutus sum. Caeterum illi, qui gentis Aemiliae benefacta extollebant, et ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant: cum priuata arma opprimundae libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia quaerendo, consilium publicum corruperunt. Attamen erat Lepidus latro cum calonibus et paucis sicariis; quorum nemo diurna mercede vitam mutauerit: nunc est pro consule cum imperio, non emto, sed

dato a vobis; cum legatis adhuc iure parentibus: et ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptiſſimi; flagrantes inopia et cupidinibus, ſcelerum conſcientia exagitati; quibus quies in ſeditionibus, in pace turbae ſunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ſerunt; Saturnini olim, poſt Sulpicii, dein Marii Damaſippique, nunc Lepidi ſatellites. Praeterea Etruria, atque omnes reliquiae belli arrectae: Hiſpaniae armis ſollicitae: Mithridates in latere vectigalium noſtrorum, quibus adhuc ſuſtentamur, diem bello circumſpicit: quin, praeter idoneum ducem, nihil abeſt ad ſubuertundum imperium. Quod ego vos oro atque obſecro P. C. vt animaduortatis; neu patiamini licentiam ſcelerum, quaſi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam, vbi malos praemia ſequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus eſt. An exſpectatis dum, exercitu rurſus admoto, ferro atque flamma vrbem inuadit? quod multo propius eſt ab eo, quo agitat, ſtatu, quam ex pace et concordia ad arma ciuilia: quae ille aduorſum diuina et humana omnia cepit, non pro ſua, aut quorum ſimulat iniuria,

sed legum ac libertatis subuertundae. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine et noxarum metu, expers consilii, inquies; haec atque illa tentans, metuit otium, odit bellum, luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur vestra socordia. Neque mihi satis consilii, metum, an ignauiam, an dementiam eam adpellem: qui videmini intenta mala, quasi fulmen, optare, se quisque ne attingat; sed prohibere, ne conari quidem. Et quaeso considerate, quam conuersa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur, et eo boni malos facile anteibant: nunc pax, concordia disturbantur palam; defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid exspectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait, sua cuique reddi; et aliena tenet: belli iura rescindi; cum ipse armis cogat: ciuitatem confirmari, quibus ademtam negat: concordiae gratia plebei tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiae accensae. Pessume omnium atque impudentissume, tibine egestas ci-

uium, et luctus curae sunt; cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quaeris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. Vt te neque hominum, neque deorum, pudet, quos per fidem, aut periurio violasti! Qui, quando talis es, maneas in sententia, et retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine attineas. Neque te prouinciae, neque leges, neque dii penates ciuem patiuntur. Perge, qua coepisti, vt quam maturrume merita inuenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando remp. intutam patiemini, et verbis arma tentabitis? Delectus aduorsum vos habiti: pecuniae publice et priuatim extortae; praesidia deducta atque imposita; ex lubidine leges imperantur; cum interim vos legatos et decreta paratis. Et quanto, mehercule, auidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelliget, se metu magis, quam aequo et bono sustentatum. Nam qui turbas et caedem ciuium odisse ait, et ob id, armato Lepido, vos inermes

retinet: quae victis toleranda sunt, ea, tum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet. Haec si placent; si tanta torpedo animos oppressit, vt obliti scelerum Cinnae, cuius in vrbem reditu, decus ordinis huius interiit, nihilominus vos, atque coniuges, et liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is et alii boni remp. frustra curant. Agite, vti lubet; parate vobis Cethegi, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas et incendia instaurare cupiunt, et rursus aduorsum deos penates manus armare. Sin libertas et vera magis placent: decernite digna nomine, et augete ingenium viris fortibus. Adest nouus exercitus, ad hoc, coloniae veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur: Iam illa, quae collecta sunt socordia nostra, dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum priuato consilio paratum, cum pessumis, et hostibus reipub. contra huius ordinis auctoritatem ad vrbem ducit; vt Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, et cae-

teris, quibus imperium est, vrbi praesidio sint: operamque dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

Vti Lepidus, et Catulus, decretis exercitibus maturrume proficiscerentur. *Carisius* l. 3.

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior neque minus grauis, sed multiplex cura patres exercebat. *Seruius. Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obuiam ire, et commori hostibus, *Arusianus Messus.*

Lepidus poenitens consilii. *Carif.* l. III.

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo; neque auribus aut lingua competere. *Nonius: Competere, rei cuiusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quae senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus, oppidum coepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispania cum omnibus copiis, quas parauerat, arcessiuit. *Prisc.* l. X. *Arcessiuit, inquit, et lacessiuit.*

Sanctus aliter, et ingenio validus. *Carif.* l. I. *aliter pro alias.*

Gens raro egressa finis suos. *Seru. ad* l. XI. *Aeneid. Arusian. Messus.*

Nisi cum ira belli desenuisset. *Prisc.* l. X.

Maturauerunt exercitum Dyrrachium cogere. *Arusianus Messus.*

Illo profectus, vicos castellaque incendere, et fuga cultorum deserta igni vastare: neque elato, aut securo esse animo, metu gentis ad furta belli peridoneae. *Non. Seru. ad* l. XI. *Aeneid.*

Liberis eius auunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianns Messus.*

Insanum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum. *Carif.* l. I. *aliter pro alias.*

Recens scripsi. *Donat. Phorm.* A. V. Sc. VIII. *Charif.* II.

Solis viis. *Donatus Phorm.* A. V. Sc. VIII.

Iussu Metelli cornicines occanuerunt. *Priscianus* l. X. *Seruius* II. *Georg. Virg. Diom.* l. I. cap. IV.

Nexuit catenae modo. *Prisc.* l. X.

Doctus militiam. *Arusian. Messus.*

Neque ſe recipere, aut inſtruere praelio quiuere. *Priſc.* lib. X.

Equi ſine rectore exterriti, aut ſaucii conſternantur. *Idem* l. IV.

Occupatusque collis editiſſimus apud Hilerdam et cum multa opera circumdata. *Priſcianus* l. V.

At inde nulla munitionis, aut requie mora, proceſſit ad oppidum. *Priſc.* l. XVIII. *requie pro requies.*

Agreſte. *Cariſ.* l. I.

Ardebat omnis Hiſpania citerior. *M. Fabius Victor. de inuent. Cic.* l. I.

* et pondere validam vrbem multos dies reſtantem pugnando vicit. *Non.*

Itaque Sertorius, leui praeſidio relicto in Mauritania, nactus obſcuram noctem, aeſtu ſecundo, furtiuaque celeritate vitare praelium in transgreſſu cônatus eſt. *Gellius* l. X. cap. XXVI. *Non. Marcel.*

Transgreſſos omnes, recipit mons Ballera, praeceptus a Luſitanis. *Idem ibidem.*

Earum aliae paullulum progreſſae, nimio ſimul et incerto onere, cum pauor corpora agitauerat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quam victoribus de-

cebat, capit. *Seru.* VIII. *Aeneidos*, *Arusian.* *Messus.*

Et mox Fufidius adueniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti quam suis opportuniora videt. *Nonius.*

Cum Sertorius neque erumperet, tam leui copia, nauibus fugam maturabat. *Seru.* *Fuld.* *Messus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Arusianus.*

Itaque Seruilius aegrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum vrbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Prisc.* *Non.*

Ad Olympum atque Phaselida. *Prisc.*

Apud Corycum. *Idem.*

Apud Lethe oppidum, cui nomen obliuionis condiderant. *Idem* *Seru.* *ad* I. *Aeneidos.*

Repulsus a Lethe oppido. *Idem* *Prisc.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Praeneste locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam a bellis ciuitatem. *Idem.*

Militiae peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, et nul-

lo, vt in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calonum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attollitur. *Non. Seru.*

Neque detrusus aliquotiens terretur. *Prisc.* l. XV.

Dubitauit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxume. *Caris.*

Rumore primo. *Caris.*

Idem fecere Octauius et Q. Caepio sine graui cuiusquam exspectatione, neque sane ambiti publice. *Seru. ad* IV. *Aeneid. Ambire significat et rogare. Sallustius in Iugurtha: Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur et ambio illum, pro rogo. Sallustius in* I. Idem fecere etc.

Cum arae et alia diis sacrata, supplicium sanguine faedarentur. *Idem.*

Postremo ipsos colonos per miserias et incerta humani generis orare. *Id. ad illud* X. *Aeneid.*

--- per euersae genitor fumantia Troiae
Exscidia obtestor.

Ea paucis quibus peritia et verum ingenium est, abnuentibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus, vera est aestimanda. *Idem ad* XII. *Aeneid. v.* 694.

LIB. II.

HISTORIARVM.

Sardinia in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet. *Gellius* lib. XIII. cap. XVIII. *Non. Faciem totius corporis formam*, πρόσωπον, *id est, os, posuit antiquitas prudens; vt ab aspectu species, et a fingendo figura, ita a factura corporis facies. Sallust.* l. II. Sardinia &c. *Isidorus.*

Inde Ichnusa appellata. *Solinus.*

Dubium an insula sit, quod Euri atque Austri superiactis fluctibus circumlauit. *Nonius, lauit pro lauat.*

Nam Sullam consulem de reditu eius legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Notat Gell.* l. X. c. XX. *Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, et priuilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appellasse.*

Nam procul, et diuersis ex regionibus. *Carisius, Asper*, procul, *inquit, est e loco.*

Obuiam fuere. *Charifius ibidem. Afper, ait, vetufte* obuiam fuere, *aduerbio quam nomine vti maluit.*

Vrbe, patriaque extorres. *Meffus.*

Genus militum fuetum a pueritia latrociniis. *Idem.*

Inter laeua moenium, et dextrum flumen Turiam, quod Valentiam paruo interuallo praeterfluit. *Prifc.* l. v. *et* VI. *Turiam dixit, qui accufatiuus generis mafculini eft, non neutri.*

In fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donatus Phorm.* Act. I. Sc. III. *et Hecyr.* Act. IV. Sc. IV. *Nonius. Fiducia eft audacia. Seruius.*

Antequam regreffus Sertorius inftrueret pugnae fuos. *Arufianus.*

Ipfe animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis, dictas pecunias coegit. *Nonius, dicere, eft promittere.*

Poft, vbi in fiducia nimius. *Arufianus.*

Sed ipsi ferunt tantum ex grege, quem prope littora regebat Corsa nomine Ligus mulier. *Prisc.* lib. VI.

Nam quaedam Corsa nomine Ligus mulier cum taurum ex grege, quem prope littora regebat, transnatare solitum, atque per interualla, corpore aucto, remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum a ceteris degredientem vsque ad Insulam nauigio prosecuta est. Cuius regressu insulae fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti, eamque nomine mulieris auctoris et ducis appellauerunt. *Isidorus* lib. XIV. cap. VI.

Ne illa tauro parata sint. *Donatus* Act. IV. Sc. II. *Andriae.*

Daedalum ex Sicilia profectum, cum Minonis fugeret iram, atque opes. *Priscianus* lib. VI. *Seruius.*

Quem ex Mauritania rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat. *Priscianus* lib. I.

Quos aduorsum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Priscianus* lib. X.

Vt actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Carisius* l. II.

Argentum mutuum arcessiuit. *Priscianus* lib. X.

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Priscianus* lib. VI.

Nisi qua flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem ibidem.*

Frugum, pabulique laetus ager. *Arusianus. Seruius* l. I. *Aeneidos.*

Neque virgines nuptum a parentibus mittebantur, sed ipsae belli promtissumos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus Phorm.* Act. I. Sc. II.

Noctu diuque stationes et vigilias tentare. *Carisius* l. II.

At Lucullum regis cura machinata fames breui fatigabat. Multique commeatus interierant insidiis latronum. *Prisc.* lib. VII. *et Nonius.*

Namque primum Iasonem nouo itinere maris Aeetae hospitis domum violasse. *Priscianus* lib. VIII.

Tartessum Hispaniae ciuitatem, quam nunc Tyrii, mutato nomine Gadir, habent. *Priscianus* l. V.

Neque ſubſidiis, vti ſoluerat, compoſitis. *Priſcianus* lib. X. Soluerat *autem eſt* ſolitus fuerat.

Neque inermes ex praelio viros quemquam agnoturum. *Idem ibid.*

Ea continentia vir grauis, et nulla arte cuiquam inferior. *Aruſian. Non. in Grauis.*

Omnes qui circum ſunt, praeminent altitudine millium paſſuum duorum. *Aruſianus.*

* et Poeni ferunt aduerſus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore et lingua percitum, et inquietem, nomine hiſtrionis vix ſani, Barbuleium appellabant. *Priſcianus* lib. VI.

Audaciter. *Idem* XV.

Ibi Fimbriana ſeditione, qui regi per obſequelam orationis, et maxume odium Sullae, graues, carique erant. *Nonius: Obſequium neut. genere, obſequela fem.*

Moenibus deturbat. *Non. Deturbare.*

E muris canes ſportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus, aduorſa in prauitatem; ſecunda in caſum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in vlteriorem Hiſpaniam poſt annum regreſſus; magna gloria concurren-

tium vndique virile et muliebre ſecus, per vias ac tecta omnium viſebatur. cum quaeſtor C. Vrbinus aliique, cognita voluntate, eum ad coenam inuitauerant; vltra Romanorum, et mortalium etiam morem curabant: exornatis aedibus per aulaea et inſignia, ſcenisque ad oſtentationem hiſtrionum fabricatis; ſimul croco ſparſa humus, et alia, in modum templi celeberrumi. Praeterea cum ſedenti tranſenna demiſſum Victoriae ſimulacrum cum machinato ſtrepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti thure quaſi Deo ſupplicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti: epulae quaeſitiſſumae: neque per omnem modo prouinciam, ſed trans maria, ex Mauritania volucrum et ferarum incognita antea plura genera: quibus rebus aliquantam partem gloriae demiſerat, maxume apud veteres et ſanctos viros, ſuperba illa, grauia, indigna R. imperio exiſtumantes. *Macrob. Satur.* l. III. c. XIII. *Nonius. Soſipater.* l. I.

Ruuntque pars magna ſuismet, aut proxumorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, et praelium accendere, adeo vti Metello in ſagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. *Idem.*

Auidisque ita, promtisque ducibus, vti Metellus ictu tragulae ſauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Don.* Act. v. Sc. II. *And.*

Primo incidit forte per noctem in renunculo piſcantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticae adiungit auctuaria nauigia. *Idem in Piraticae nauiculae.*

Omnia ſacrata corpora in ratem impoſuiſſe. *Aruſian.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum qui in flumine ruebant, necabantur. *Donatus Adelph.* Act. III. Sc. II.

Circumuenti dextra, vnde ferrum erat, ſaxa, aut quid tale capiti affligebant. *Aruſianus.*

Sed Metellus in vlteriore prouincia. *Donatus ad Phorm.* Act. I. Sc. IV.

Immane quantum animi exarſere. *Non. nomen poſitum pro aduerbio.*

At illi quibus res incognita erat, iuere cuncti ad portas incognita tendere. *Seru. F. Vrsini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Seru. Fuldanus.*

LIB. III.

HISTORIARVM.

Exaudirique ſonus Bacchanaliorum. *Macr.* lib. I. cap. IV. *Saturn. Non.*

Diuerſa, vti ſolet rebus perditis, capeſſunt: namque alii fiducia *gnaritatis* locorum in occultam fugam ſparſi; alii globis eruptionem tentauere. *Priſcianus* l. X. *Non.*

Vnus conſtitit in agro Lucano, gnarus loci, nomine Publipor. *Id.* l. VI. *Probus Catbolicis.*

Male iam aſſuetum ad omnis vis controuerſiarum. *Priſcianus* l. VI.

Coniuratione claudit. *Idem* l. X.

Quali par in oppido feſtinatio, et ingens terror erat, ne ex latere noua munimenta madore infirmarentur: nam moenia oppidi ſtagnabant, redundantibus cloacis aduorſo aeſtu maris. *Non. in Mador.*

Equis et armis decoribus cultus. *Priſcianus* l. VI.

Dedecores, inultique terga ab hostibus caedebantur. *Idem.*

Contra ille calui ratus quaerebat, num somnio thesaurus portenderetur. *Id.* l. VIII. *Non. in Caluitur.*

Parte consumta, reliqua cadauerum ad diuturnitatem vsus fallerent. *Prisc.* l. X.

EPISTOLA CN. POMPEI AD SENATVM.

Si aduorsus vos patriamque et deos penates, tot labores et pericula suscepissem, quotiens a prima adolescentia ductu meo scelestissumi hostes fusi, et vobis salus quaesita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, P. C. quem contra aetatem proiectum ad bellum saeuissumum, cum exercitu optume merito, quantum est in vobis, fame, miserruma omnium morte, confecistis. Hac in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? haec sunt praemia pro volneribus; et totiens ob remp. fuso sanguine? fessus scribundo, mittundoque legatos, omnes opes et spes priuatas meas consumsi: cum interim a vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. Per deos immortales, vtrum censetis me vicem

aerarii praeſtare, an exercitum ſine frumento et ſtipendio habere poſſe? equidem fateor me ad hoc bellum maiore ſtudio, quam conſilio, profectum: quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paraui; hoſtisque in ceruicibus iam Italiae agentes ab Alpibus in Hiſpaniam ſummoui. Per eas iter aliud, atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenaeum, Laletaniam, Indigetis: et primum impetum Sertorii victoris, nouis militibus, et multo paucioribus, ſuſtinui: hiememque in caſtris inter ſaeuiſſumos hoſtes, non per oppida, neque ex ambitione mea, egi. Quid dein praelia, aut expeditiones hibernas, oppida exciſa, aut recepta enumerem? quando res plus valet, quam verba. Caſtra hoſtium apud Sucronem capta, et praelium apud flumen Durium, et dux hoſtium C. Herennius cum vrbe Valentia et exercitu deleti, ſatis clara vobis ſunt: pro quis, o grati patres, egeſtatem et famam redditis. Itaque meo et hoſtium exercitui par conditio eſt. Namque ſtipendium neutri datur: victor vterque in Italiam venire poteſt. Quod ego vos mo-

neo, quaesoque vt animaduortatis; neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quae non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastauimus; praeter maritumas ciuitates, quae ultro nobis sumtui onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: et nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumsi. Reliqui vos estis: qui nisi subuenitis, inuito et praedicente me, exercitus hinc, et cum eo omne bellum Hispaniae in Italiam transgredientur.

Namque his, praeter solita vitiosis magistratibus, cum per omnem prouinciam infecunditate biennii proxumi graue pretium fructibus esset. *Non. Graue multum.*

Hi saltibus occupatis, tum externorum agros inuasere: frumentique ex inopia graui *satias* facta. *Idem, Satias pro satietas.*

Neque iam sustineri poterat immensum aucto mari, et vento gliscenti. *Idem, Gliscit est congelascit, colligitur, ignescit, crescit.*

Ac tum maxume, vti solet extremis in rebus, sibi quisque carissumum domi recor-

dari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem*, *Munia*, *officia*.

Et forte in nauigando cohors vna, grandi *faselo* vecta a ceteris deerrauit, marique placido a duobus praedonum *myoparonibus* circumuenta. *Idem in voce Faselus. et Myoparo.*

Eum, atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem et Charisius* lib. I.

Duos quam maxumos vtres leui tabulae subiecit: qua super omni corpore quietus inuicem tractu pedis quasi gubernator existeret: ea inter molem, atque insulam mari vitabundus classem hostium ad oppidum peruenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant, icti saepe ferramentis nauium, aut vulnerati a suis, aut afflicti alueos, vndarum vi, mulcato foede corpore, postremo tamen periere. *Idem*, *et Arusianus Messus.*

Nam tertia tunc erat, et *sublima* nebula coelum obscurabat. *Non.*

Illum nautis forum. *Idem.*

ORATIO MACRI LICINII TRIBVNI PLEBIS AD PLEBEM.

Si, Quirites, parum exiſtumaretis, quod inter ius a maioribus relictum vobis, et hoc a Sulla paratum ſeruitium intereſſet: multis mihi diſſerendum fuit, docendumque, quas ob iniurias, et quotiens a patribus armata plebes ſeceſſiſſet; vtique vindices parauiſſet omnis iuris ſui, tribunos plebis. Nunc hortari modo reliquum eſt, et ire primum via, qua capeſſundam arbitror libertatem. Neque me praeterit, quantas opes nobilitatis ſolus, impotens, inani ſpecie magiſtratus, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam ſoli innocentes. Sed praeter ſpem bonam ex vobis, quae metum vicit, ſtatui, certaminis aduorſa pro libertate potiora eſſe forti viro, quam omnino non certauiſſe. Quamquam omnes alii creati pro iure veſtro vim cunctam et imperia ſua gratia, aut ſpe, aut praemiis in vos conuortere; meliusque habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. Itaque omnes conceſſere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, aerarium, exercitus, regna,

prouincias occupauere, et arcem habent ex ſpoliis veſtris : cum interim, more pecorum, vos multitudo ſingulis habendos, fruendosque praebetis, exſuti omnibus quae maiores reliquere : niſi quia vobismet ipſi per ſuffragia, vti praeſides olim, nunc dominos deſtinatis. Itaque conceſſere illic omnes: et mox, ſi veſtra receperitis, ad vos plerique; (raris enim animus eſt ad ea, quae placent, defendenda) cetera validiorum ſunt. An dubium habetis, ne obſicere quid vobis vno animo pergentibus poſſit, quos languidos ſocordesque pertimuere? niſi forte C. Cotta ex factione media conſul, aliter, quam metu iura quaedam tribunis pl. reſtituit. Et quamquam L. Sicinius primus de poteſtate trib. loqui auſus, muſſantibus vobis, circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere, quam vos iniuriae pertaeſum eſt. Quod ego nequeo ſatis mirari, Quirites. Nam ſpem fruſtra fuiſſe intellexiſtis. Sulla mortuo, qui ſceleſtum impoſuerat ſeruitium, finem mali credebatis. Ortus eſt longe ſaeuior Catulus. Tumultus interceſſit Bruto et Aemilio Mamerco Coſſ. dein C. Curio ad exitium vsque inſontis

tribuni dominatus eſt. Lucullus ſuperiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidiſtis; quantae denique nunc mihi turbae concitantur! quae profecto incaſſum agerentur, ſi, prius quam vos ſeruiundi finem, illi dominationis facturi erant: praeſertim cum his ciuilibus armis dicta alia, ſed certatum vtrimque de dominatione in vobis ſit. Itaque cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arſere: Permanſit vna res modo, quae vtrimque quaeſita eſt, et erepta in poſterum: vis tribunicia, telum a maioribus libertati paratum. Quod ego vos moneo, quaeſoque, vt animaduertatis: neu nomina rerum ad ignauiam mutantes, otium pro ſeruitio adpelletis. Quo iam ipſo frui, ſi vera et honeſta flagitium ſuperauerit, non eſt conditio: fuiſſet; ſi omnino quieſſetis. Nunc animum aduortite: et niſi viceritis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior eſt, artius habebunt. Quid cenſes igitur? aliquis veſtrum ſubiecerit. Primum omnium omittendum morem hunc quem agitis, impigrae linguae, animi ignaui, non vltra concionis locum memores libertatis. Dein (ne vos ad virilia illa vocem, quo

tribunos plebi, modo patricium magiſtratum, libera ab auctoribus patriciis ſuffragia maiores veſtri parauere) cum vis omnis, Quirites, in vobis ſit, vti, quae iuſſa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere, aut non agere certe poſſitis. Iouem aut alium quem deum conſultorem exſpectatis: magna illa conſulum imperia et patrum decreta, vos exſequendo rata efficitis, Quirites: vltroque licentiam in vos auctum atque adiutum properatis. Neque ego vos vltum iniurias hortor; magis vti requiem cupiatis: neque diſcordias, vt illi criminantur, ſed earum finem volens, iure gentium, res repeto: et, ſi pertinaciter retinebunt, non arma, neque ſeceſſionem, tantummodo ne amplius ſanguinem veſtrum praebeatis, cenſeo. Gerant, habeantque ſuo modo imperia; quaerant triumphos: Mithridatem, Sertorium et reliquias exſulum perſequantur cum imaginibus ſuis; Abſit periculum et labos, quibus nulla pars fructus eſt. Niſi forte repentina iſta frumentaria lege munia veſtra penſantur: Qua tamen quinis modiis libertatem omnium aeſtumauere, qui profecto non amplius poſſunt alimentis carceris. Nam-

que vt illis exiguitate mors prohibetur; fenefcunt vires: fic neque abfoluit cura familiari tam parua res: et ignauus quisque tenuiffima fpe fruftrantur. quae tamen quamuis ampla, quoniam feruitii pretium oftentaretur, cuius torpedinis erat decipi et veftrarum rerum vltro iniuria gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in vniuerfos, neque conabuntur. Cauendus dolus eft. Itaque fimul comparant delenimenta, et differunt vos in aduentum Cn. Pompeii; quem ipfum, vbi pertimuere fublatum in ceruices fuas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, vti fe ferunt, libertatis, tot viros fine vno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non poffe defendere. Mihi quidem fatis fpectatum eft, Pompeium, tantae gloriae adolefcentem, malle principem volentibus vobis effe, quam illis dominationis focium; auctoremque in primis fore tribuniciae poteftatis. Verum, Quirites, antea finguli ciues in pluribus, non in vno cuncti praefidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia vnus poterat. Itaque verborum fatis dictum eft. Neque enim

ignorantia res claudit. Verum occupauit nescio quae vos torpedo, qua non gloria mouemini, neque flagitio: cunctaque praesenti ignauia mutastis: abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, et huc ire licet, et illuc, munera ditium dominorum. Atque haec eadem non sunt agrestibus; sed caeduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in prouincias magistratibus. Ita pugnatur, et vincitur paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victis est, et in dies magis erit: si quidem maiore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiueritis libertatem.

Postquam egressus angustias. *Messus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Vt sustinere corpora plerique nequeuntes, fessi, arma sua quisque stantes incumberent. *Idem et Seruius.*

Ac statim fugitiui, contra praeceptum ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasque. *Nonius.*

Quibus a Sertorio triplices insidiae per idoneos saltus positae erant: prima, quae fonte venientes exciperet. *Seru.*

Ingens ipſe virium, atque animi. *Aruſianus.*

Locum nullum, niſi in quo armati inſtitiſſent. *Idem.*

At Oppius poſtquam orans nihil proficiebat, timide veſte tectum pugionem expedire conatus, a Cotta, Vulcioque impeditur. *Nonius. Pugio eſt breuis gladius.*

Caſtrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeius a prima adoleſcentia, ſermone fautorum, ſimilem fore ſe credens Alexandro regi, facta conſultaque eius quidem aemulus erat. *Nonius.*

Dubius conſilii. *Aruſianus.*

Poſt reditum eorum, quibus ſenatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod vbi fruſtra tentatum eſt, ſocordius ire milites occoepere, non aptis armis, vt in principio, et laxiore agmine. *Nonius.*

Atque eum Curio laudatum, accenſumque praemiorum ſpe, quibuscum optauiſſet, ire iubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo ſanguine ſuorum defendens, poſtquam ex ſarcinis paludamenta

adſtare, et deleċtae cohortes intelligi coepere. *Idem.*

Si nihil ante aduentum ſuum inter plebem et patres conueniſſet, coram ſe daturum operam. *Priſcianus* l. XIV.

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Aruſianus.*

M. Antonius perdundae pecuniae genitus, vacuusque curis, niſi inſtantibus. *Idem.*

Muros ſucceſſerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, et axe vinċtae trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum *ericij* militaris *veruta* binum pedum. *Non. Seruius.*

Oċtauium mitem, et captum pedibus. *Aruſianus.*

Igitur diſcubuere Sertorius inferior in medio, ſuper eum L. Fabius Hiſpanienſis ſenator ex proſcriptis: in ſummo Antonius, et infra, ſcriba Sertorii Verſius: alter ſcriba Maecenas in imo, medius inter Tarquitium, et dominum Perpennam. *Non. Seruius.*

Quarum vnam epiſtolam forte cum ſeruo naċti praedatores Valeriani ſcorpione in caſtra miſere. *Nonius.*

LIB. IV.

HISTORIARVM.

At Cn. Lentulus patriciae gentis, collega eius, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum ſtolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emtoribus bonorum remiſerat, exigenda promulgauit. *Agellius* l. XVIII. cap. IV.

Omnes, quibus aetas ſenecto corpore, animus militaris erat. *Priſcianus* lib. IX. et X.

Dein lenita iam ira, poſtero die liberalibus verbis permulcti ſunt. *Idem* l. IX.

Implicitae rates miniſteria prohibebant. *Idem ibidem.*

Igitur legiones pridie in monte poſitas arceſſiuit. *Idem* l. X.

Anxius animi, atque incertus. *Aruſianus.*

Magnam exorſus orationem. *Idem.*

Impotens, et nimius animi eſt. *Idem.*

Amiſumque aſſideri ſine praeliis audiebat. *Priſcianus* l. VIII. *Obſideo et aſſideo actiua ſunt; faciunt enim aſſideor et obſideor.*

Qui quidem mos, vti tabes, in vrbem coniectus. *Festus.*

Castella, custodias thesaurorum in deditionem acciperentur. *Seru. Caris.* l. I.

Reliqua cadauera salita. *Diomedes* lib. I. cap. IV.

EPISTOLA REGIS MITHRIDATIS SCRIPTA AD REGEM ARSACEN.

REX MITHRIDATES REGI ARSACI S. Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quaeritur, satisne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi, si perpetua pace frui licet; nisi hostes opportuni, et sceleratissumi; egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est: Neque petere audeam societatem; et frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atqui ea, quae te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, et meae res parum prosperae, si vera existumare voles, maxume hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles societatem, accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, vsum dedit bene suadendi: et,

quod florentibus optabile eſt, ego non validiſſumus praebeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis, vna et ea vetus cauſſa bellandi eſt, cupido profunda imperii, et diuitiarum; qua primum cum rege Macedonum Philippo bellum ſumſere. Dum a Carthaginienſibus premebantur, amicitiam ſimulantes ei ſubuenientem Antiochum conceſſione Aſiae per dolum auertere; ac mox, tracto Philippo, Antiochus omni cis Taurum agro et decem millibus talentorum ſpoliatus eſt. Perſen deinde Philippi filium, poſt multa et varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, et repertores perfidiae, quia pacto vitam dederant, inſomniis occidere. Eumenem, cuius amicitiam glorioſe oſtentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; poſt Attalum cuſtodem agri captiui ſumtibus et contumeliis ex rege miſerrumum ſeruorum effecere: ſimulatoque impio teſtamento, filium eius Ariſtonicum, quia patrium regnum petiuerat, hoſtium more, per triumphum duxere. Aſia ab ipſis obſeſſa eſt: poſtremo totam Bithyniam, Nicomede mor-

tuo, diripuere; cum filius Nuſa, quam reginam adpellauerant, genitus haud dubie eſſet. Nam quid ego me appellem? quem disiunctum vndique regnis et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat, diuitem, neque ſeruiturum eſſe, per Nicomedem bello laceſſiuerunt; ſceleris eorum haud ignarum, et ea, quae accidere, teſtatum antea, Cretenſes ſolos omnium liberos ea tempeſtate, et regem Ptolemaeum. Atque ego vltus iniurias, Nicomedem Bithynia expuli; Aſiamque ſpolium regis Antiochi recepi, et Graeciae demſi graue ſeruitium. Incepta mea poſtremus ſeruorum Archelaus, exercitu prodito, impediuit: illique, quos ignauia aut praua calliditas, vti meis laboribus tuti eſſent, armis abſtinuit, acerbiſſumas poenas ſoluunt: Ptolemaeus precio [dies] bellum prolatans; Cretenſes impugnati ſemel iam, neque finem, niſi excidio, habituri. Equidem cum mihi ob ipſorum interna mala dilata praelia magis, quam pacem datam intelligerem; abnuente Tigrane; qui mea dicta ſero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rurſus tamen bellum cepi: Marcumque Cot-

tam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi: mari exſui claſſe pulcherruma. Apud Cyzicum magno cum exercitu in obſidio moranti frumentum defuit, nullo circum adnitente: ſimul hiems mari prohibebat. Ita, ſine vi hoſtium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Parium, et Heracleam, militum optumos cum claſſibus amiſi. Reſtituto deinde apud Cabira exercitu, et variis inter me atque Lucullum praeliis, inopia rurſus ambos inceſſit. Illi ſuberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vaſtis circum omnibus locis, in Armeniam conceſſi: ſecutique Romani non me, ſed morem ſuum omnia regna ſubuertundi, quia multitudinem, artis locis, pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria oſtentant. Nunc quaeſo conſidera, nobis oppreſſis, vtrum firmiorem te ad reſiſtendum, an finem belli futurum putes? ſcio equidem tibi magnas opes virorum, armorum, et auri eſſe: et ea re a nobis ad ſocietatem, ab illis ad praedam peteris. Ceterum conſilium eſt Tigranis, regno integro, meis militibus [belli prudentibus,] procul ab domo, paruo la-

bore, per noſtra corpora bellum conficere: quomodo neque vincere, neque vinci ſine tuo periculo poſſumus. An ignoras, Romanos, poſtquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc conuertiſſe? neque quicquam a principio niſi raptum habere, domum, coniuges, agros, imperium? conuenas olim, ſine patria, ſine parentibus, peſte conditos orbis terrarum: quibus non humana vlla, neque diuina obſtant, quin ſocios, amicos, procul, iuxta ſitos, inopes potentisque trahant, excidant; omniaque non ſerua et maxume regna hoſtilia ducant. Namque pauci libertatem, pars magna iuſtos dominos volunt: nos ſuſpecti ſumus aemuli, et in tempore vindices adfuturi. Tu vero, cui Seleucia maxuma vrbium, regnumque Perſidis inclitis diuitiis eſt, quid ab illis, niſi dolum in praeſens, et poſtea bellum exſpectas? Romani arma in omnis habent, acerruma in eos, quibus victis ſpolia maxuma ſunt; audendo et fallendo, et bella ex bellis ſerendo, magni facti. Per hunc morem exſtinguent omnia, aut occident: quod haud difficile eſt, ſi tu Meſopotamia, nos Arme-

nia, circumgredimur exercitum ſine frumento, ſine auxiliis: fortuna, aut noſtris vitiis, adhuc incolumem. Teque illa fama ſequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppreſſiſſe. Quod vti facias moneo, hortorque; neu malis pernicie noſtra tuam prolatare, quam ſocietate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutata declinatione. Chariſ.* l. I.

Scalas pares moenium altitudine. *Aruſianus.*

Diffidere inter ſe coepere, neque in medium conſultare. *Idem.*

Multisque ſuſpicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius, Volentia, quae plebs vellet.*

Suſpectusque fuit, incertum vero an per negligentiam, ſocietatem praedarum cum latronibus compoſuiſſe. *Idem, Componere, coniungere.*

Collegam minorem, et ſui cultorem exſpectans. *Aruſian.*

Quam maxumis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem; qua in parte Cappadocia ab Armenia

disiungitur. Et quamquam ad id naues codicariae occulto per hiemem fabricatae aderant. *Non. Codicariae naues, quae in flumine vsui esse possunt.*

Qui praetergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni specie. *Idem.*

Cum interim, lumine, etiam tum incerto, duae Galliae mulieres conuentum vitantes ad menstrua soluenda montem ascendunt. *Idem.*

Pluteosque rescindit ac munitiones demolitur, locoque summo potitur. *Idem, Demoliri est diruere.*

Exercitum dimisit, vt primum Alpes degressus est. *Arusianus.*

Tetrarchas, regesque territos animi firmauit. *Idem.*

Simul eos, et cunctos iam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, vt in secunda re pariter acre inuadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, et soliti nectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmae equestris armabat. *Nonius, Parma est scutum breue.*

De pecore coria recens detracta, quasi glutino adolescebant. *Charisius* l. I. *Seruius.*

Auidior modo properandi factus. *Arusian.*

Consilii aeger. *Idem.*

Reuersi postero die, multa, quae properantes deseruerant in castris, nacti, cum se ibi cibo vinoque laeti inuitarent. *Nonius*, *inuitare est repleri.*

Atque hiauit humus multa, vasta et profunda. *Idem. Hiare, aperire.*

Rursus iumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Vbi se laniata nauigia fundo emergunt. *Arusianus.*

Tum vero Bithyni propinquantes iam amnem Tartanium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparauerunt. *Nonius.*

In quis notissimus quisque aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore, improbo patibulo eminens adfigebatur. *Idem*, *patibulum est crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus non amplius patet millibus v. et xxx. *Messus.*

Clausi lateribus pedem. *Idem.*

Naphtas. *Probus Catholicis.*

LIB. V.

HISTORIARVM.

At Lucullus, audito Q. Marcium Regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere. *Priscianus* lib. XVIII.

Legiones Valerianae comperto, lege Gabinia Bithyniam, et Pontum consuli datam, missos esse. *Idem ibidem.*

Regem auersabatur. *Arusianus.*

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; et pars sua commeatibus mercatis. *Nonius.*

Et vxori eius frater erat. *Arusianus.*

Saepe celebritatem nominis intelligo timentem. *Priscianus* l. XIIX.

Video ingentia dona quaesitum ire properantem. *Idem ibidem.*

Nam si Pompeio quid humani euenisset. *Arusianus.*

Quibus de caussis Sullam in victoria dictatorem, equo descendere, sibi vni adsurgere de sella, caput aperire solitum. *Non. Arusianus. Seruius.*

FRAGMENTA

INCERTORVM LIBRORVM.

Ne inrumiendi po - - - - - - - sublicibus cauata - - - - - - sent. *Festus.*

Cuius duas insulas propinquas inter se, et decem stadium procul a Gadibus sitas, constabat suopte ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius.*

Serum bellum in angustiis futurum. *Iunius Philarg. ad Georg. Virg.*

Illi tertio mense peruenere in pontum multo celerius spe Mithridatis. *Arusianus.*

Ergo senati decreto seruiundumne sit. *Donatus* Act. II. Sc. II.

Pompeius oris improbi, animoque inuerecundo. *Suet. de claris Gram.* cap. XIV.

Simulans sibi aluum purgari. *Isidorus* l. XI. *in voce aluus*, *ad* lib. III. *Aeneidos.*

Fecit vt nunciis confestim lugubribus. *Charisius* l. II.

Communem habitum transgressus. *Priscianus* l. XIV.

Inter arma ciuilia aequi boni famas petit. *Seneca Epist.* CXIV.

Haud impigre, neque inultus occiditur. *Donatus ad Andr. Terentii* Act. I. Sc. II.

Festinantibus in summa inopia patribus. *Idem ad Eunuch.* Act. IV. Sc. III.

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus* l. XVIII.

Exercitum argento fecit.. *Seneca Epist.* CXIV.

Togam paludamento mutauit. *Isidorus* lib. XIX. *Seruius.*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca.*

Ibi triennio frustra trito. *Seruius ad* IV. *Aeneid.*

ORATIO C. COTTAE CONSVLIS AD POPVLVM.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiae; multa aduorsa fuere: quorum alia toleraui, partim repuli deorum auxiliis, et virtute mea: in quis omnibus, neque animus negotio defuit: neque decretis labos. Malae, secundaeque res, opes, non ingenium, mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. Praeterea senectus per se grauis, curam duplicat: cui misero, acta iam aetate, ne

mortem quidem honeſtam ſperare licet. Nam, ſi parricida veſtri ſum et bis genitus hic deos Penatis meos, patriamque, et ſummum imperium vilia habeo: quis mihi viuo cruciatus ſatis eſt, aut quae poena mortuo? cum omnia memorata apud inferos ſupplicia ſcelere meo vici. A prima adoleſcentia in ore veſtro priuatus, et in magiſtratibus egi: qui lingua, qui conſilio meo, qui pecunia voluere, vſi ſunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciundum, exercui: auidiſſumus priuatae gratiae maxumas inimicitias pro republica ſuſcepi: qui victus cum illa ſimul, cum egens, alienae opis, plura mala exſpectarem; vos, Quirites, rurſus mihi patriam, deos Penatis, cum ingenti dignitate dediſtis. Pro quibus beneficiis vix ſatis gratus videar, ſi ſingulis animam, quam nequeo, conceſſerim. Nam vita et mors iura naturae ſunt: vti ſine dedecore cum ciuibus, fama et fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Conſules nos feciſtis, Quirites, domi bellique impeditiſſuma rep. Namque Imperatores Hiſpaniae ſtipendium, milites, arma, frumentum poſcunt; et id

res cogit; quoniam defectione sociorum et Sertorii per montes fuga neque manu certare possunt, neque vtilia parare. Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiae marituma, et prouinciarum: cum interim vectigalia parua, et bellis incerta, vix partem sumtuum sustinent: ita classe, quae commeatus tuebatur, minore quam ante navigamus. Haec si dolo aut socordia nostra contracta sunt, vti monet ira, supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est; quare indigna vobis, nobisque, et rep. incipitis? Atque ego, cuius aetati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur; neque mox ingenui corporis honestius, quam pro vestra salute, finem vitae fecerim. Adsum en C. Cotta consul, facio, quod saepe maiores asperis bellis fecere; voueo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, cum fortunae, et maris, et belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob

ſcelus, aut auaritiam caeſum, ſed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dediſſe. Per vos, Quirites, et gloriam maiorum, tolerate aduorſa, et conſulite reip. Multa cura ſummo imperio ineſt, multi ingentes labores: quos nequidquam abnuitis, et pacis opulentiam quaeritis: cum omnes prouinciae, regna, maria, terraeque aſpera, aut feſſa bellis ſint.

Germani intectum renonibus corpus tegunt. *Iſidorus.*

Vnde pons in oppidum pertinens explicatur. *Aruſianus.*

Et ei voce magna vehementer gratulabantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicauerat bellum. *Seruius.*

Atque eos a tergo incurrerunt. *Rufinianus.*

In hunc modum diſſeruit. *Priſcianus.*

Inde ortus ſermo percunctantibus vtrimque, Satin ſalue; quam grati ducibus ſuis, quantis familiaribus copiis augerentur? *Donatus.*

Fugam noſtris fecere. *Seneca.*

Quae audita Panormitanos dedere Romanis facere. *Idem.*

Quo cupidius in ore ducis ſeſe quisque bonum, et ſtrenuum oſtentantes. *Iſidorus*, *Seruius* X.

Ventis per caua terrae citatis, rupti aliquot montes, tumulique ſedere. *Iſidorus*, *Seruius*.

Vbi multi nefande caſu ſuper auſi, atque paſſi. *Priſcianus*.

Saguntium. *Chariſius*.

Tota autem inſula modica, et cultoribus inanis eſt. *Martianus*.

Immodicus animi. *Aruſianus*.

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Seruius*.

Tantum antiquitatis, curaeque maioribus pro Italica gente fuit. *Idem*.

Opprobrii gratia. *Agroetius*.

Maxumis ducibus, fortibus ſtrenuisque miniſtris. *Diomedes* l. II.

Non repugnantibus modo, ſed ne deditis quidem. A. B. C. M. *Donatus*.

In ſilua Sila fuerunt. *Seruius*.

In nuda inieċta corpora. *Diomedes*.

Apollinis filia et Cyrenes. *Probus*.

Ne ſimplici quidem morte moriebantur. *Seruius*.

Cum praedixero positum insulae. *Donatus.*

Cuius aduersa voluntate, colloquio militibus permisso, corruptio facta paucorum, et exercitus Sullae datus est. *Idem.*

A Gracco seditiones granes ortae. *Augustinus.*

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis, quam facundus. *Quintilianus* l. IV. cap. II. *Hieron. adu. Heluid. et Gell.* l. IV. cap. XV.

Insolens vera accipiundi. *Donatus.*

Quae pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem.*

Curubis. *Probus.*

Tharros. *Idem.*

Camisos. *Idem.*

Luces. *Sergius.*

Primum modo Iapidiam ingressus. *Seruius.*

Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.*

Quae pacta in conuentione non praestitissent. *Donatus.*

Crebritate fluctuum vt Aquilo solet. *Seruius.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quintil.* l. VIII. c. III.

Tyrannumque, et Cinnam appellantes. *Victorinus*, *Seruius*.

Nomenque Danubium habet. *Acron*.

Cui nisi pariter obuiam iretur. *Donatus*.

Septimium, neque animo, neque lingua satis compotem.

Vulgus amat fieri. *Quintilianus* IX. c. III.

Non poeniturum. *Quintilianus*.

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se et milites frequentibus exercitiis praeparauisset ad praelia. *Vegetius* l. I. cap. IX. *Ioh. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, vt Appius inquit, exercuit. *Lactantius*.

Primus Graecorum Achilles. *Seruius*.

Cupientissimus legis. *Diomedes*.

Magna gloria tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno vsu bello Marsico, paratu militum, et armorum fuit. Multaque tum ductu eius curata, primo per ignobilitatem, deinde per inuidiam scriptorum celebrata sunt. Comminus faciem suam ostentabat, aliquot aduorsis cicatricibus, et effosso oculo. Quo ille dehonestamento cor-

poris maxume laetabatur: neque illis anxius, quia reliqua gloriosus retinebat. *Gellius* II. cap. XXVII.

Curetes quia principes intelligendi diuina fuerunt, vetustatem vti cetera in maius componentem altores Iouis celebrauisse. *Lactantius.*

Italiam coniunctam Siciliae constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum. inde Rhegium nominatum. *Isidorus.*

Pompeius deuictis Hispanis tropaea in Pyrenaeis iugis constituit. *Seruius.*

Atque edita vndique tribus tamen cum muris, et magnis turribus. *Donatus.*

Et in praeliis actu promtus. *Idem.*

Pactione amisso Publico legato. *Idem.*

Ipsum Mare Ponticum dulcius quam cetera. *Seruius*, *Macrobius*, *Priscianus.*

Equis paria operimenta erant: quae linea ferreis laminis in modum plumae adnexuerant. *Seruius.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

Aenum, et Maroneam, et viam Militarem. *Idem.*

Impediebant iussa nautarum. *Idem.*

Nihil ſocordia claudebat. *Donatus.*

Vt tanta repente mutatio non ſine deo videretur. *Idem.*

In ore gentibus agens, populo, ciuitati. *Idem.*

Preſſi vndique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquinius. *Idem.*

Dein campi Themyſcirii: quos habuere Amazones, a Tanai flumine incertum quamobrem digreſſae. *Seruius.*

Vbi eum tota concione ab exercitu cogit diſcedere, dicit ſe eius opera non vſurum; eumque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa ſpes auxiliorum. *Idem.*

More equeſtris praelii ſumtis tergis atque redditis, et egreſſi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem.*

Caſtra ſine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adoleſcentia bonos inſultauit. *Idem et Donatus.*

Coſa. *Seruius.*

Equis, atque armis inſignibus. *Idem.*

Feſſus in Pamphyliam ſe receperat. *Idem.*

Profectus quidam Ligus ad requiſita naturae. *Quinctil.*

Apud latera certos collocauerat. *Seruius.*

Apertae portae, repleta arua cultoribus. *Idem.*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

Lyciae, Pisidiaeque agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontoria, Bruttium, et Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Qua tempestate ex Ponto vis Piscium erupit. *Idem et Scholiastes Iuuenalis.*

Introrsus prima Asiae Bithynia est, multis antea nominibus appellata. Ipsa enim est et maior Phrygia. *Seruius.*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus, matre veneno interfecta. *Idem.*

Exercitum vertere. *Idem.*

Creta altior est, qua parte spectat Orientem. *Idem.*

Se regibus deuouent, et post eos vitam refutant: adeo illis ingenita est sanctitas regii nominis. *Idem, et Philargyrius.*

Dum inferior omni via grassaretur. *Iohannes Grammat.*

Narbone consilia Gallorum. *Pompeius in artem Donati.*

Post defectionem sociorum et Latii. *Donatus, Adelph.* III. 4.

Ad Iouis mandem nostra. *Idem* IV. 2.

Morbi graues ob inediam insolita vescentibus. *Idem. Hecyr.* III. 2.

Atque ea cogentes non coactos sceleftos magis quam miseros distringi. *Idem. Ibid.* IV. 1.

Grauiori bello, quo prohibituri venerant socii, frigere. *Idem* V. 1.

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, aequor et terra. *Id. Phorm.* I. 1.

Nam Sullae dominationem audebat. *Idem* II. 3.

Neque est defensus dominationem Sullae. *Idem ibid.*

Neu quis miles, neue pro milite. *Seruius.*

Ex insolentia auidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

Charybdis quae forte illata naufragia sorbens gurgitibus occultis millia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque aerumnis incluti per mortalium studium maiores quam opibus, quippe quis etiam tum semiruta moenia,

domus intectae, parietesque templorum ambusti manus Punicas ostentabant. *Hieron. in Habacuc.* cap. II.

Apud Corduennos amomum et alii lenes odores gignuntur. *Philarg. in* IV. *Georg. Virgil.*

Quem trans stagnum omnis vsque ad flumen. *Idem.*

Repente incautos agros inuasit. *Idem.*

Belli sani sciens. *Acron.*

Namque omnium ferocissumi ad hoc tempus Achaei atque Tauri sunt, quod, quantum coniicio, locorum egestate rapto viuere coacti. *Glossae Iuuenalis.*

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

Triplici fluctu. *Seruius Fuldanus.*

Charybdi mare vorticosum. *Idem.*

Sed vbi tempore anni mare classibus patefactum est. *Idem.*

Sane bonus ea tempestate contra pericula et ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis inuasere patentes, cum et pacis modo effusas. *Idem.*

Genua patrum aduoluuntur. *Idem.*

Perrexere in Hispaniam et Sardiniam. *Idem.*

Quae mapalia ſunt circumiecta ciuitati, ſuburbana aedificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis nauibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitauiſſe. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius ſeruitium. *Seruius ad* I. *Aeneidos.*

Magna vis hominum conuenerat agris pulſa aut ciuitate eiecta. *Idem ibid.*

Cum murum hoſtium ſucceſſiſſet, poenas dederat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe vaſta Italia rapinis, fuga, caedibus. *Idem.*

Hi ſunt qui ſecundum pocula et alias res aureas diis ſacrata inſtrumenta conuiuio mereantur. * *Idem ad* VIII. *Aeneidos.*

In ſecunda feſtinas cohortes compoſuerat. *Idem ad* IX.

Iam repente viſus ſaeuire Taguns. *Idem ad* X.

Exuant armis equisque. *Idem.*

Solas feſtinare. *Idem.*

Luſitaniae grauem ciuitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium praecipere inſtructa, et ſtationes locatae pro caſtris. *Idem.*

Bellum quibus posset conditionibus desineret. *Idem.*

In quis longissimo aeuo plura de bonis falsa in deterius composuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obsistat, ferro quam fame aequius perituros. *Seruius.*

Consedit in valle virgulta nemorosaque. *Idem.*

Paululum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes foedauere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quae causa fuerat nouandis rebus. *Idem.*

Radicem montis excessit. *Statii interpres.*

Vt res magis quam verba gererentur, liberos parentesque in muris locauerant. *Idem.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, vt alia Africae, contendebant Antipodas vltra Aethiopiam

cultu Perſarum iuſtos et egregios agere. *Priſcianus.*

Et Perpennam forte cognoſcit mulio redemtoris. *Acro in Horat.*

Omnium fluminum quae in maria, qua imperium Romanum eſt, fluunt, quam Graeci τὴν ἔσω θάλασσαν appellant, maxumum eſſe Nilum conſentitur; proxuma magnitudine eſſe Hiſtrum ſcripſit Salluſtius. *Gell.* lib. X. cap. VII.

Ex omnibus quae tractauimus, Aebuti Liberalis, poteſt videri nihil tam neceſſarium, aut magis, vt ait Salluſtius, cum cura dicendum, quam quod in manibus eſt. *Seneca Benef.* IV. I.

Turbinum motus vagus eſt, et disiectus, et vti Salluſtii verbis vtar, vorticoſus; cometarum autem compoſitus, et certum iter carpens. *Idem. Nat. Qu.* VII. 8.

Salluſtius, auctor certiſſumus, aſſerit Tigrim, et Euphratem vno fonte manare in Armenia, qui per diuerſa euntes longius diuidantur, ſpatio medio relicto multorum millium; quae tamen terra, quae ab ipſis ambitur, Meſopotamia dicitur. *Idem et Iſidor.* XIII. *Vib. Sequeſt. et Hieron. de loc. Heb.*

Pelorum promontorium Siciliae respiciens aquilonem iuxta Sallustium dictum a gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se eius dolo crederet esse deceptum. *Seruius et Isidorus.*

Aristaeus, vti Sallustius docet, post laniatum a canibus Actaeonem filium matris instinctu Thebas reliquit, et Ceam insulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: postea, ea relicta, cum Daedalo in Sardiniam transiuit, post delatus est Cumas. *Seruius.*

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruento exercito deportarunt. *Idem.*

Cares Insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi a Minoe, vti Sallustius et Thucydides tradunt. *Idem.*

A Troia Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, secundum Sallustium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania a Dardano Iouis et Electrae filio, aut secundum Sallustium, a Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Sallustius Scyllam saxum esse dicit, simile formae celebratae procul visentibus. *Idem.*

In Sicilia est Enceladus, Othus in Creta, secundum Sallustium. *Idem.*

Sallustius ait, Hispanorum morem fuisse, vt in bella euntibus iuuenibus parentum facta memorentur a matribus. *Idem.*

Orion, iuxta Sallustium, oritur iuxta solis aestiui pulsum. *Idem.*

In Flaminia est ciuitas quae Cale dicitur, et in Gallia hoc nomine, quam Sallustius a Perpenna captam commemorat. *Idem.*

Getae sunt Mysii, quos Sallustius a Lucullo dicit esse superatos. *Idem.*

Troianorum tempore inuadendarum terrarum caussa fuerat nauigatio, vti Sallustius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis vsos esse antiquos, Liuius et Sallustius docent. *Idem.*

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, vt inquit Sallustius. *Idem.*

Creta medio iacet insula ponto, id est, secundum Sallustium, procul a continenti. *Id.*

Primo mense veris dicitur nouum ver, secundo ver adultum, tertio praeceps: sicut etiam Sallustius dicit vbique, noua aestas, adulta, praeceps. *Idem.*

Salluſtius in Hiſtoriis tradit, Sertorium victum voluiſſe fugere ad inſulas fortunatas. *Acron.*

Inſulas fortunatas Salluſtius inclutas eſſe ait Homeri Carminibus. *Seruius.*

Proxumum dicebant veteres, non ſolum adhaerens, et adiunctum, verum etiam longe remotum, ſi tamen inter duo diſcreta nihil medium exſtitiſſet. *Virg. Aeneid.* l. v.

Proxumus huic, longo ſed proximus interuallo,
Inſequitur Salius.

Ita et Salluſtius in Situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, et quod Κριȣ͂ μέτωπον, appellauit, poſuit. *Nonius.*

Interrogaſti, ſi tenes, Maeotici
Situs quis eſſet aequoris. Salluſtium
Noram id dediſſe, dicta et eius omnibus
Praeiudicatae auctoritatis ducier,
Non abnuebam. Feſtus Auienus.

Portus ab Eoo fluctu curuatus in arcum. In arcus ſimilitudinem. Sic de Ponto Salluſtius, vnde hic tulit colorem. Nam ſpeciem efficit Scythici arcus. *Seruius ad* III. *Aeneid.*

— — *Freta lata relucent.*

Lata autem ideo, quia ſe anguſtiae Pontici oris illic dilatant, vti dicit Salluſtius. *Seruius.*

Teia autem dicta eſt a Teio Anacreontis Poetae Lyrici oppido, quod in Paphlagonia eſſe Salluſtius indicat, cum de ſitu Pontico loquitur. *Comment. in Horat.*

Porro Salluſtius auctor certiſſimus aſſerit, tam Tygris, quam Euphratis in Armenia fontes demonſtrari. *Hieron. de locis Heb.*

Cum multi euaſerint Troianum periculum, vti Capys, qui Campaniam tenuit; vt Helenus, qui vt alii, Sardiniam, ſecundum Salluſtium. *Seruius.*

Salluſtianus Calpurnius. *Hieronym. ad Ruf.* Calpurniani diſcipuli. *Idem ibidem.*

Tamen vulgata iam res eſt gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Salluſtius vanos Mauros, et feroces Dalmatas pulſat. *Tertull. de anima.*

Sarcaſmus Chleuaſmo proxima eſt, et ſimilis figura, qua aduerſariorum facta, cum exacerbatione admiſſi laceſſimus. Vt apud Salluſtium de Sullae crudelitate. Vt in M. Mario cum fracta prius crura per artus expiraret. *Iul. Rufinianus de ſchematis lexeos.*

Meſopotameni homines effrenatae lubidinis ſunt, vt Salluſtius meminit in vtroque ſexu. *Gloſſae in Iuuenalem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Salluſtius, qui orae maxumae qua Romanum eſſet imperium contrarius piratis. Si omnes ſocios et maxume Graecos Aſiaticos ac Siculos fortunis omnibus ſpoliauerunt. *Eaedem Gloſſae.*

Σαλλουστίου δὲ θαυμάζω, τότε πρῶτον ὦφθαι Ῥωμαίοις καμήλους, λέγοντος, οἳ μήτε πρότερον τοὺς μετὰ Σκιπίωνος νικήσαντες Ἀντίοχον ᾤετο, μήτε τοὺς ἔναγχος πρὸς Ὀρχομενῷ καὶ περὶ Χαιρώνειαν Ἀρχελάῳ μεμαχημένους, ἐγνωκέναι κάμηλον. *Id eſt*, Salluſtium demiror, qui autumat, tum primum viſos Romanis Camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum deuicerunt, neque hos qui ad Orchomenum et Chaeroneiam certauerunt cum Archelao, noſſe putauerit Camelum. *Plutarchus.*

Σαλλούστιος μὲν οὖν φησί, χαλεπῶς διατεθῆναι τοὺς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου πρὸς Κυζίκῳ, καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῷ δύο χειμῶνας ἑξῆς ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας. *Id eſt :* At Salluſtius quidem fuiſſe milites iam inde a principio male ait in eum (Lucullum) animatos, quod ad Cyzicum, et iterum ad Amiſum duas hiemes eos in caſtris continuiſſet. *Idem.*

LECTORI.

Hactenus Fragmenta florentissimi Rerum Romanarum scriptoris, quae extare putamus. Cetera quae sequuntur, in MS. Seruio legi auctor est V. Cl. Andreas Schottus: in optima tamen illa Honorati Editione a Petro Daniele IC. procurata non comparent.

* m or Trequii praeter s r ciem necessariam haud multo secus quam ferro noceri poterat. At Varinius, dum haec aguntur a fugitiuis, aegra parte militum autumni grauitate, neque ex postrema fuga, cum seuero edicto iuberentur, vllis ad signa redeuntibus, et qui reliqui erant per summa flagitia detrectantibus militiam, Quaestorem suum C. Thoranium ex quo praesente vera facillime noscerent. *** commiserant, et tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tante setui debacrittur, nefandum in modum peruerso vulnere et interdum lacerum corpus semianimum omittentes, alii in tecta iaciebant ignes, multique ex loco serui, quos ingenium socios dabat, abdita a dominis, aut ipsos trahebant ex occulto, neque sanctum aut nefandum quicquam fuit

irae barbarorum, et feruili ingenio: quae Spartacus nequiens prohibere, multis precibus cum oraret, celeritate * * * * nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris coepit, et promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incaute motus nouos incognitosque et aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitiuorum. Presso gradu silentes iam, neque tam magnifice sumentes praelium, quam postulauerant. Atque illi certamini conscii inter se iuxta seditionem erant. Crixo et gentis eiusdem Gallis atque Germanis obuiam ire et vltro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

INCERTI AVCTORIS

EPISTOLAE DVAE

AD

C. CAESAREM

DE REP. ORDINANDA

SALLVSTIO FALSO ADSCRIPTAE.

EPISTOLA I.

CAP. I.

Pro vero antea obtinebat, regna, atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quae per mortalis auide cupiuntur: quia et apud indignos saepe erant quasi per lubidinem data: neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, fabrum esse quemque fortunae: atque in te maxume, qui tantum alios praegressus es, vti prius defessi sunt homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciundo. Ceterum vti fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet; ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri

imperium volens concedit: et quamuis bonus atque clemens ſit, qui plus poteſt; tamen, quia malo eſſe licet, formidatur. Id euenit, quia plerique rerum potentes peruerſe conſulunt: et eo ſe munitiores putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet; cum ipſe bonus, atque ſtrenuus ſis, vti quam optumis imperites. Nam peſſumus quisque aſperrume rectorem patitur. Sed tibi hoc grauius eſt, quam ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius geſſiſti: ad hoc victores praedam petunt, victi ciues ſunt. Inter has difficultates euadendum eſt tibi; atque in poſterum firmanda reſp. non armis modo, neque aduerſum hoſtes, ſed, quod multo maius, multoque aſperius eſt, bonis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocrique ſapientia res huc vocat: quae quisque optuma poteſt, vti dicant. Ac mihi ſic videtur: qualicumque modo tu victoriam compoſueris, ita alia omnia futura.

Cap. II.

Sed iam, quo melius faciliusque conſtituas, paucis, quae me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum ho-

mine claro, magnis opibus, auido potentiae, maiore fortuna, quam ſapientia: quem ſecuti ſunt pauci, per ſuam iniuriam tibi inimici: item quos affinitas, aut alia neceſſitudo, traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque, ſi pati potuiſſet, orbis terrarum bello concuſſus foret. Cetera multitudo vulgi, more magis, quam iudicio, poſt alius alium, quaſi prudentiorem, ſecuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandae reip. in ſpem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant, concurrere in caſtra tua: et aperte quietis mortem, rapinas, poſtremo omnia, quae corrupto animo lubebat, minitari. Ex quis magna pars, vbi neque creditum condonare, neque te ciuibus, ſicuti hoſtibus, vti vident, defluxere: pauci reſtitere; quibus maius otium in caſtris, quam Romae, futurum erat, tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem cauſſas immane dictu eſt, quanti, et quam multi mortales poſtea ad Pompeium diſceſſerint: eoque per omne tempus belli quaſi ſacro, atque inſpoliato fano debitores vſi.

CAP. III.

Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agitandum est: hoc vti ciuiliter deponas, illa vt quam iustissima, et diuturna sit: de te ipso primum, qui ea compositurus es, quod optumum factu est, existuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna, arbitror; neque quemquam multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum aeternum atque anceps gerere: quoniam neque aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. Contra qui benignitate et clementia imperium temperauere, his laeta et candida omnia visa; etiam hostes aequiores, quam aliis ciues. An qui me his dictis corruptorem victoriae tuae, nimisque in victos bona voluntate praedicent? Scilicet quod ea, quae externis nationibus, natura nobis hostibus, nosque maioresque nostri saepe tribuere, ea ciuibus danda arbitror; neque barbarico ritu caede caedem, et sanguine sanguinem expianda.

CAP. IV.

An illa, quae paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Syllanam increpabantur, obliuio intercepit? Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in praelio belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villa publica, pecoris modo, conscissam. Heu quam illa occulta ciuium funera et repentinae caedes; in parentum, aut liberorum sinum fuga mulierum, et puerorum; vastatio domuum, ante partam a te victoriam, saeua atque crudelia erant! Ad quae te illi iidem hortantur: et scilicet id certatum esse, vtrius vestrum arbitrio, iniuriae fierent: neque receptam, sed captam a te remp. et ea caussa exercitus stipendiis confectis optumos, et veterrimos omnium aduorsum fratres, parentesque, alii liberos armis contendere; vt ex alienis malis deterrumi mortales ventri atque profundae lubidini sumtus quaererent: atque essent opprobria victoriae, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te praeterire puto, quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia victoria, se-

ſe geſſerit; quoque modo in belli adminiſtratione ſcorta, aut conuiuia, exercuerint nonnulli; quorum aetas ne per otium quidem talis voluptatis ſine dedecore attigerit.

Cap. V.

De bello ſatis dictum. De pace firmanda quoniam tuque et omnes tui agitatis: primum id, quaeſo, conſidera, quale id ſit, de quo conſultas: ita, bonis malisque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego ſic exiſtumo; quoniam orta omnia intereunt, qua tempeſtate vrbi Romanae fatum excidii aduentarit, ciues cum ciuibus manus conferturos; ita defeſſos et exſangues Regi aut nationi praedae futuros. Aliter non orbis terrarum, neque cunctae gentes conglobatae, mouere aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur ſunt et concordiae bona, et diſcordiae mala expellenda. Id ita eueniet, ſi ſumtuum et rapinarum licentiam demſeris; non ad vetera inſtituta reuocans, quae iam pridem, corruptis moribus, ludibrio ſunt; ſed ſi ſuam cuique rem familiarem finem ſumtuum ſtatueris: quoniam is inceſſit mos, vt homines adoleſcentuli, ſua atque aliena conſumere, nihil lu-

bidini, atque aliis rogantibus, denegare, pulcerrumum putent: eam virtutem, et magnitudinem animi; pudorem atque modestiam pro socordia aestiment. Ergo animus ferox, praua via ingressus, vbi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in ciues: mouet composita, et res nouas veteribus acquirit. Quare tollendus foenerator in posterum, vti suas quisque res curemus. Ea vera atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; et magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. ostendere.

CAP. VI.

Atque ego scio, quam aspera haec res in principio futura sit, praesertim iis, qui se in victoria licentius liberiusque, quam artius, futuros credebant. quorum si saluti potius, quam lubidini consules; illosque nosque et socios in pace firma constitues: Sin eadem studia, artesque iuuentuti erunt: nae ista egregia tua fama simul cum vrbe Roma breui concidet. Postremo sapientes pacis caussa bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capesse, per

deos, remp. et omnia aſpera, vti ſoles, peruade. Namque aut tu mederi potes; aut omittenda eſt cura omnibus. neque quisquam te ad crudelis poenas, aut acerba iudicia, inuocat, quibus ciuitas vaſtatur magis, quam corrigitur; ſed vti prauas artes, malasque lubidines, ab iuuentute prohibeas. Ea vera clementia erit, conſuluiſſe, ne immerito ciues patria expellerentur; retinuiſſe ab ſtultitia et falſis voluptatibus; pacem, concordiam ſtabiliuiſſe: non, ſi, flagitiis obſecutus, delicta perpeſſus, praeſens gaudium cum mox futuro malo conceſſeris.

Cap. VII.

Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxume fretus eſt, negotii magnitudine et quia tibi terrae et maria ſimul omnia componenda ſunt. quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit: magnae curae magna merces eſt. Igitur prouideas oportet, vti plebes, largitionibus, et publico frumento, corrupta, habeat negotia ſua, quibus ab malo publico detineatur: iuuentus probitati, et induſtriae, non ſumtibus, neque diuitiis, ſtudeat. Id ita eueniet, ſi pecuniae, quae maxuma omnium pernicies eſt,

vſum atque decus demſeris. Nam ſaepe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clari viri magnitudinem inueniſſent; quae res populos nationesue magnis auctoribus auxiſſent; ac deinde quibus cauſſis ampliſſima regna, et imperia, corruiſſent: eadem ſemper bona, atque mala reperiebam, omnesque victores diuitias contemſiſſe, et victos cupiuiſſe. Neque aliter quisquam extollere ſeſe, et diuina mortalis attingere poteſt, niſi, omiſſis pecuniae et corporis gaudiis, animo indulgens, non aſſentando, neque concupita praebendo, peruerſam gratiam gratificans; ſed in labore, patientia, bonisque praeceptis, et factis fortibus exercitando.

CAP. VIII.

Nam domum, aut villam exſtruere, eamque ſignis, aulaeis, aliisque operibus exornare, et omnia potius, quam ſemet, viſendum efficere; id eſt non diuitias decori habere, ſed ipſum illis flagitio eſſe. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem ſine ſcorto quieſcere mos eſt; vbi animum, quem dominari decebat, ſeruitio oppreſſere, nequaquam eo poſtea hebeti at-

que claudo, pro exercito vti volunt. Nam imprudentia pleraque et ſe praecipitant. Verum haec et omnia mala pariter cum honore pecuniae deſinent, ſi neque magiſtratus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc prouidendum eſt, quonam modo Italia, atque prouinciae tutiores ſint: id quod factu haud obſcurum eſt. Nam iidem omnia vaſtant, ſuas deſerendo domos, et per iniuriam alienas occupando. Item ne, vt adhuc, militia iniuſta aut inaequalis ſit: cum alii triginta, pars nullum ſtipendium faciet: et frumentum id, quod antea praemium ignauiae fuit, per municipia et colonias illis dare conueniet, cum ſtipendiis emeritis domos reuerterint. Quae reipublicae neceſſaria, tibique glorioſa ratus ſum, quam paucissimis abſolui. Non peius videtur, pauca nunc de facto meo diſſerere. Plerique mortales ad iudicandum ſatis ingenii habent, aut ſimulant: verum enim ad reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus; vix ſatis apertum os, aut lingua promta videtur, quae meditata pectore euoluat: quibus me ſubiectum haud poenitet, magis reticuiſſe pigeret. Nam

ſiue hac, ſeu meliore alia via perges; a me quidem pro virili parte dictum et adiutum fuerit. Reliquum eſt optare, vti, quae tibi placuerint, ea dii immortales approbent, beneque euenire ſinant.

EPISTOLA II.

Cap. I.

Scio ego, quam difficile, atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori; postremo cuiquam mortali, cuius opes in excelso sunt: quippe cum et illis consultorum copiae adsint; neque de futuro quisquam satis callidus, satisque prudens sit. Quin etiam saepe praua magis, quam bona consilia prospere eueniunt: quia plerasque res fortuna ex lubidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capessere: atque in ea cognoscenda multam, magnamque curam habui: non ita, vti magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam, vti rempublicam domi militiaeque, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitam haberem. Itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam modestiamque meam post tuam dignitatem habere, et cuius rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriae acciderit. Idque non temere, aut ex fortuna tua decreui; sed quia in te, praeter ceteras, artem vnam egregie

mirabilem comperi, ſemper tibi maiorem in aduerſis, quam in ſecundis, rebus animum eſſe. Sed per ceteros mortales illa res clarior eſt, quod et prius defeſſi ſint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo, quae gloria digna eſſent.

Cap. II.

Equidem mihi decretum eſt, nihil tam ex alto reperiri poſſe, quod non cogitanti tibi in promtu ſit. Neque ego, quae viſa ſunt, de rep. tibi ſcripſi, quia mihi conſilium atque ingenium meum amplius aequo probaretur: ſed inter labores militiae, interque praelia, victorias, imperium, ſtatui admonendum te de negotiis vrbanis. Namque tibi ſi id modo in pectore conſilii eſt, vti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra aduerſum conſulem beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogites. Sin in te ille animus eſt, qui iam a principio nobilitatis factionem diſturbauit, plebem Rom. ex graui ſeruitute in libertatem reſtituit, in praetura inimicorum arma inermis disiecit; domi militiaeque tanta et tam praeclara facinora fecit, vti ne inimici qui-

dem fari quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quae dicam de summa republica. Quae profecto aut tu vera inuenies, aut certe haud procul a vero.

Cap. III.

Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluit, quam quod sibi obesset, ita lapsus est, vt hostibus tela in manus iaceret: quibus ille rebus remp. conturbauit, eisdem tibi restituendum est. Primum omnium summam potestatem moderandi de vectigalibus, sumtibus, iudiciis, senatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cuius antea summa potestas erat, nosque his quidem legibus in seruitute reliquit. Iudicia tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt; tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quae lubet: innocentes circumueniunt; suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo tanquam vrbe capta, lubidine ac licentia sua pro legibus vtuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si

virtute partam victoriam, more suo, per seruitium exercerent. Sed homines inertissumi, quorum omnis vis virtusque in lingua sita est, forte, atque alterius socordia dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quae seditio ac dissensio ciuilis tot vnquam illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum vmquam victoria animus tam praeceps tamque immoderatus fuit?

Cap. IV.

L. Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi supplicio hostium partes suas muniri intelligebat: tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisque eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi praeterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiae, mactati sunt: cum interea importunissuma genera hominum tot miserorum ciuium sanguine satiari nequiuere: non orbi liberi, non parentes exacta aetate, non gemitus virorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies malefaciendo, ac dicundo, dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. Nam,

quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignauissumi vita sua commutare volunt? scilicet neque illis tantae voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto moerori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi R. imperium maxumum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias communiasque. Mihi quidem quae mens suppetit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenii probare, quae vera atque vtilia factu putes.

Cap. V.

In duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, sicut a maioribus accepi, in patres, et plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxuma in plebe. Itaque saepius in ciuitate secessio fuit: semperque nobilitatis opes deminutae sunt, et ius populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia super leges erat; neque diuitiis, aut superbia, sed bona fama, factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in ar-

mis, aut militia, nullius honeſtae rei egens, ſatis ſibi, ſatisque patriae erat. Sed vbi eos paullatim expulſos agris, inertia atque inopia incertas domos habere ſubegit: coepere alienas opes petere, libertatem ſuam cum republica venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus erat, et cunctis gentibus imperitabat, dilapſus eſt: et pro communi imperio, priuatim ſibi quisque ſeruitutem peperit. Haec igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitasque varias diſpalata, nullo modo inter ſe congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeſſendam rempubl. Ceterum, additis nouis ciuibus, magna me ſpes tenet, fore, vt omnes expergiſcantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendae, tum his ſeruitutis amittendae cura orietur. Hos, ego cenſeo, permixtos cum veteribus nouos, in coloniis conſtituas: ita et res militaris opulentior erit, et plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere deſinet.

CAP. VI.

Sed non inſcius, neque imprudens ſum cum ea res agetur, quae ſaeuitia, quaeque

tempestates hominum nobilium futurae sint, cum indignabuntur, omnia funditus misceri, antiquis ciuibus hanc seruitutem imponi, regnum denique ex libera ciuitate futurum, vbi vnius munere multitudo ingens in ciuitatem peruenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo: malum facinus in se committere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliet; Vbi bonum publicum etiam priuatim vsui est: id vero dubitare adgredi, socordiae atque ignauiae duco. M. Liuio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque vllam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent. Sed homines factiosi, quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant, vbi intellexerunt, per vnum hominem maxumum beneficium multis mortalibus dari: videlicet et sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Liuio Druso iuxta, ac de se, existumauerunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eum nisi, sua et ipsius consilia disturbauerunt. Quo tibi, Imperator, maiore cura fideque amici, et multa praesidia paranda sunt.

Cap. VII.

Hostem aduersum opprimere, strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque vitare bonis in promtu est. Igitur, vbi eos in ciuitatem adduxeris; quoniam quidem reuocata plebes erit, in ea re maxume animum exercitato, vti colantur boni mores; concordia inter veteres et nouos coalescat. Sed multo maxumum bonum patriae, ciuibus, tibi, liberis, postremo humanae genti pepereris, si studium pecuniae aut sustuleris, aut, quod res feret, minueris. Aliter, neque priuata res, neque publica, neque domi, neque militiae, regi potest. Nam vbi cupido diuitiarum inuasit; neque disciplina, neque artes bonae, neque ingenium vllum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. Saepe iam audiui, qui reges, quae ciuitates, et nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quae per virtutem inopes ceperant: id adeo haud mirandum est. Nam vbi bonus deteriorem diuitiis magis clarum, magisque acceptum videt, primo aestuat, multaque in pectore voluit: sed vbi gloria honorem magis in dies, vir-

tutem opulentia vincit; animus ad voluptatem a vero deficit. Quippe gloria industria alitur; vbi eam demſeris, ipſa per ſe virtus amara atque aſpera eſt. Poſtremo vbi diuitiae clarae habentur, ibi omnia bona vilia ſunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem vna et ardua via eſt: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur: et malis et bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniae demito: neque de capite, neque de honore ex copiis quisquam magis aut minus iudicauerit; ſi neque praetor, neque conſul ex opulentia, verum ex dignitate creetur. Sed de magiſtratu facile populi iudicium fit. Iudices a paucis probari, regnum eſt; ex pecunia legi, inhoneſtum. Quare omnes primae claſſis iudicare placet, ſed numero plures, quam iudicant. Neque Rhodios, neque alias ciuitates vmquam ſuorum iudiciorum poenituit: vbi promiſcue diues, et pauper, vt cuique ſors tulit, de maxumis rebus iuxta, ac de minumis diſceptat.

Cap. IIX.

Sed de magiſtratibus creandis haud mihi quidem abſurde placet lex, quam C. Grac-

chus in tribunatu promulgauerat; vt ex confusis quinque classibus sorti centuriae vocarentur. Ita coaequati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit. Nec ego magna remedia contra diuitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, vt earum rerum vsus est: malitia praemiis exercetur. Vbi ea demseris, nemo omnium gratuito malus est. Ceterum auaritia, bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fana atque domos, vastat: diuina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque moenia obstant, quo minus vi sua penetret; fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliat. Verum, si pecuniae decus ademeris, magna illa vis auaritiae facile bonis moribus vincetur. Atque haec ita sese habere, tametsi omnes aequi atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est; cuius si dolum caueris, alia omnia in procliui erunt. Nam hi, si virtute satis valerent, magis aemuli bonorum, quam inuidi, essent. Quia desidia, et inertia, et stupor eos, atque torpedo, inuasit; strepunt,

obtrectant, alienam famam bonam suum dedecus aestumant.

Cap. IX.

Sed, quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis, in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus, maxumum imperium, maxumo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis est, cuius nullum membrum a flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentae, pedes fugaces; quae honeste nominari nequeant, inhonestissuma. Vnius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur haec disciplina Graecorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Graecos nulla sunt. Quippe, cum domi libertatem suam per inertiam amiserint; censesne eorum praeceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissumi nobiles: in quibus, sicut in statua, praeter nomen, nihil est additamenti. L. Postumius, et M. Fauonius, mihi videntur quasi magnae nauis superuacua onera esse, vbi salui peruenere, vsui sunt; si quid aduersi coortum est, de illis po-

tiſſumum iactura ſit, quia pretii minumi ſunt.

Cap. X.

Quoniam nunc, vti mihi videor, de plebe renouanda corrigendaque diſſerui: de ſenatu, quae tibi agenda videntur, dicam. Poſtquam mihi aetas ingeniumque adoleuit, haud ferme armis atque equis corpus exercui, ſed animum in litteris agitaui, quod natura firmius erat, id in laboribus habui. Atque ego in ea vita, multa legendo atque audiendo, ita comperii, omnia regna, item ciuitates, nationes vsque eo proſperum imperium habuiſſe, dum apud eos vera conſilia valuerunt: vbicumque gratia, timor, voluptas ea corrupere; poſt paullo imminutae opes, deinde ademtum imperium, poſtremo ſeruitus impoſita eſt. Equidem ego ſic apud animum meum ſtatuo: cuicumque in ſua ciuitate amplior illuſtriorque locus, quam aliis eſt, ei magnam curam eſſe reip. Nam ceteris, ſalua vrbe, tantummodo libertas tuta eſt: qui per virtutem ſibi diuitias, decus, honorem, pepererunt, vbi paullum inclinata reſp. agitari coepit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur, aut glo-

riam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat: omnibus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in aduersis asperius magisque anxie agitat. Igitur vbi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, eiusque consulta exsequitur: patres consilio valere decet, populo superuacanea est calliditas. Itaque maiores nostri, cum bellis asperrumis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia aerarii, non vis hostium, non aduersa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quae virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quam bonis praeliis, patrata sunt. Quippe apud illos vna resp. erat, ei consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriae, non suae quisque potentiae, exercitabat. At hoc tempore contra ea homines nobiles, quorum animos socordia atque ignauia inuasit, ignari laboris, hostium, militiae, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur.

Cap. XI.

Itaque patres, quorum consilio antea du-

bia resp. stabiliebatur, oppressi, ex aliena libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt, vt eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert: ita bonum malumque publicum existumant. Quod si aut libertas aequa omnium, aut sententia obscurior esset; maioribus opibus resp. et minus potens nobilitas esset. Sed quoniam coaequari gratiam omnium difficile est; quippe cum illis maiorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cetera multitudo, pleraque insititia sit, sententias eorum a metu libera: Ita occulte sibi quisque alterius potentia carior erit. Libertas iuxta bonis, et malis, strenuis, et ignauis, optabilis est. Verum eam plerique metu deserunt, stultissumi mortales. quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, et praesidii plus, et vsus amplior est. Nam fere, his tempestatibus, alii iudiciis publicis, alii pri-

natis suis atque amicorum negotiis implicati, haud sane reip. consiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quaecumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, vti libido tulit, facere. Verum vbi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiae dicentur; nae illi superbiam suam dimittent, vbi iis obediendum erit, quibus antea crudelissume imperitabant.

Cap. XII.

Forsitan, imperator, perlectis litteris, desideres, quem numerum senatorum fieri placeat; quoque modo in multa et varia officia distribuatur; iudicia quoniam primae classis mittenda putem, quae descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere vti decreueris, cetera in promtu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maxumeque vsui esse. Nam vbicumque tibi res prospere ce-

det, ibi mihi bona fama eueniet. Sed me illa magis cupido exercet, vti quocumque modo, et quamprimum resp. adiuuetur. Libertatem gloria cariorem habeo, atque ego te oro hortorque, ne clarissumus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum atque inuictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedauerit; quin insomniis exercitus, furibundus atque amens alienata mente feraris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam diuino numine inuisi: neque bonum neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi: sed, ex natura, diuersa praemia bonos malosque sequi. Interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem praebet.

CAP. XIII.

Quod si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet haec tibi dicerent: O Caesar, nos te genuimus fortissumi viri, in optuma vrbe, decus praesidiumque nobis, hostibus terrorem! Quae multis laboribus et periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum

anima ſimul tradidimus, patriam maxumam in terris; domum familiamque in patria clariſſumam; praeterea bonas artes, honeſtas diuitias; poſtremo omnia honeſtamenta pacis, et praemia belli. Pro his ampliſſumis beneficiis non flagitium a te, neque malum facinus, petimus; ſed vti libertatem euerſam reſtituas. Qua re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuae volitabit. Namque hac tempeſtate, tametſi domi militiaeque praeclara facinora egiſti, tamen gloria tua cum multis viris fortibus aequalis eſt: ſi vero vrbem ampliſſumo nomine, et maxumo imperio, prope iam ab occaſu reſtitueris; quis te clarior, quis maior, in terris fuerit? Quippe ſi morbo iam, aut fato huic imperio ſecus accidat; cui dubium eſt, quin per orbem terrarum vaſtitas, bella, caedes oriantur? quod ſi tibi bona lubido fuerit, patriae, parentibus gratificandi: poſtero tempore, rep. reſtituta, ſuper omnes mortales gloria agnita, tuaque vnius mors vitâ clarior erit. Nam viuos interdum fortuna, saepe inuidia, fatigat: vbi anima naturae ceſſit, demtis obtrectationibus, ipſa ſe virtus ma-

gis magisque extollit. Quae mihi vtilia factu visa sunt, quaeque tibi vsui fore credidi, quam paucissumis potui, perscripsi. Ceterum deos immortales obtestor, vti, quocumque modo ages, ea res tibi, reique publicae prospere eueniat.

IN

M. TVLL. CICERONEM

DECLAMATIO

FALSO SALLVSTIO ADSCRIPTA.

Grauiter et iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli, ſi te ſcirem iudicio magis, quam morbo animi, petulantia iſta vti. Sed cum in te neque modum, neque modeſtiam vllam animaduerto, reſpondebo tibi: vti, ſi quam maledicendo voluptatem cepiſti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem? P. C. diripi remp. atque audaciſſumo cuique eſſe perfidiae? apud populum R. qui ita largitionibus corruptus eſt, vti ſeſe, ac fortunas ſuas venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpiſſumo cuique et ſceleratiſſumo ludibrio eſt? vbi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita modera-

tur, quaſi vnus reliquus ex familia viri clariſſumi, Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paullo ante inſitus huic vrbi ciuis. An vero, M. Tulli, facta, ac dicta tua obſcura ſunt? an non ita a pueritia vixiſti, vti nihil flagitioſum corpori tuo putares, quod alteri collibuiſſet? Scilicet, iſtam immoderatam eloquentiam apud M. Piſonem non pudicitiae iactura perdidiciſti? Itaque minume mirandum eſt, quod eam flagitioſe venditas, quam turpiſſume paraſti. Verum, vt opinor, ſplendor domeſticus tibi animos attollit; vxor ſacrilega, ac periuriis delibuta; filia matris pellex, tibi iucundior, atque obſequentior, quam parenti par eſt. Domum ipſam tuam vi, et rapinis, funeſtam tibi ac tuis, comparaſti: videlicet vti nos commonefacias, quam conuerſa ſit reſp. cum in ea domo habitares, homo flagitioſiſſume, quae P. Craſſi, viri conſularis, fuit. Atque haec cum ita ſint; tamen Cicero ſe dicit in concilio deorum immortalium fuiſſe; inde miſſum huic vrbi: ciuibusque cuſtodem, absque carnificis nomine, qui ciuitatis incommodum in gloriam ſuam ponit. quaſi vero non illius con-

iurationis caufa fuerit confulatus tuus ; et idcirco refp. disiecta eo tempore, quo te cuftodem habebat. Sed, vt opinor, illa te magis extollunt, quae poft confulatum cum Terentia vxore de rep. confuluifti, cum legis Plautiae iudicia domi faciebatis : ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemnabas : cum tibi alius Tufculanam, alius Pompeianam villam aedificabat, alius domum emebat : qui vero nihil poterat, is erat calumniae proxumus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut infidias fenatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quae fi tibi falfa obiicio ; redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi litibus accreuerit, qua ex pecunia domum paraueris, Tufculanum et Pompeianum infinito fumtu aedificaueris ? Aut, fi retices ; cui dubium poteft effe, quin opulentiam iftam ex fanguine et miferiis ciuium paraueris ? Verum, vt opinor, homo nouus Arpinas, ex C. Marii familia, eius virtutem imitatur ; contemnit fimultatem hominum nobilium : remp. caram habet, neque terrore, neque gratia commouetur : Illud vero amicitiae tantum, ac virtutis eft

animi. Immo vero homo leuiſſimus, ſupplex inimicis, amicis contumelioſus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, leuiſſimus ſenator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis a turpitudine vacat: lingua vana, manus rapaciſſimae, gula immenſa, pedes fugaces; quae honeſte nominari non poſſunt, inhoneſtiſſima. Atque is, cum eiusmodi ſit, tamen audet dicere: *O fortunatam natam me conſule Romam!* Te conſule fortunatam, Cicero? immo vero infelicem, et miſeram, quae crudeliſſimam proſcriptionem ciuium perpeſſa eſt; cum tu, perturbata rep. metu perculſos omnes bonos parere crudelitati tuae cogebas; cum omnia iudicia, omnes leges, in tua lubidine erant, cum tu, ſublata lege Porcia, erepta libertate, omnium noſtrum vitae necisque poteſtatem ad te vnum reuocaueras. Atque parum eſt, quod impune feciſti: verum etiam commemorando exprobras; neque licet obliuiſci ſeruitutis ſuae. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris, quod libet: ſatis eſt perpeſſos eſſe: etiamne aures noſtros odio tuo onerabis? etiamne moleſtiſſimis verbis inſe-

ctabere? *Cedant arma togae, concedat laurea linguae.* Quasi vero togatus, et non armatus, ea, quae gloriaris, confeceris, atque inter te, Syllamque dictatorem, praeter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerua omnes artes edocuit, Iupiter optumus maxumus in concilio deorum admisit, Italia exsulem humeris suis reportauit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, superasti, quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quae tibi partes reip. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in ciuitate fecisti insidias, ancillaris: (Quo iure, cum de exsilio tuo Dyrrachio redisti, eum sequebaris?) quos tyrannos appellabas, eorum potentiae faues: qui tibi ante optimates videbantur, eosdem dementes ac furiosos vocas. Vatinii causam agis: de Sextio male existumas: Bibulum petulan-

tiſſumis verbis lædis: laudas Caeſarem: quem maxume odiſti, ei maxume obſequeris: aliud ſtans, aliud ſedens, de rep. ſentis: his maledicis, illos odiſti: leuiſſume transfuga! neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

IN

SALLVSTIVM

DECLAMATIO

QVAE

CICERONI FALSO TRIBVITVR.

I.

Ea demum magna voluptas eſt, Criſpe Salluſti, aequalem ac parem verbis vitam agere, neque quidquam tam obſcenum dicere, cui non ab initio pueritiae omni genere facinoris aetas tua reſpondeat, vt omnis oratio moribus conſonet. Neque enim, qui ita viuit, vti tu, aliter, ac tu, loqui poteſt: neque, qui tam illoto ſermone vtitur, vita honeſtior eſt. Quo me vertam, P. C.? unde initium ſumam? maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior eſt vterque noſtrum. Quod ſi aut de mea vita, atque actibus, huic conuiciatori reſpondero, inuidia gloriam conſequetur; aut, ſi huius facta, mores, omnem aetatem nudauero, in

idem vitium incidam procacitatis, quod huic obiicio. Id vos, ſi forte offendimini, iuſtius huic, quam mihi, ſuccenſere debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam, vt et pro me minimo cum faſtidio reſpondeam, et in hunc minime mentitus eſſe videar. Scio me, P. C. in reſpondendo non habere magnam exſpectationem, quod nullum vos ſciatis nouum crimen in Salluſtium audituros, ſed omnia vetera recognituros, quis et meae, et veſtrae iam, et ipſius aures calent. Verum eo magis odiſſe debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus poſuit rudimentum; ſed ita ingreſſus eſt, vti neque ab alio vinci poſſit, neque ipſe ſe omnino reliqua aetate praeterire. Itaque nihil aliud ſtudet, niſi, vti lutulentus ſus, cum quouis volutari. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguae vitae ſordes eluuntur: ſed eſt quaedam calumnia, quam vnusquisque noſtrum teſtante animo ſuo fert, de eo, qui falſum crimen bonis obiectat. Quod ſi vita iſtius memoriam vicerit: illam P. C. non ex oratione, ſed ex moribus ſuis ſpectare debetis. Iam dabo operam, quam maxume

potero, breui vt faciam. Neque haec altercatio noſtra vobis inutilis erit, P. C. Plerumque enim reſp. priuatis creſcit inimicitiis; vbi nemo ciuis, qualis ſit vir, poteſt latere.

II. Primum igitur quoniam omnium maiores Criſpus Salluſtius ad vnum exemplum et regulam quaerit, velim mihi reſpondeat, numquid, quos protulit Scipiones et Metellos, vel Fabios, ante fuerint aut opinionis, aut gloriae, quam eos res geſtae ſuae, et vita innocentiſſume acta commendauit? quod ſi hoc fuit illis initium nominis et dignitatis, cur non aeque de nobis exiſtumetur? cuius et res geſtae illuſtres ſunt, et vita integerruma acta. Quaſi vero tu ſis ab illis viris, Salluſti, ortus. quod ſi eſſes; nonnullos iam tuae turpitudinis pigeret. Ego meis maioribus virtute mea praeluxi; vti, ſi prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriae ſuae: tu tuis vita, quam turpiter egiſti, magnas offudiſti tenebras; vt etiam, ſi fuerint egregii ciues, certe venerint in obliuionem. Quare noli mihi antiquos viros obiectare. Satius eſt enim, me meis rebus geſtis florere, quam

maiorum opinione niti, et ita viuere, vt ego ſim poſteris meis nobilitatis initium, et virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui iam deceſſerunt, omnique odio carent, et inuidia; ſed cum iis, qui mecum vna in republica verſati ſunt. Sed ſi fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitioſus; (non hanc dico popularem ambitionem, cuius me principem confiteor, ſed illam pernicioſam contra leges, cuius primos ordines Salluſtius duxit) aut in gerendis magiſtratibus, aut in vindicandis maleficiis tam ſeuerus; aut in tuenda republica tam vigilans; quam tu proſcriptionem vocas: credo, quod non omnes tui ſimiles incolumes in hac vrbe vixiſſent: At quanto meliore loco respublica ſtaret, ſi tu par ac ſimilis ſceleſtorum ciuium, vna cum illis adnumeratus eſſes! An ego tunc falſo ſcripſi, *Cedant arma togae*, qui togatus armatos, et pace bellum oppreſſi? An illud mentitus ſum, *Fortunatam natam me conſule Romam;* qui tantum inteſtinum bellum, et domeſticum vrbis incendium exſtinxi?

III. Neque te tui piget, homo leuiſſime,

cum ea culpas, quae in hiftoriis mihi gloriae ducis? An turpius eft, P. C. fcribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem? Nam, quod in aetatem increpuifti, tantum me abeffe puto ab impudicitia, quantum tu a pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi aufus fis eloquentiam vti vitium obiicere, cuius femper nocens eguifti patrocinio? An vllum exiftumas poffe fieri ciuem egregium, qui non his artibus et difciplinis fit eruditus? An vlla alia putas effe rudimenta et incunabula virtutis, quibus animi ad gloriae cupiditatem aluntur? Sed minime mirum eft, P. C. fi homo, qui defidiae ac luxuriae plenus fit, haec vt noua atque inufitata miratur. Nam quod ifta inufitata rabie petulanter in vxorem, et in filiam meam inuafifti, quae facilius fe mulieres a viris abftinuerunt, quam tu vir a viris; fatis docte ac perite fecifti. Non enim me fperafti mutuam tibi gratiam relaturum, vt viciffim tuas compellarem. Vnus enim fatis es materiae habens: neque quidquam turpius eft domi tuae, quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi pu-

tasti parare inuidiam ex mea re familiari: quae multo mihi minor est, quam habere dignus sum. Atque vtinam ne tanta quidem esset quanta est; vti potius amici mei viuerent, quam ego testamentis eorum locupletior essem! Ego fugax, Crispe Sallusti? Furori tribuni pl. cessi: vtilius duxi, quamuis fortunam vnus experiri, quam vniuerso populo R. ciuilis essem dissensionis causa: qui, posteaquam ille suum annum in rep. perbacchatus est, omniaque quae commouerat, pace et otio resederunt; hoc ordine reuocante, atque ipsa Rep. manu retrahente me, reuerti. Qui mihi dies, si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet, cum vniuersi vos, populusque R. frequens aduentu meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hi aestimauerunt.

IV. Neque hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias existimaui. Non enim vni priuatim ancillatus sum, neque me addixi: sed quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quam pacem; multi priuatorum audacias nutriue-

runt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia vsus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neque me poenitet, si aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus sum, aut Sexti insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpaui, aut virtutibus Caesaris faui. Hae enim laudes egregii ciuis, et vnicae sunt. Quae si tu mihi vti vitia obiicis, temeritas tua reprehenditur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset disserendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, vbi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis?

V. Nunc ad te vti reuertar, Sallusti, patremque tuum praeteream: qui si nunquam in vita sua peccauit, tamen maiorem iniuriam reip. facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. Neque, tu si qua in pueritia peccasti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit, sed qualem ado-

lescentiam egeris. Hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia, quam impudicus et procax, adoleueris. Posteaquam immensae gulae impudicissimi corporis quaestus sufficere non potuit, et aetas tua iam ad ea patienda, quae alteri facere collibuisset, exoleuerat; cupiditatibus infinitis efferebaris, vt, quae ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile exputare, P. C. vtrum inhonestioribus corporis partibus rem quaesierit, an amiserit. Domum paternam viuo patre turpissime venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neque pudet a me eum quaerere, quis in P. Crassi domo habitet; cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule! lapsus aetatis tirocinio, postea sese correxit. Non ita est: sed abiit in sodalitium sacrilegi Nigidiani: bis iudicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: et ita discessit, vti non hic innocens esse, sed iudices peierasse, existimarentur. Primum honorem in quaestura adeptus, hunc locum et hunc ordinem

despexit: cuius aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora eius clam vos essent, cum omnibus matrum familiarum viris opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra.

VI. Vixeris, vti libet, Sallusti; egeris, quae volueris; satis sit, vnum te tuorum scelerum conscium esse; noli nobis languorem, et soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia vxorum nostrarum: sed ita experrecti non sumus, vt a te cauere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc mouere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere voluissem; sed illud censorium elogium Ap. Claudii, et L. Pisonis, integerrimorum virorum, quo vsus est quisque eorum, pro lege palam vniuersis recitarem: nonne tibi viderer aeternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum senatus te vmquam vidimus. Nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina reip.

confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam resp. armis oppressa est, et idem victor, qui exsules reduxit, in senatum post quaesturam reductus est. Quem honorem ita gessit, vt nihil in eo non venale habuerit, cuius aliquis emtor fuerit. Ita igitur egit, vt nihil non aequum, ac verum duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque aliter vexauit, ac debuit, si quis praedae loco accepisset magistratum. Peracta quaestura, posteaquam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitae se coniunxerat, vnus iam ex illo grege videbatur. Eius enim partis exemplar erat Sallustius, quo tanquam in imam voraginem coetus omnium vitiorum excesserat: quidquid impudicorum, cillonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in vrbe, municipiis, coloniis, Italia tota, sicut in fretis, subsederant, nominis perditi, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, et cupiditate rerum nouarum.

VII. At postea quam praetor factus est, modeste se gessit et abstinenter. Nonne ita prouinciam vastauit, vt nihil neque passi sint, neque exspectarint grauius socii nostri in bel-

lo, quam experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? vnde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum transiici, aut in naues contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhausit, quantum voluit. ne caussam diceret, sestertio duodecies cum Caesare paciscitur. Quod si quidpiam eorum falsum est; hic palam refelle, vnde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tamquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Caesaris, reliquas possessiones paraueris? Neque piguit quaerere, cur ego P. Crassi domum emissem: cum tu veteris villae dominus sis, cuius paullo ante fuerat Caesar? modo, inquam, patrimonio non comeso, sed deuorato, quibus rationibus repente factus es tam adfluens, et tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui?

VIII. At hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum siue tu es similis, siue illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verum, vt opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Cri-

ſpe Salluſti, tantidem putas eſſe bis ſenatorem, et bis quaeſtorem fieri, quanti bis conſularem, et bis triumphalem? Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus eſt dicere. Is demum maledicit, qui non poteſt verum ab altero audire. Sed tu omnium menſarum adſecla, omnium cubiculorum in aetate pellex, et idem poſtea adulter, omnis ordinis turpitudo es, et ciuilis belli memoria. Quid enim hoc grauius pati potuimus, quam quod te incolumem in hoc ordine videamus? Deſine bonos petulantiſſima conſectari lingua: deſine morbo procacitatis iſto vti: deſine vnumquemque moribus tuis aeſtimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. Saepe enim vidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos, qui commiſerunt. Mihi quidem ratio habenda eſt, non quid Salluſtius merito debeat audire, ſed vt ea dicam, ſi qua ego honeſte effari poſſum.

VARIETAS LECTIONIS

AD CATILINAM

ET

IVGVRTHAM.

AD CATILINAM.

Pag. 3. lin. 6. fita :] Vulgo: *fita eſt. eſt* inuitis codd. eiecit Cortius, qui quidem verbo ſubſtantiuo raro gratiam facit, quod ſemel monuiſſe ſufficiat.

Pag. 4. l. 7. alt. alt. aux. eget.] Codd. magna inconſtantia. Al. *indigens eſt*, al. *augetur*, al. *indiget*, al. *indeget:* et offendit viros doctos iſte concurſus, *indigens* - - *eget.* Palmerius, ex ingenio repoſuit, *veget*, ant. pro *viget*, et ita alios in V. Lib. reperiſſe ait. Quem Gruterus aliique ſecuti ſunt.

Ibid. l. 10. et iam tum] Ita ex aliquot ſcriptis Cortius, quod explicat, *tunc temporis praeciſe.* Cet. *etiam tum.*

Pag. 5. lin. 23. tamen etſi] i. *tametſi.* Ita in Guelf. 5. fuiſſe litura teſtatur, quod Salluſtio vindicat Cortius. Vulgo: *tametſi.*

Eandem vocem aliquoties infra ſic mutauit Cortius.

Pag. 6. l. 4. maliuolentia et inuidia putant:] Vulgo: *dicta p.* Incert. 1. *maliuolentia et inuidia reprehendiſſe.* Fabr. 1. *dictum.* Acad. *ducta.* Ceteri non ſatis ſibi conſtant. Idcirco *dicta* Cortius expunxit. repet. vero cenſet *reprehendiſſe.* Ceterum ita quoque e Colonienſi libro emendat Palmerius, et in vno Leidenſi Hauercampus inuenit.

Ibid. l. 18. eadem, quae ceteros f. atque inuidia vex.] Salluſtium copulam reticuiſſe ſenſumque hunc eſſe exiſtimat Cortius: *Me vexabat honoris cupido, et vexabat* propterea *etiam, eadem, quae ceteros, fama atque inuidia.* Alii infauſtis auibus locum tentarunt. Gronovius ac poſt eum Iſelius, *eadem, qua ceteros. quae ceteros*, Thoſanus cod. non agnoſcit: qui forte ſolus ſapit.

P. 7. l. 2. incepto ſtudio] *Inceptum* vocat, quia nunc incipit hiſtoriam ſcribere, inquit Cortius. Nimis argute, vt opinor. Maxima codd. pars cum vulgatis, *incepto ſtudioque.*

Ibid. l. 24. Satis loquentiae] MSS. plerique omnes, ſi forte vnum vel duos excipias, habent *eloquentiae.* Sed illud Grammatici et Critici omnes vno ore adſerunt.

Pag. 8. l. 18. ex pulcherruma cet.] In-

culcant quidam *et optuma*, nempe vt esset, quod τῷ *pessuma* opponeretur: quod merito expunctum.

Pag. 9. l. 4. coaluerint.] Post haec verba editio vetusta saepe Cortio laudata et MS. Vinar. 2. praeterea bini biblioth. Leidensis codd. addunt: *ita breui multitudo diuersa atque vaga, concordia ciuitas facta erat.* Ea quoque verba Augustinus Ep. V. laudat.

Ibid. l. 10. metu percussi] Ita Cortii aliquot codd. et vnus Leidensis, cet. *perculsi*, Discrimen docet Cort. ad Iug. C. XLII. qui idem mox aduerbium *longe*, quod in paucis codd. visitur, abiecit.

Ibid. l. 24. conservandae libertatis - - fuerat] Familiaris optimis scriptoribus graecismus. In multis quidem codd. sed incerta sede, intruditur *causa*.

Ibid. l. 26. conuertit;] Ita codd. Rom. ac Merseburg. In Basil. 3. recenter, post verbum, additur *sese*. Vinar. 1. olim, *conuertit se*, quod postea erasum. Atque illud bini quoque Leidenses non habent. Cet. omnes incerta sede, *se*. Male.

Pag. 10. l. 5. quisque extollere,] Codd. scripti editique plerique omnes; *magis extollere*. Sed illud *magis*, non habere, quod hic agat, existimans, Cortius deleuit. delet quoque Francii cod. et Guelf. 1. in spatio

interlineari adpictum: Rittershusii quoque cod. omittit. Reliqui non satis sibi constant.

Ibid. l. 13. per vsum militiam discebat:] Vulg. *per laborem vsu m. d.* Rupertus vero optime, nisi fallor, ex MSS. *vsu militiam discebat.* Alterum e glossa irrepsisse videtur.

Ibid. l. 21. sese quisque] Plerique codd. *sic se quisque.*

Pag. 11. l. 6. ab incepto traheret.] Vulgo: *nos ab inc. tr.* Sed pronomen, elegantius abesse ratus, et quod eius loco Incert. 1. *me* habet, Cortius eiecit. Eiicit quoque vnus Leidensis.

Ibid. l. 8. Ex lubidine magis, cet.] Vocem *magis*, quae abest a Palat. 4. damnant Gruterus, Rupertus, alii. Abest quoque a Francii cod. ac tribus Leidens. in quibus opt. L. et ed. Rom. 1470. quibus auctoribus omnino delenda. cf. ad pag. 12. l. 17.

Ibid. l. 16. Ita eorum, qui fecere, - - quantum v. eam p. e.] Vulgo: *qui ea fecere*, et *quantum v. ea p. e.* Priorem clausulam emendauit Cortius ex Eccard. qui *ea* omittit; cum quo faciunt bini Leidenses. Iam, *quantum v. eam p. e.* Fabric. 1. Guelf. 6. 10. et sic olim conieeerat Gruterus.

P. 12. l. 8. In amicis fideles erant.] Vulg. in *amicos.* Sed illud exquisitius, Incert. 1.

et Guelf. II. item Fabric. 2. pro variante. Sic infra :: *misericordes* in furibus *aerarii.* C. LII. cf. quoque p. 14. l. 12. et p. 68. l. 18.

Ibid. l. 12. Quod saepius vindicatum est in eos,] Vulg. *quod in bello saepius* cet. Sed eas voces ex Ciacconii coniectura et Palat. 3. delet Cortius: an merito, alii iudicent. Ceterum verborum sensum interpretum praeter Cortium nemo vidit, quem adi, si lubet.

Ibid. l. 15. bello excesserant,] Maxima codd. pars, *praelio excesserant.*

Ibid. l. 17. quod beneficiis, quam metu] Ita plures Cortii codd. et bini Leidens. in quibus optimus, L. Ellipsin frequentissimam esse docet Cortius, ad Cap. VIII. I. Reliqui; *benef. magis quam m.*

P. 13. l. 17. post vbi, contagio quasi, pestilentia inv.] Ita Cortius, *contagio* sexti casus esse existimans, distinguit. Vulgo: *post vbi contagio, quasi pestil. inv.* quod certe multo simplicius.

Pag. 14. l. 12. in ciuibus facinora fac.] Vulg. *in ciues.* Sed altera lectio doctior: quam in cod. Regio reperit Wasseus. conf. p. 12. l. 8.

Ibid. l. 14. quem in Asiam ductauerat,] i. e. vti Cortius putat, *intra Asiam.* Nam

veteres indifferenter sextum et quartum casum huic praep. iunxisse ostendit. Vulg. *in Asia.* Atque ita plurimi optimique codd. Alterum forte a librariis profectum, qui propriae significationi verbi *ductare* ita consultum vellent. cf. ad pag. 22. l. 10.

P. 15. l. 17. domos sua gloria decorabant;] *Sua* Cortius duorum MSS. fide recepit, cum ceteri haberent *suas*, quod verum puto.

Ibid. l. 21. quae fortissumi viri v. r.] Eccard. Basil. 3. et Remens. 2. *quae fort. v. v. hostibus r.* atque ita quoque vetustiores melioresque codd. habere intt. aiunt.

P. 16. l. 22. flagitiorum atque facinorum] i. e. *flagitiosorum atque facinorosorum*, atque sic vulgo legitur. Illud ex MSS. Gruteri et Riuii melioribus, ex Guelf. 3. 4. 5. Basil. 1. Remens. 2. Senat. 1. Fabric. 1. Cortius reuocauit. Ita porro et Aldinus, et Leidens. optimus L habent, et Glareanus et Wasseus in quibusdam legerunt, et Eugraphius ad Terent. Eunuch. A. V. Sc. 6. citat. Virg. Aeneid. II. 585. *Extinxisse* nefas *tamen et sumsisse merentis laudabor poenas.*

Ibid. l. 24. impudicus ad. ganeo; manu v. p.] Edd. et MSS. plures addunt *alea.* Guelf. 1. et Vinar. 1. *aleo* habent, loco *ganeo*, idem in tribus codd. Putschius reperit.

Eos intrusisse crediderim, qui aliquid habere cuperent, quod voci *manu* responderet.

P. 18. l. 14. ita consc. m. exc. vastabat.] Ita quatuor Leidenses, et Cortii aliorumque bene multi. Rel. *vexabat.* Sed alterum longe significantius.

P. 19. l. 14. ipsi consulatum petundi m. sp.] Palat. 2. et 5. et Guelf. 6. *petenti.* Gruterus olim, *potiundi.* Vrsinus; *ipsi consulatus m. sp.* Eccardian. *consulatus petundi:* quod Vrsini coniecturae favet, et glossematis in *petundi* suspicionem facit.

Ibid. l. 25. plurimum audaciae.] *Inerat.*, quod hic vulgo visitur, et Gruterus et Cortius reclamantibus omnibus codd. eiecerunt. male, nisi fallor, et contra nostri morem. C. XV. *Prorsus in facie vultuque vecordia inerat.* C. XXIII. *Huic homini non minor vanitas inerat.* C. XXV. *Prorsus multae facetiae multusque lepos inerat.* Iug. C. LXIV. *tamen inerat contemtor animus.*

P. 21. l. 1. de qua, quam v. p. e.] Int. *coniuratione*, observante Diomede II. p. 440. Vulgo in opt. edd. *de quo*, non probante Cortio. Acad. *de qua re*, quod Guelf. I. inter lineas habet.

P. 22. l. 3. infestum inimicum] Al. *infestum inimicumque.* al. *infestum et inimicum.* *inimicum*, delet Guelf. II. Quam vocem

recte A. Manutius glossema ad *infestum* esse suspicatus est.

Ibid. l. 10. *in prouinciam i. f.*] i. e. vti Cortius interpretatur, *in prouincia*, vel *intra prouinciam*. Nam in prouincia Pisonem occisum esse monstrat. Sed plures Cortii, et Leidensis vnus, aliique, quos Wasseus laudat, *in prouincia*. Illud alterum forte simili lapsu ortum, quo supra p. 14. l. 14. multi, *in Asiam* exhibent, quod conf.

P. 23. l. 6. spes magna, dominatio] Ita meliores. Vid. Cort. ad h. l. Recentiores quidem multi, *sp. m. dominationis*, aut, *sp. m. dominatioque*. Commelin. *spes m. dominandi*.

Ibid. l. 12. simul quia vobis, eadem mihi b. malaque int.] Ita Nazarinus et Commelin. Cortius per graecismum, *vobis* casu sexto, qu. *vobiscum* accipit. Vulg. *eadem quae mihi*; a quo recedendum temere non erat.

Ibid. l. 20. in paucorum] Vulgo addunt, *potentium*, quod Cortius cum Colero pro glossemate habet. Adi Cort. ad h. l.

P. 24. l. 3. repulsas nobis reliquere,] Vulgo: *nobis reliquere repulsas*; sed alterum verborum ordinem concinniorem, animosiorem addo, in suis vetustis Riuius, in binis MSS.

Popma, in Guelf. 2. et 9. Cortius inuenerunt.

P. 25. l. 4. fortuna omnia cet.] Vulgo: *ea omnia.* Sed *omnia* non eſt in Palat. 9. et 10. nec in Remenſ. 1. Guelf. 3. ac 4. niſi inter lineas. Locum porro ſaepe mutat. Hinc expunxit Cortius.

Ibid. l. 11. vos ſervire, quam imperare] Vulgo: *vos ſervire magis* cet. Sed vocem *magis*, quod in tribus codd. ſedem mutat, in exilium miſit Cortius. conf. ſupra, p. 12. l. 17. itemque pag. 11. l. 8.

P. 26. l. 5. eo conſulem i. a. f.] *Eo*, idem eſſe ac, *propter id*, Cortius exiſtimat. Vulgo: *cum eo ſe conſulem*, cet. *Cum* abeſt a Remenſi. *Se* exulat a Palat. 4. (cui nouiſſime adpictum) Acad. Guelf. 2. 3. et 6. Baſil. 1. inter lineas habet. Hinc utrumque Cortius, neſcio an nimis propere, expunxit. Plures tandem MSS. *cum eo conſule*, cet.

Ibid. l. 22. atque eo, dictitare, feciſſe,] Locus vexatus, et codd. varie turbant. Al. *dictam rem*, al. *dictitaſſe*, al. *dictitauere*, quod proxime a vero abeſt, al. aliter. Cortius ſenſum interpunctione, quae corrupta ante maxime, iuuit: qui talis eſt: *illi homines, id Catilinam eo feciſſe, dictitabant.* Eum autem infinitiuum hiſtoricum Cortius eſſe exiſtimat. Poſſes et praeteritum indi-

catiui, pro *dictitauere*, exiſtimare, quod olim et illi viſum fuit. Cet. intt. omnes a vero aberrarunt.

P. 27. l. 5. Sed in ea conuentione] Ita Guelf. 5. Rem. 2. et Fabr. 2. et a prima manu Guelf. 1. et Vinar. 1. aliud quid, quam *coniuratione*, quae peruulgata lectio eſt.

Ibid. l. 8. probri gratia amouerant.] Riuius *mouerant* legendum ſuſpicatus eſt, priusquam inſpecto cod. Fabriciano ita ſcriptum reperiſſet. Cortius, quanquam caeteros plerosque *ſenatu mouere* dixiſſe fatetur, illud tamen retinet, propter praecedens *a* alterum periiſſe veroſimile iudicans. Ego vero illud poſterius *a* praecedenti originem debere, potius cum Riuio exiſtimauerim.

Ibid. l. 9. quam audacia;] *Inerat*, addunt codd. omnes, niſi quod in quibusdam Cortius ſedem mutare vidit.

P. 29. l. 10. decerneres:] Ita contra libros Cortius, rationibus Gronouii motus, III. Obſerv. c. XIII. Et Guelf. 12. *cerneres.* et in Vinar. 1. prima verbi ſyllaba non ſatis ſincera. Vulg. *diſcerneres.*

Ibid. l. 11. lubido ſic accenſa,] Vulgo: *lubidine.* Sed illud Guelf. 1. 5. Sen. 1. et Fabric. 1.

P. 30. l. 21. opportunum fore credebat.] Vulgo: *ſibi fore credebat.* Sed quia fore in

Guelf. 12. primitus non legebatur, et in Fabric. 2. pro eo verbo, *fieri* scriptum erat, et *sibi* saepius locum mutat, vtrumque eiecit Cortius.

P. 32. l. 24. nulli earum rerum] *Nulli*, post Riuium, Cortius, antique pro *nullius* positum existimat, nec coniungendum *consuli*. *Nulli* habent Basileenses, Heuss. Senat. 2. Struv. Vinar. 2. Guelf. 5. et 3. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. Incerti, ed. vet. atque, vt ex Hauercampi silentio coniicio, Leidenses omnes. Ceteri *nullius*, quod et Riuius in duobus, et Gruterus in membranis melioribus repererunt.

P. 33. l. 3. adlatas sibi dicebat:] Vulgo addunt; *a Quinto Fabio:* quas voces ex Martiniano cod. primus infarsit Popma non probante Grutero, qui nec a se nec a Bongorsio in codd. ab se excussis repertas profitetur. Neque, ut alios taceam, in suorum vllo Cortius inuenit, nec Leidenses decem, in quibus optimus L. agnoscunt.

P. 34. l. 12. Quibus reip. m. b. t. insolitus,] Subint. *erat.* Al. *pro reip. m.* cet. et in fine, *incesserat.* Illud optimi editores abiiciunt, neque opt. codd. agnoscunt. *Incesserat* a librariis sine dubio intrusum quos loci sensus falleret, qui talis est: *non solitae erant ante timere, quod nimis magna*

pollensque respublica esset, quam vt pro eius salute timendum videretur. Quare eam vocem, iam a Grutero damnatam eiecit Cortius, idque vel reclamantibus codd. probauerim.

Ibid. l. 15. rogitare,] Nonnulli, sed recentiores illi addunt, *Deos.* pessime.

Ibid. l. 19. et i. lege Plautia interrogatus] Vulgo addunt *erat*: quod, quia abest a Guelf. 7. et 10. hinc facessere iussit Cortius. Abest etiam ab uno Leidensi. Sed hic durius sane omitti videtur.

P. 35. l. 4. Patres conscripti] Vulgo: *a Patribus conscriptis.* Sed praepositionem *a* plures codd. non habent. Deinde Leidensis opt. L, aliique, *postulare Patres coepit.* Sed illud *coepit*, ex litera C, quod *Conscripti* notat, natum esse, iam Gruterus odoratus est.

Ibid. l. 21. optumum factum r.] Ita, formula antiqua, Acad. Guelf. 8. et 10. et septem Leidenses, in quibus optimus L. Ceteri *factu.* Quod et aliis in locis sic mutauit Cortius.

Ibid. l. 23. antecapere,] Codd. al. *multo antec.* al. *multa a.* Quod vtrumque, vt a correctoribus illatum, delendum, post Ciacconium, censet Cortius.

Pag. 36. l. 12. homini] Eleganter sic, Guelf. 3. ceteri, *aliis.* At Remens. 1. *alicui.*

Ibid. l. 15. plerique patriae, sed omnes fama] Caeteri; *patria.* Sed *patriae*, inuenit in vetustissimis suis Nazarin. et Commelin. Gruterus; Gudius, in Remens. 1. Isel. in Basil. Cort. in Acad. Senat. 1. et Guelf. 4. Hauercamp. in Leidensibus decem, in quib. opt. L. Saepe ita diuersos casus Sallustium iungere, docet Cortius, quem vide. Geminum prorsus infra C. LI. locum ex Nazarin. Gruterus notauit; *neque consilii, neque audacia umquam eguere.*

P. 37. l. 2. armata a. p. f.] Ita e Guelf. 2. et 5. Senat. 1. distinguit Cort. Vulgo edd. post *armata* distinguunt: quod non viderunt editores nomen *permota* etiam ad sequentia, sc. *superbia magistratuum* trahi posse. Sed illud vince verum.

P. 38. l. 6. gratam in m. p. f. cet.] MSS. editique, *grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meae tribuit.* Vlcera quaedam hic et in sequentibus latere iam Gruterus suspicatus est. Multi MSS. habent, *in magnis meis periculis. Gratam* scripsisse Sallustium, librarios autem de extremo *m* et sequenti *in*, *mihi* fecisse Cortius existimat. Eo alludit Guelf. 6. ubi Pronomen *mihi*, Praepositionem *in* deuorauit. Porro nec illud *meis* satis certum

est. Igitur ed. vet. non habet, et pro eo Vinar. 2. et Guelf. 11. *nostris.*

P. 39. l. 12. praeter r. c. condemnatis.] Pal. 4. et a manu sec. Naz. Basil. 3. et Vinar. 1. *condemnatos.* Quod a librariis sic mutatum, qui non viderunt, *condemnatis* dandi casu ab *liceret* pendere, et *praeter* aduerbialiter positum esse, pro *praeterquam.* vid. Cort. ad h. l.

Ibid. l. 18. paterent;] Sic Guelf. 11. et Basil. 2. et sic fuit in Remensibus. Cort. int. *expositum, obnoxium esse.* Vulgo autem: *parerent.*

P. 41. l. 11. aliarum atque senati] Ita Cort. Gruterum secutus, quamuis eius scripti omnes legunt *senatus. Senati* ex Hauercampi codd. bini habent et ed. Rom. Vtcunque legeris, certe casu secundo accipiendum.

Ibid. l. extrema. Namque, vti paucis absoluam,] Ita Cort. ex Eccard. Vulgo: *verum absoluam. Verum* porro locum mutat in Guelf. 2. et tribus aliis. et Senat. 2. ac Heuss. *vera abs.*

P. 42. l. 11. paucorum potentia creuit.] *Creuit* non reperit in Remens. 2. Gudius, cui si plures accederent codd. forte dubium aliquem redderent. Neque enim, quod Cortio videtur, sensus illud verbum efflagi-

tat: quippe qui commodus erit ita legenti, *plebis opes imminutae paucorum potentia.*

Ibid. l. 16. dubiis rebus nouandis] Mallet Gruterus *nouandi*, cui non obſcure adſentitur Waſſeus, qui hoc in duobus codd. legit. Fuit etiam olim in Guelf. 7. et 9. in 11. vero *renouandi.* Et tamen alterum argutius quam verius Cortius tuetur. *Dubiis rebus* int. *propter* res dubias. *Nouandis* autem vel a librario profectum, qui praecedenti ſubſtantiuo verbum adaptandum putauit, vel, quod ſaepe fit, nonneminis incuria ſequentis vocis initialis litera anticipata fuit ac geminata. Cet. conf. *Miſcell. obſ. crit.* Vol. VI. tom. I. p. 306.

P. 43. l. 17. plerisque principibus] Addunt cet. praeter Cort. ed. vet. omnes *ciuitatium*, quod delet Cort. quod difficile demonſtratu iudicat, Vmbrenum negotiatorem *omnem Galliam* peragraſſe. Ciuitatem igitur vnam Allobrogum putat, quo fere modo inprimis Caeſar frequenter eo vocabulo vtitur.

P. 45. l. 12. cuncta ſimul...] Ita omnes, niſi quod *ſimul* locum mutat in Senat. 2. et abeſt ab editionibus aliquot olim cuſis. Cortius vncinis incluſit, et pro ſpuriis agnouit, quod ſe commodum ſenſum extorquere poſſe negat. Nonne autem, qui omnia ſimul,

ſineque ordine et ratione gerunt, aegre latent, ac facile aliorum oculos animosque in ſe conuertunt?

Ibid. l. 17. ex Senati Conſultu;] ſcripturae compendium lectionis varietatem progenuit. Igitur alii codd. *ex ſenatus conſulto*, alii, *ex ſociis*, alii, *ex ſociis Catilinae.* Sed *Conſultu*, Baſil. 2. Fabric. vterque, Eccard. Guelf. 1. Vinar. 1. et Senat. 2. vid. Cort. ad h. l.

Ibid. l. 18. in vlteriore Gallia] libri omnes legunt, *citeriore.* Ita vero mendoſe librariorum culpa legi, iam Felicius Durantinus exiſtimauit, quod ea tempeſtate Murenam Galliae *transalpinae* praefuiſſe Cicero auctor eſt, pro Murena, cap. LXI. Eum igitur errorem Cortius, Salluſtii memoriae adſcribere veritus, mutauit.

Ibid. l. extr. Catilina in agrum Faeſulanum cum veniſſet,] Vulgo: *cum Catilina in agrum F. cum exercitu u.* Illud refinxit Cortius ex Guelf. 5. 6. 11. qui prius illud *cum* non habent, Guelf. 3. cui inter lineas adpictum, cum 11. nec voces *cum exercitu* agnoſcat, motus maxime ea ratione, quod incondita illa multitudo, quae Catilinam ſequebatur, quosque paucos fuiſſe Criſpus memorat, eo nomine notari non poſ-

ſet. Vide ſupra C. XXXII. *nocte intempeſta cum paucis in Manliana caſtra profectus eſt.*

P. 46. l. 24. et 25. manu promtus, maxumum cet.] Ita poſt Gruterum Cortius eiecto verbo diſtinxit. Vulgo: *manu promtus erat: maxumum* cet.

P. 48. l. 8. permittit. Homines militares cet.] Gruterus ex MSS. *ita agant: Permittit illis hom. m.* Sed illam, faciliori multo ſententia, diſtinctionem Cortius ex Guelf. 8. et 11. atque Fabric. 1. praetulit. *Illis*, quod eiecit, non eſt in Baſil. 2. et pro eo Guelf. 8. et 11. et a ſec. manu Fabric. 1. *illi*.

Ibid. l. 12. et ſimul] Copula abeſt ab Acad. Baſ. 3. tribus Guelferbb. eamque pro ſuperflua habebat Iſelius.

Ibid. l. 13. Galli cito c. c.] *Cito* Putſchius delet, idque a Guelf. 3. et vno Leidenſi abeſt. Et certe abeſſe ſine deſiderio patiamur.

P. 49. l. 2. anxius erat,] Vulgo additur, *dubitans*, niſi quod recentiores quaedam edd. omittunt. Eam vocem abundare ratus Cortius deleuit. conf. ad p. 119. l. 7.

Ibid. l. 14. perducit;] Vulgo: *in ſenatum perducit.* Sed priores voces ex MSS. aliquot Riuii et Waſſei et edd. Venetis delet Cortius: tum quod per ſe verbum ter-

mini esset, *perducere*, notans *ductum* in aliquem locum, tum quod Sallustii mos non ferret istum cumulum, *in senatum*, *in aedem Concordiae*, *eo*, *eodem*. Wasseus glossam, ad, *aedem Concordiae*, suspicatur.

P. 52. l. 2. leniunda, quam exagitanda] Ita, ellipsi frequentissima, vti supra p. 12. l. 17. Fabric. 1. Vulgo autem; *leniunda magis quam e.* cet.

Ibid. l. 11. qui aestumarent illud cet.] Varie in suis codd. *indicium illud*, et *illud indicium*, offendit Cortius. Hinc, quod interuallo non ita longo coaceruentur, *indicem*, *indicium*, *indicaret*, *indicium*, eam vocem, quamuis inuitis codd. eiecit.

Pag. 53. l. 18. circum Concordiae,] int. *aedem*, quod codd. omnes excepto Merseburgensi habent: quo suadente, eam vocem post Carrionem extrusit Cortius.

P. 54. l. 7. exercitatos in aud.] Ita Senat. 1. et Guelf. 2. At ceteri, vel *electos et e.* vel, *lectos et e.* quod non contemno, quamuis Cortius Cethego, inquit, non sane *eligendum*, sed, quemcunque posset, arripiendum fuit: quasi vero aut hoc eo usque vrgendum esset, aut quasi ignorasset, lectum saepe dici, qui ad rem aliquam aptissimus, et ad eam quasi *factus* sit. Deni-

que ſi omnes *exercitati* eſſe poterant, quid ni etiam *lecti*?

P. 56. l. 2. quid in illis i. f. p.] Ita Guelf. 5. doctius ceteris, qui habent *illos*. cf. ſupra p. 12. l. 8.

Ibid. l. 3. Hoc idem prouidendum eſt,] Vulgo: *hoc item vobis pr. e.* Priorem vocem mutauit Cortius ex Guelf. 12. *Vobis* ſuſtulit auctore Guelf. 3. Male, opinor. Nam ex praecedentibus maxime illa vox apta videtur. Quid enim quaeſo iſthoc magis exſpectatum? *Maiores veſtri ita fecere, idem vobis prouidendum eſt* &c. Sed nimirum breuitatis illius Salluſtianae nimia ratio et Cortio, et inprimis Grutero aliisque ſaepe impoſuit.

Ibid. l. extr. in obſcuro vitam habent,] exquiſitius ita, meliores Gruteri Nazar. Commelin. Palat. 5. 6. 12. duo Waſſii, vnus Leidenſis. Cet. *agunt.*

P. 57. l. 2. fama atque fort. pares ſunt:] intrudunt vulgo poſt *fort. eorum*; quod abeſt a Fabric. 1. Vinar. 1. et Guelf. 9. Additum forte ab nonnemine, vt ſcires, ſubſtantiua primi caſus eſſe.

Ibid. l. 8. in imperio] vulgo; *ea in imp.* Sed exulat *ea* ab Remenſ. 1. et Fabric. 2.

Ibid. l. 12. ſceleris obliti.] Vulgo; *ſcel. eorum.* Quod Cort. vel renuentib. codd.

delendum exiſtimat. Mutat illud locum in vno Leidenſi.

Ibid. l. 25. cum praeſenti diligentia] Ita Putſchius ex vet. cod. atque ita quoque Baſil. 1. antiquiſſimus. *Praeſens* opt. auctoribus ſaepe dicitur, qui id agit, praeſto eſt, manum vel ad iuuandum vel ad nocendum promtam atque expeditam habet. Vulgo: *praeſertim.*

P. 58, l. 10. ſed in exilium permitti iubent.] Ita in quinque codd. Gruterus, et Cort. in Baſil. 2. Vinar. 1. Struv. Guelf. 1. 4. 7. 8. Incert. 2. et ab antiquo correctore in Eccard. Vulgo: *exilium permitti*, ſine praep. *in.* Quam veram lectionem puto. Nam quae Cort. contra diſputat, fruſtra ſunt. Locum geminum habes infra ſequentem: *tum lex Porcia aliaeque paratae, quibus legibus exilium damnatis permiſſum.* Ad quem locum altum Cortii, quaſi huius obliti ſilentium miror.

Ibid. l. 20. quid in alios ſtatuatis,] Pro, *in alios*, Ciacconius coniecit, *in illos*, et ſic eſt in Eccard.

Ibid. l. 21. o. m. e. ex bonis orta ſunt:] Ita Guelf. 11. et, in margine, Fabric. 1. et tres Palatini, adprobante Grutero et Waſſeo. Al. *ex bonis initiis orta ſunt.* Al. ve-

tuſtiores, *ex rebus bonis o. ſ.* al. *ex bonis rebus domeſticis o. ſ.*

P. 59. l. 3. Ea pop. laetari] Al. *ea re*, al. aliter. Sed bene habet vulgata, quam mutarunt ſcioli, cum tamen laetari *quo* et *quid* dicatur. Vid. Cort.

Ibid. l. 25. cui item exercitus in manus,] Vulgo: *in manu ſit*. Sed illud Baſil. 1. et in Acad. primitus *in manus* ſcriptum fuiſſe, lituram probare, Cortius ait: qui verbum ex poſtrema litera ſ natum putat. Sed vide, annon potius ſimili ſcribarum lapſu, prima iſtius verbi litera praecedenti voci adhaeſerit. conf. ſupra, p. 42. l. 16. et Cap. XX. *victoria nobis in manu*, Remenſ. 2. habet *manus*, anticipata litera ſ ab ſequenti verbo *ſita*, quod vulgo ibi inculcant.

P. 60. l. 17. circumuenire innoc.] int. *coepere*. Ita Baſil. 1. et 2. Fabriciani, Incerti, Vinar. 2. Acad. Senat. 1. Struv. Guelf. 1. 2. 3. 5. 9. 10. 11. 12. ed. vet. et Venetae, et ed. Romana, quam Hauercampus contulit. Vulgo: *circumueniri*. Illud librarios mutaſſe Cortius exiſtimat, quod verbum actiuum et paſſiuum minus recte coniungi crederent. conf. ad p. 127. l. 16.

P. 61. l. 17. cauere ab illis, quam,] Vulgo: *magis, quam*. Sed *magis* locum mutat in Fabric. 2. Guelf. 5. et Incert. 1. Sed

Guelf. 6. et 12. bona fide expungunt: cum quibus facit vnus Leidensis. Conf. supra p. 12. l. 17. *quod beneficiis*, *quam metu* cet. et p. 52. l. 2.

Ibid. l. 18. quid in illis statuamus,] Sic Senat. 2. et Heuss. Vulgo: *in illos*. conf. s. p. 12. l. 8. *in amicis fideles*.

Ibid. l. 19. Nam cetera tum pers.] Al. *cetera malefacta*, al. *maleficia*, atque vnus *mala*. Hinc Cort. substantiuum expunxit.

P. 62. l. 13. tamen resp. firma,] Codd. omnes addunt *erat*; nisi quod Senat. 2. habet, *fuit*: quod Cortius in verbo substantiuo expungendo nimium frequens, deleuit. Idem l. 17. post voces *imp. pop. R.* verbum *sit*, in exilium misit. Male. Quanquam ibi adsumi ex seqq. possit.

Ibid. l. 18. cuius haec cumque modi,] Vulgo addunt; *videntur*. Eius loco Guelf. 6. et 9. *sint*. Gruterus in Polonico neutrum offendit. Hinc expulit Cortius. Nec editio Hauercampi Romana verbum agnoscit.

P. 63. l. 1. ne illis sanguinem cet.] Al. codd. *illi*. Alterum forte anticipata litera s effecit. Fabric. 2. pronomen omittit; quod non displicet.

Ibid. l. 20. refert mihi atque vob. t.] Ita Incert. 1. Guelf. 2. 3. 6. et 7. quibus accedit cod. olim Petri Francii, ab Hauer-

campo collatus. Latius sic patere sententiam Cortius obseruat, quasi intelligendum foret: *me mihi*, *vos vobis timere.* Vulgo autem: *refert me mihi* cet.

P. 64. l. 22. dux hostium supra caput est :] Vulgo: *cum exercitu s. c. e.* Quae voces in quibusdam locum mutant, et Fabric. 1. inter versus adpictae sunt. Ideo Cortius, et quod abesse posse arbitraretur, exturbauit: quanquam, non quidquid sponte intelligitur, statim ablegandum.

P. 65. l. 1. Ne ista] Al. *Nae.* Sed librarios *ne* in plerisque codd. inuenisse, illud argumento est, quod plures addunt verbum *vereor.* Eam autem particulam per *ae* scribendi modum nouum esse ostendit, teste Cort. Malaspina ad Cic. VI. Att. epist. 1. Certe Cortii codd. omnes legunt, *ne.*

Ibid. l. 6. dis immort. confisi,] Codd. *videlicet dis* cet. Quod Cortius, cum modo *scilicet* dictum fuisset, mox *videlicet* iteretur, tanquam putidum et ingratum expunxit. Miror. Nam hic non sine acerba ironia dicitur: et interiectis demum 12. versibus iteratur.

Ibid. l. 10. prospera] Vulgo: *prospere.* Illam veram et antiquam lectionem e multis codd. reuocauit Cortius: quam et sex Leidenses, in quibus optimus L habent.

Pag. 67. l. 15. ficuti effoeta parentium,] Guelf. 7. et ed. vet. *parente*. Atque ita Badius legebat, approbante Glareano et Riuio: quanquam neque in hac lectione loco obfcuro et vexato multum praefidii.

Ibid. l. 18. diuorfi moribus] Ita Senat. 2. et Heuffian. Vulgo: *diuerfis*.

P. 68. l. 20. eo magis fequebatur.] int. *illum gloria*. Al. *illam adfequebatur*. quod falfum, cum affequi ftudium petentis innuat. al. *illum adfequ*. quod iam multo melius. *Sequebatur* ex Auguftino citat Manutius: et pronomen abeft a Merfeburgenfi, Palat. 8. et 9. ac Guelf. 6.

Ibid. l. 22. *optumum factum*] Sic Struv. Academ. Guelf. 6. 8. 10. 12. Ed. Venet. 1470. et primitus Markii γ. conf. f. p. 35. l. 21.

Ibid. l. 25. quae fupplicium poft.] Vulgo: *ad fuppl.* Praepof. erafa olim in Bafil. 1. et Fabric. 2. nec habuit aliquando Guelf. 3. 10. neque Senat. 2. et Heuff. Abeft quoque a Palat. 10. et in 2. erafa. et Carrio delet.

P. 69. l. 4. efcenderis] Vulgo: *afcenderis*, nonnulli *defcenderis*. Sed *efcenderis* e Thofano refcripfit Palmerius: cum quo facit aliquis Leidenfis.

Ibid. l. 8. incultu,] Sic Nazar. ac Com-

melin. Basil. 2. et 3. Senatorii, Guelf. 1. 5. et antequam corrumperetur, 2. porro bini Leidenses, in quib. optimus. Francii, et ed. Rom. 1470. Cet. *incultu*.

Ibid. l. 10. quib. praeceptum e.] Praemittunt vulgo: *vindices rerum capitalium*. Al. *iudices*, al. *indices*. Quae verba, vt e glossa infarta, delet Cortius.

Ibid. l. 14. exitium] Ita plures Cortii et Hauercampi codd. cet. *exitum*. Abest quoque *vitae* ab Eccard. et ed. Rom. 1470. Primos intrusisse eos crediderim, qui *exitum* fecerunt.

P. 70. l. 9. sperabat propediem sese habiturum,] Sc. *pugnandi occasionem*. Ita vnius Guelf. 11. fide Cortius mutauit. Ceteri omnes; *sperabat propediem magnas copias se habiturum*. Quae voces, nisi fallor, minime tollendae fuerant. Vide enim, quam haec omnia inter se apta sint. *Pugnandi occasionem non dabat*, Catilina, eo quod copiis minus valebat. *Magnas vero copias* sperabat propediem, si Romae socii incepta patrauissent. Nam signo dato, *caede et incendio perculsis omnibus*, *ex vrbe socii ad Catilinam erant erupturi*. vid. Cap. XLIII. *Quibus opibus coniurationis fretus*, *seruitia repudiabat*. dicit porro infra C. LVIII. se

ex vrbe praesidia opperientem, in Galliam nequiuisse proficisci.

Ibid. l. extr. perfugerent in Galliam.] Vulgo: *profugeret*, et, in *Galliam Transalpinam*. Sed hic *Cisalpinam* intelligendam omnino esse intt. ostendunt, quod in vno MS. inuenit Riuius, et Cortius in Fabric. 2. qui tamen neutrum ab Sallustio, sed a Glossargis esse existimat.

P. 71. l. 8. in Galliam properanti.] Haec ex superioribus assumta, pro spuriis habet Cortius: et in Guelf. 10. punctis ab reliquis separantur. Acad. *properanti* excludit, atque sic coniecerat Gruterus.

Ibid. l. 10. locis aequioribus expeditus,] Vulgo: *expeditos*, nullo sensu. Fabric. 1. olim habuit *expeditus* et 2. vtrumque exhibet. Sensus hic: *expeditus* Antonius sequebatur, quod locis aequioribus iter faceret. Nisi malis legere, *expedito*, atque ad vocem *exercitu* referre.

Ibid. l. 15. optumum factum r.] Sic Acad. Guelf. 5. 9. es 12. cf. s. p. 68. l. 22.

P. 73. l. 7. si relinquere voltis,] Vulgo: *si haec:* Sed vellet Cortius dudum aliquis pronomen abiecisset, quamuis codd. seruant, nisi quod Incerti et Guelf. 7. *hoc*, iidemque supra, *hoc sequi.*

Ibid. l. 12. maxumum eſt p. qui m. t.] *iis max. e. p.* Sed Baſil. 1. Senat. 1. Franc. Fabriciani, Eccard. Guelf. 2. et ed. vet. pronomen omittunt.

Ibid. l. 16. hortantur;] Vulgo: *me hort.* Pronomen delet Struuianus, quod iam Grutero odioſum fuit.

Ibid. l. 19. prohibent anguſtiae.] Vulgo additur *loci*, quod non comparet in Guelf. 3.

Pag. 74. l. 6. vti planities erat inter ſin. montis, et ab d. rupe aſpera,] Ita plurimi optimique codd. in quibus tamen interdum manus emendatrix mutauit *rupes*, quod et in al. codd. viſitur: id in iſta ſtructura concoquere nequit Cortius, quamuis aliter viſum Grutero. Ego alterum non intelligo, et quae exempla ad illuſtrandum habet Cortius, ea alius prorſus naturae ſunt. Legendum opinor *dexteram rupem aſperam*, aut, *a dextra rupem aſperam*, vt e praepoſitione *inter* ea quoque verba pendeant. Atque ita in nonnullis eſſe Gruterus teſtatur. Poſtremum habet ed. Rom. 1470.

P. 75. l. 3. cum magna gloria fuerat,] Vulgo; *in exercitu f.* eas voces ſenſum non expoſcere ratus deleuit Cortius: et Guelf. 12. primitus non habuit.

P. 76. l. 1. adgreditur] Vulgo: *caeteros ad-*

greditur. *Caeteros* abeſt a MSS. Bodleiano et Remenſi 1.

Ibid. l. 10. quem quisque pugnando l. c.] Vulgo: *quem quisque viuus* cet. Vocem *viuus* Cort. delendam cenſuit, quod abeſt a Guelf. 11. In aliis dubiam ſedem habet. Pro eo Senat. 2. *nimis*. Franc. *in viis*. Et iam Waſſeus propter oppoſitionis amoenitatem intruſum a Grammaticellis ſuſpicatus eſt.

Ibid. l. 12. Pauci autem, quos c. p. d.] Codd. omnes, *quos medios* cet. niſi quod Acad. *medius*, et in Fabric. 1. eraſa eſt terminatio. Eam vocem commodum ſenſum non offerre ratus Cortius, manu ad reſecandum expedita eliminauit. Waſſeus, *medios*, inquit, *disiecerat*, vt apud Plautum; *illam* mediam diruptam *velim*: Terentium; mediam *mulierem amplectitur*. cet. Ad quod Cortius ludibrii cauſa, cohors praetoria disiecerat *medios*, inquit; h. e. *corpora eorum diuiſerat in duas partes, diſſecuerat illos*. Quod nollem viro docto excidiſſet. Senſus autem hic eſt. Cohors praetoria, aciem, qua media erat, perrumpens, irruebat, atque perfracto agmine milites hinc inde disiecit: quo facto, quamuis nec pulſos nec cedentes, non in medio, quo primum conſtitiſſent, ſed ab vtroque latere cadere erat neceſſe. Non igi-

tur militum, ſed exercitus, vt hoc vtar, corpus medium disiecit. Quare immerito de ſede pulſo vocabulo antiquum ius vindicamus.

IVGVRTHA.

Pag. 81. l. 2. forte] occupauit edd. quasdam *ſorte:* Sed codd. plurimi optimique tuentur *forte*, caſu ſexto, a *fors*. Sic infra C. LI. *fors omnia regere*, vbi pariter nonnulli codd. *ſors* praeferunt.

Ibid. l. 10. fortunae eget:] Ita nonnulli codd. Cet. *fortuna*, quod, credo minus moleſtum auribus. Facilis fuit lapſus ob initialem verbi *eget*.

Ibid. l. 11. quippe probitatem,] Al. *quippe quae*. quod Guelf. 6. auctoritate delet Cortius, quamuis, opinor, ſi contextum inſpicias, hic certe vix abeſſe poſſe inuenies. Delet quidem etiam Leidenſis L. Primos eieciſſe crediderim, qui mox, *neque Fortuna dare*, quod habet vnus Leidenſis, ſcriptum inuenerunt.

P. 82. l. 10. vbi pro m.] Incert. 2. Guelf. 2. et 4. *vti*, 10. et 12. *vt*.

Ibid. l. 20. vt initium, finis eſt.] Ita Guelf. 3. et Heuſſian. Cet. *vt initium ſic. f. e.*

P. 83. l. 18. fatigando,] Additur vulgo *se*, quod Remens. 1. Eccard. et Struuianus omittunt: et subintelligi potest.

Ibid. l. 23. Ceterum ex aliis neg.] Sic omnes scripti impressique vetustiores. Cet. *ex iis cet. Aliis* legendum, quod non iam incipit, sed pergit, commemorando artes, quae ingenio exercentur. Nam in praeced. Cap. de cura rerumpublicarum dixerat. *Verum ex his*, cet.

Pag. 84. l. 4. memet, studium laudando, extollere.] Vulgo: *studium meum.* Pronomen auctoritate Struv. vbi locum mutat, et Guelf. 6. et 12. deleuit Cortius. Nescio, an immerito. Certe maiori cum emphasi ponitur, quam omittitur, cum sensus is sit: ne quis existimet, memet *ipsum me* laudare, cum studium *meum* laudo.

P. 85. l. 9. quam bonis artibus] omittit Remens. 1.

Pag. 86. l. 7. in amicitia receptus] Ita Basil. 1. Fabric. 1. Vratisl. 3. Guelf. 6. et 11. Vulgo: *in amicitiam.* Veteres autem ablatiuum pro accusatiuo huic praepositioni saepe iunxisse ostendit Cort. ad Cat. C. XLII. sub finem, vbi Acad. pro, *in vincula coniecerat*, habet, *in vinculis.* Ibi plura vide. conf. eiusd. notam ad h. l. cf. porro p. 12. l. 8. *in amicis fideles erant.*

Ibid. l. 16. imperii vitaeque cet.] Vulgo: *sed imperii.* Particulam aduersatiuam omittit Guelf. 3.

P. 87. l. 2. non se luxu, neque inertiae c. d.] Antiquam hanc scripturam Sallustio Riuius vindicauit, e vol. Fabriciano. Ita quoque Gruterus in Pall. et a manu prima in Naz. ac Commelin. Cortius in Fabricianis, Franc. Vratisl. 2. Guelf. 2. et 9. Hauercampus denique in vno Leidensi et edit. Rom. 1470. inuenerunt. Ceteri, *luxui*: pro quo illud antiqua declinatione positum. Exempla habent Riuius atque Cortius.

Ibid. l. 23. si talem virum int.] Vulgo; *dolis interfecisset.* Sed *dolis* Guelf. 4. Vratisl. 2. et vnus Leidensis abiiciunt. Nec immerito. Vid. Cort. ad h. l.

P. 89. l. 20. in praetorium abduxit:] Ita Gruterus olim suspicatus, et Fabric. 1. et Academ. perspicue exhibent. Rel. *adduxit.*

Pag. 90. l. 8. nobis ob merita c. e.] Ita Vratisl. 2. Cet. *ob m. sua.* *Est* delet Struv.

Ibid. l. 14. cum virtute viri, tum gr. perm.] Ita Fabr. 2. magis ex numeris Sallustianis, quam vti vulgo: *cum virtute tum gratia v. p.*

P. 91. l. 2. existumans non minus — carum fore] Vrsinus et Ciacconius vocem *liberis* delendam rati, ita legerunt, *non mi-*

nus me tibi, *quam si genuissem c. f.* Non male: quanquam contra codd. fidem, qui pertinacissimo consensu illam vocem retinent. Gruterus voces, *si genuissem*, abiici mallet. Sed nihil nouandum, et bene Cortius, diceres, inquit, paruulum Iugurtham adsumsit Micipsa, quo tempore nondum habebat liberos ipse.

Ibid. l. 4. Nam vt alia m. e. e. tua omittam,] Vulgo addunt, *facinora:* al. *facta.* Quod vtrumque plures Guelf. Basil. 1. Remens. 2. Acad. Senat. 1. Struv. et trini Leidenses, in quibus opt. omittunt.

P. 92. l. 12. Micipsa paucis diebus m.] Vulgo; *paucis post diebus.* Particulam Guelf. 6. omittit. Et infra, C. XIII. Itaque paucis diebus — *Romam mittit:* quanquam ibi quoque nonnulli codd. *post* intruserunt.

Pag. 93. l. 6. tribus his proxumis annis] Gruterus, Wasseus aliique vocem *his* expungunt: quibus assentiuntur scripti plures. Sed exquisitius seruant Basil. 1. aliquot Guelferb. Incerti, Vinar. 2. Acad. Remens. 2. Accedunt Struv. et trini Leidenses, qui; *his tribus* cet. Vocem *annis* vncinis coegit Cortius, quod intelligi ex eo putaret, quod praecessit, *quinquennii.* Quae non satis firma eiiciendi ratio.

Ibid. l. 11. ea modo animo habere,] Ita

Nazar. Palat. 5. et 10. Fabric. 2. Guelf. 1. 5. 6. 11, Rel. vel, *cum animo*, vel *in animo.*

Ibid. l. extr. carus acceptusque ſemper f.] Vulgo: *ei ſemper f.* Sed pronomen Guelf. 3. fide abegit Cortius. Quod, ſi merito factum, ita forte diſtinguendum: *qui proxumus lictor, Iugurthae carus acceptusque ſemper fuerat.*

P. 94. l. 1. promiſſis onerat, vti] Vulgo: *impellitque vti.* Verbum vt a Gloſſatore intruſum contra omnium codd. fidem abegit Cortius: quaſi, quidquid integro ſenſu abeſſe poſſet, ſemper eiiciendum videretur.

Ibid. l. 20. in duas partis diſcedunt:] Addunt vulgo, *Numidae.* Quod vocabulum vacat in Guelf. 10. vnoque Leidenſi. At poſt *diſcedunt*, diſtinguit Guelf. 5. et Fabric. 2. vt videas, inquit Cortius, ex vetuſta gloſſa irrepſiſſe.

P. 95. l. 1. tamen etſi] Ita Eccard. vnusque Waſſei. Cet. *tametſi.* cf. p. 5. l. 23.

Ibid. l. 5. Victus ex praelio prof.] Mallet Gruterus aut praepoſitionem aut totum hoc, *ex praelio*, abeſſe: vti quidem abſunt a Pal. 9. et Bongarſiano. Praep. omittunt Guelf. 11. atque vnus Leidenſis. Nil mutandum, neque eae voces, quod nonnulli exiſtimarunt, ad vocem *victus* ſpectant, ſed maxime iungendae ſequenti verbo, *ex pr.*

prof. vti bene Cort. docet, quem vide, si lubet.

Ibid. l. 7. patratis consiliis,] Post ea verba vulgo legitur, *postquam omni Numidia potiebatur.* Quae Cortius tanquam turpissimam glossam, eliminanda censet. Sed codd. retinent, nec, quidquid nobis abundare videtur, extemplo pro spurio habendum ac resecandum, quasi nostrum, auctoribus, iudicium, scribendi lex fuisset: in quo certe nimius est interdum Cortius.

Ibid. l. 13. Romam mittit,] Vulgo: *Romam legatos m.* Mediam vocem eleganter abesse ratus, et quod eam primitus non habuit Struv. abiecit Cortius.

Ibid. l. 15. postremo quaecunque possint l. p.] Sic Fabriciani, Vratislauienses, Basil. 1. Vinar. 2. Remens. 1. Incert. 2. Struv. Heuss. Eccard. Senat. vterque, Guelf. 2. 5. 9. et ed. Pomp. Laeti. e quibus Cortius eam veram sine dubio lectionem restituit. Cet. *quemcunque*, quod edd. omnes obsedit.

Ibid. l. 19. auctoritas pollebat,] Vulgo: *in senatu auct. poll.* quod et codd. seruant. Eas vero voces, cum posterior mox bis iteretur, inuisas sibi abegit Cortius. Ea autem ratio minus valida videtur. Idem mox post vocem *magna*, *munera*, Guelf. 4. fide

delcuit, quam, neſcio qua veri ſpecie, ab ſuperioribus repetendum cenſet: quod l. 14. dixiſſet, *muneribus expleant.* Satis pro libidine.

P. 96. l. 4. vti regnum N. t. procuratione e. meum] Vulgo: *regni*, et *procurationem*, et *meam.* Illud Cortius ex Eccard. refinxit, qui *regnum* habet, quod et in vno Leidenſi eſt: porro ex Guelf. 6. qui *procuratioenem*, quo librariorum more vtramque lectionem notare voluit. Emendatio niſi vera, at certe ingenioſa, et ſenſu commendabilis.

Ibid. l. 11. munimenta regni habere.] Vulgo: *me habiturum.* Priorem vocem Fabric. 1. et Guelf. 12. expellunt. At Guelf. 5. et Fabric. 2. *me habere.*

Ibid. l. 19. quam ob m. benef. p. aux. p.] Vulgo: *ob maiorum meorum b. p. me, a vobis aux. p. Meorum* non legitur in Francii quondam MS. *Me* delent, Guelf. 4. et 12. Senat. 2. Heuſſ. et bini Leidenſes. *A vobis*, exulat a Guelf. 10. et 11. et vno Leid. in ceteris mire ſedem variat.

Ibid. l. 20. deberi mihi a P. R. quibus n. e.] Vulgo: *beneficia quibus* cet. quam vocem abegit Cort. quanquam codd. omnes ſeruant. Int. autem *res*, *officia*, *quibus* cet.

P. 97. l. 1. quod miſerrumum,] Vulgo:

quod mihi miserumum est. Illud Guelf. 6. tuetur. *Mihi* delet quoque Remens. 1. vnusque Leidensis. Verbum in quinque Cortii codd. locum mutat.

Ibid. l. 7. f. e. quem f. petenda erat.] Gruterus incertum an ex ingenio, an ex codd. edidit *pendenda*, quod etiam alias edd. occupauit. Immerito altera MSS. consensu firmata lectio loco pulsa: quam restituit Cortius. An forte, *fidem Romanorum petendam*, idem valere posse, ac, *eos ob fidem petendos*, dubitarunt?

Ibid. l. 9. nolite pati] Post haec vulgo additur; *me, nepotem Masinissae.* Quae verba post Gruterum, Bongarsium atque Putschium, Cortio tanquam e superioribus, *contemto imperio vestro Masinissae me nepotem* cet. huc accita delenda visa.

Ibid. l. 16. neque cuiusquam regnum p. sc. cresceret.] Vulgo: *neque pati, cuiusquam — crescere.* Illud ex Guelf. 6. Cortius excudit, addita, verbo *crescere*, litera t. Eaque ex verbo *prohibere* pendere existimat. Non autem necesse erat, vulgatam sollicitari.

P. 98. l. 20. amicitiam colerent,] Vulgo: *diligenter colerent.* Cortius aduerbium quod de glossa ad verbum *colerent*, natum videtur, merito expunxit. Abest illud a Fabric.

Vinar. Vratisl. secundis, Guelf. 3. ac Leid. opt. I.

Ibid. l. 23. adessent.] Sic Merseburg. et Franc. vti Cat. C. XXIII. *nobilitas aestuabat et credebant.* Vulgo: *adesset.*

P. 100. l. 20. ne ille,] Male codd. quidam, *vt ille*, quod ab iis profectum, qui coniunctionem esse putarent, cum sit particulae, quam veteres simplici *e* scripsere. cf. s. ad pag. 65. l. 1. Mox vero *reddet*, non *reddat*, contra codd. legit Cortius. Falso. Praesens, quod saepe fit, imperfecti loco positum, hoc sensu: *Vtinam illum — eadem haec simulantem videam — ne ille (ita) grauis poenas redderet.* Exempla passim obuia.

P. 102. l. 6. magna pars gratia deprauati] Vulgo: *Senatus m. p. g. deprauata. Senatus* Remens. 1. et bini Guelferb. praeterea quatuor Leidenses et ed. Rom. 1470. omittunt. *Deprauati* e Fabric. 1. legendum visum Cortio. Idem mox ab initio C. XVI. *qui vero — anteferebant;* mutat, quod Basil. 1. verbum ita haberet: Cet. *quae — anteferebat.*

P. 103. l. 7. tametsi Romae in amicis habuerat,] Commelin. Grut. teste, *in inimicis.* Pal. 7. *inimicos.* Vinar. 2. *inimicis.* edd. aliquot, *inimicum.* Quod Gronouio placet. Cui et Cortius assentitur, qui Opimium fuisse inter fautores Iugurthae, eo minus pro-

babile putat, quod ſequatur, *eum ab Iugurtha accuratiſſime receptum eſſe*; quod amicis non tanto ardore praeſtare ſoleamus. Sed hanc ipſam cauſam dixeris, cur librarii, qui difficiliora libenter mutant, illud corrumperent. Gruterus nihil nouandum cenſet; et vulgatam ita defenderes: *quamuis iam ante de Opimio bene ſperaret*, *tamen* cet. Et profecto tum demum erat, quod miraremur, ſi Salluſtius ita ſcripſiſſet: *eum Iug. quia Romae in a. b. accuratiſſime recepit*. Mox poſt *pollicitando*, *multa*, quod a Franc. abeſt, delet Cortius.

Ibid. l. 9. vti fama, fide,] Sic Nazar. Commelin. Senat. 1. Baſil. 1. vterque Fabric. Al. *famae*, *fide*. Al. *famae*, *fidei*. Forte *fide* pro *fidei*, antiquo more, uti ſolet, ſcripſit Salluſtius, unde cauſa alteram vocem corrumpendi librariis nata. Vid. Miſcell. obſ. crit. Vol. VI. Tom. I. p. 319. conf. paulo inf. ad p. 109. l. 16.

P. 104. l. 1. in partem tertiam] Sic Commelin. Incert. 2. Franc. Guelf. 4. 6. 12. vnus Leidenſis. Cet. *in parte tertia*.

Pag. 105. l. 4. qua nox coegerat,] Ita e codd. bene multis Cortius. Cet. *quas nox coeg*. Vtrumque probum. Niſi quod librarias potius *qua*, quam *quas* mutaſſe exiſtimauerim. Adde quae Cort. ad h. l. diſputat.

Ibid. l. 19. Gaetulos miſcuere :] Vulgo ; *ſecum miſc.* quod, quia abeſt a Guelf. 4. et Eccard. locumque mutat, in Fabric. 2. Franc. Vinar. 2. Cortius abegit. Mox ; *alia*, *deinde alia*, plures Cortii codd. Sic infra C. XXXVI. *Iugurtha alias*, *deinde alias morae cauſas facere.* Vulgo: *alia deinde*, *atque alia.*

P. 106. l. 8. nomine Numidae,] Sic ſcripti fere omnes: niſi quod nonnulli addunt praep. *ſub.* al. aliter turbant. Nonnulli leg. *Nomo — Numidae.* Quas turbas ex dictione *nomine Numidae*, librariis inſolentiore ortas Cortius exiſtimat.

P. 109. l. 16. quia die extremum erat,] Sic Vratisl. 1. a prima manu. Ita infra C. LII. *et iam die veſper erat*, vti Cort. e pluribus MSS. repoſuit, antiqua genitiui terminatione, loco *diei*, quod cet. codd. hic atque ibi habent, cf. ad pag. 103. l. 9. Pari modo C. LI. *multum die proceſſerat*, quamuis contra codd. repoſuit, qui habent, *diei.*

Pag. 110. l. 6. Romam Adherbale miſſos] Ita Guelf. 4. Fabric. 1. Regius Waſſei. Cet. *ab Adherbale.* cf. Cortium ad h. l.

Ibid. l. 9. ambo reges] Ita a prima manu Guelf. 4. vetuſte, pro *ambos*, quod cet. habent. Sic mox pag. ſequ. l. 23. *duo* le-

git Cortius, non *duos*, quod in Fabric. I. litera s non sani coloris esset.

P. 113. l. 4. quo moueri possit?] Sic Fabric. I. Guelferb. I. Vratisl. 2. et Leidensis opt. L. Senat. I. *a quo*. Vulgo: *qua*. Librarii pronomen ad vocem *vis* traxere, quod ad *reliquum* spectat.

Ibid. l. 14. Si vlla — memoria Masinissae.] Vulgo additur, *remanet*: quod abest ab Struv. et Guelf. 4. Et miratur Cortius intt. illud ferre potuisse.

Ibid. l. 21. ne decretum fieret.] Vulgo: *ne tale decretum f.* Illud, Fabric. 2.

P. 114. l. 2. Senati princeps] Ita Fabriciani, et maior pars codd. quos Cortius tractauit. Cet. *in Senatu*.

P. 115. l. 17. vti quisque armatis obuius,] Ita MSS. Cortii meliores et edd. aliquot, in quibus Carrionis et Rom. 1470. Cet. *armatus*.

P. 116. l. 4. dilapsa erat.] Ita Cortius e Guelf. I. et Senat. 2. eiusque constructionis alia exempla profert. Cet. *foret*.

Ibid. l. 16. venum ire,] Gruterus in Pall. selectioribus se *venire* reperisse testatur, quod Cortius in suis protritae auctoritatis esse ait. Sed *venire* etiam duo Riuii, Arond. et Reg. Wassei et optimus Leid. L.

Ibid. l. 17. duo familiaris] Ita Guelf. 9. et 10. cet. *duos*. cf. ad pag. 110. l. 9.

P. 118. l. 13. Vagam:] Sic quidam codd. atque ita Ptolemaeus, Plinius, Plutarchus, alii. Cet. *Vaccam*.

P. 119. l. 7. Patres, probarentne] Vulgo: *Patres sollicitι erant*, cet. Quae Cortius a mala manu esse ratus deleuit. Quem vide ad h. l. Eaeque voces iam Grutero suspectae. cf. s. ad p. 49. l. 2.

Ibid. l. 11. a vero, bono] Vulgo: *a vero bonoque*, Copula Academ. deest.

Ibid. l. 23. ac potissumum, quae] Vulgo: *ac pot. ea dicam, quae.* Gruterus, *ea dicam*, spuria iudicauit. Guelf. 7. omittit *dicam*.

P. 120. l. 11. atque etiamnunc tim. quib. dec. terr. esse.] Vulgo: *timetis eos, quibus vos decet* cet. Pronomen *vos* plures codd. abiiciunt: *eos*, quod omnes seruant, Cortius ipse abesse iussit. Et abesse certe vtrumque potest, et oratio eo breuior fiet, an etiam significantior? Vim omnem in bina ista vocabula confero, EOS *timetis*, *quibus contra* VOS *ipsos decet t. e.* His igitur vocibus abiectis haud paulo languidiorem, orationem efficias.

P. 121. l. 12. magnifice;] Multi al. *magnifici*, quod Grutero placuit.

P. 122. l. 18. quod magis fecisse,] Vulgo: *vos fecisse.* Pronomen cum Rem. 1. abiicit Cortius. Nescio an recte. Nam certe sine eo locus, ne ambiguum dicam, erit subobscurus. Ceterum illa, *qui hosti prodidere rempublicam: non manu neque vi*, Hauercampi editio, nescio quo fato, quasi iungenda essent, nullo signo distinguit.

Ibid. l. 22. existumabitis,] MSS. quidam, in quibus Commelin. *aestumabitis*, quod Rinio et Grutero placuit. Illud retinendum visum Cortio, quod Sallustio aliquoties *existimare* idem est, atque *intelligere*, vti s. C. IV. *profecto existumabunt*, *me merito magis*, *quam i. i. a. mutauisse.*

P. 123. l. extr. omittatis.] Edd. recentiores omnes habent *dimittatis.* Sed illud scripti impressique olim omnes.

P. 124. l. 19. dicundo,] Gruterus aliique edd. eum secuti legunt *indicendo*, vti magna pars codd. habent. Cortius in eorum aliquot, *in dicendo*, diuisis vocibus, inuenit. Igitur praepositionem primum expositionis causa adiectam, mox cum verbo copulatam ratus, eiecit.

Ibid. l. 21. interposita f. p. R. d.] Vulgo: *eumque* cet. Sed eam vocem ex Eccard. et Guelf. 11. induxit Cortius. Abest illa quo-

que ab aliquo Leidensi, et Guelf. 4. pro ea, inter lineas habet *et eum*.

P. 125. l. 5. perfugas vendere;] Coniecit Gruterus, *vendere — agere*, quod Bongarsii codd. hab. *agerent*. Idem Cortii nonnulli codd. et Leidensis 1. Cortius ex ingenio mutat *vendere — agebant*: quod apud Sallustium interdum infinitiuum historicum indicatiuus exciperet.

Ibid. l. 7. At Cassius,] Vulgo additur, *Praetor*:; quod non legitur in Basil. 1. et Guelf. 9. pro eo al. P. R. aut R. P. aut *praetor pop. R.* Ob eam inconstantiam, et quod consuetudo Sallustii iuberet, eam vocem exilio mulctauit Cortius.

Ibid. l. 11. quo se P. R. dedidisset,] Sic codd. Gruteriani et Cortiani haud pauci. Cet. *quoniam*. Illud e scripturae compendio natum vidit v. cl. in Miscell. obs. crit. Vol. VI. T. 1. p. 321. Sed. Cortius *quo* pro *quoniam* bene poni, ad Cat. XXXIV. sibi ostendisse visus, illud reposuit. Verum adi eius exempla, alius prorsus naturae omnia, neque vllum, credo, tibi persuadebit, hic salua latinitate, *quo* legi posse. In omnibus, *quo* idem fere valet, ac *quasi*, quod hic minime substituere possis.

Pag. 126. l. 16. sese suasque sp. c.] Ita bene e Guelf. 4. 10. Vratisl. 2. 3. et Vi-

nar. 2. repoſuit Cort. quibus accedit Francii cod. Vulgo: *ſed ſe*, cet.

P. 127. l. 16. mouere qu. ſen. o. malebat.] Sic Fabriciani, Remenſes, Baſil. 1. Academ. Senatorii, Franc. Incerti, Eccard. Guelf. 2. 3. 10. et aliquot edd. Cet. *moueri*. Quod eadem prudentia librarios mutaſſe exiſtimat Cortius, qua ſupra ad p. 60. l. 17. *circumueniri innocentes* — *cepere*, pro *circumuenire*, dederunt.

P. 130. l. 18. aut cupidine caecus,] Vulgo, poſt haec, illa leguntur: *ob theſauros oppidi potiundi*: Grutero binae poſtremae voces, non omnes, vti perperam ſcribit Cortius, ſpurium quid redolebant. Sed omnes abſunt ab Waſſei duobus codd. Fabric. 1. ob *theſauros potiundos*. Baſil. 1. a prima manu, *ob theſauros oppidi*. Guelf. 9. *theſauros auri oppidi*. Cortius hoc omne, maxime, quod eadem res iisdem fere verbis paulo ante memorata eſſet, neſcio an nimis propere reſecuit.

Pag. 131. l. 3. inſequeretur.] Poſt haec omnes codd. addunt; *ita delicta occultiora fore*. Mirum profecto Epiphonema et vel reluctantibus codd. omnibus hinc exturbandum aliquot lineis inferius poſuit Cortius. Neſcio an rectius omnino eiiceretur. Illud miror, interpretum, ante Cortium, neminem

putido ac puerili nescio cuius Glossargi additamento offensum fuisse. Adi Cort. ad h. l.

Ibid. l. 8. instruit;] Sic codd. haud pauci numero illique optimi. Cet. *instruxit*.

P. 132. l. 5. tametsi — clausum tenet:] Ita Membranae omnes, praeter Guelf. 3. et 11. vnumque Leidensem, qui, *teneat*: quod et Riuius quosdam praeferre ait. cf. Cort. ad h. l.

Ibid. l. 10. quia mortis metu mutabant,] Magna hic lectionis varietas. Plurimi *mutabantur*. al. *minitabantur*, al. *multabantur*, al. *tenebantur*, al. *cogebantur*, al. aliter. Palmerius in codd. aliquot inuenit *nutabant*. e quo fecit *mutabant*, eodem sensu, quo, *mutabantur*. Non necesse erat, vulgatam sollicitari, cuius sensus a librariis ignoratus, sine dubio, omnes istas turbas dedit.

P. 133. l. 16. neglegisset;] Ita Basil. 1. vetusto modo. Cet. *neglexisset*.

Pag. 134. l. 8. quem leg. Bestiae f. doc.] Vulgo: — *fuisse f. mem.* Verbum *fuisse*, auctoritate Basil. 1. Franc. Incert. 1. et Guelf. 4. deleuit Cortius.

Ibid. l. 11. Mamilia] Sic Senat. 1. quomodo et Cicero. Cet. *Mamiliana*.

Ibid. l. 13. Sedquaestio exercita cet.] Veram hanc lectionem Vinarienses, Fabriciani, Basil. 1. Senat. 1. Remensis 2. Struv. In-

cert. 2. Guelf. 1. 2. 3. 4. atque aliquis Leidensis sustentant. Vulgo: *quaestione.* vid. Cort. Igitur et reliquis falsa interpunctio.

P. 135. l. 4. 5. Ita, quod in aduorsis rebus optauerant, otium, postquam adepti sunt,] Ita Cortius recte distinguit. Plerique male, *otium postquam adepti sunt*, conglutinant.

Ibid. l. 15. agitabatur;] Edd. aliquot et Incerti, Struv. Franc. praetereaque sex Leidenses, in quibus opt. 1. *respublica agitabatur.*

Ibid. l. extr. *ex nobilitate*] Istae voces Cortio suspectae, cum *nobilitatem* Sallustius, Gracchis, quamquam et ipsi nobiles essent, atque plebi contraponat.

P. 136. l. 2. permixtio ciuilis, quasi discessio terrae, oriri coepit.] Vulgo: *dissensio ciuilis; quasi permixtio terrae, oriri coepit.* Vratisl. 3. et Guelf. 9. *discessio ciuilis.* Eam vocem recepit Cortius, atque bina illa substantiua locum sibi mutuo cedere iussit. Mutatio, nisi vera, certe ingeniosa. *Permixtio terrae* locutionem duram esse, Gruterus aliique bene intellexerunt.

P. 137. l. 8. prouincias inter se parauerunt:] Vulgo: *partiuerant.* Illud in libris quibusdam antiquis legi testatus est Petr. Victorius, eamque, post illum, lectionem

adferendam cenfuit Gronov. Obf. 1. cap. 10. *parare* autem int. fine forte de prouinciis inter fe conftituere, quod Liuio eft *comparare*. Manutius eo non recepit, quia fequitur *euenerat*: cui fatis refponfum a Gronouio, quem vide. *Prouincias* non legitur in Fabric. 1. Ob eam rem Cort. vncinis inclufit. Sed nollem exclufum, nam certe durius *parare*, hoc fenfu, abfolute diceretur.

Ibid. l. 10. aduorfo populi partium,] Sic optimus quisque Cortii, Leidenfes, Gruteri, cet. Al. *partibus*. De conftructione adi Cortium. conf. Mifc. obf. crit. Vol. VI. T. 1. p. 322.

Ibid. l. 12. alia omnia fibi c. c. r.] Quidam intrudunt *communia*, quod fponte intelligitur.

Ibid. l. 22. auxilia mittere :] Sic quinque Palatini, plures Cortii, vnus Leidenf. et ed. Rom. 1470. Cet. *mittendo*. Illud eo corruptum recte Cort. iudicat, quod, *ftudio adnitebatur*, orationem claudit.

P. 138. l. 7. pro Confule] Gruteri meliores aliique, *Proconfulis*. Al. multi, *a Sp. Albino Proconfule*. Vnde illam lectionem extudit Cortius: vti Cat. c. XIX. *pro Praetore*.

P. 141. l. 19. quacunque accederent,] Ita Cortius, contra omnes libros, qui praeferunt, *quocunque*. Ille autem, fi de equi-

tatu Iugurthae intelligendum ſit, vti eſt, *quacunque* omnino legendum exiſtimat. Ego, cur alterum ferri nequeat, cauſam nullam video.

P. 142. l. 5. Huc Conſul, ſimul tentandi gratia, ſi paterent opportunitates loci,] Vulgo: *ſimul tent. gr. et, ſi paterentur opp. l.* quae nemo adhuc interpretum, vel explicuit, vel intellexit. Primum Palmerius excluſit particulam *et*, quod etiam Senat. 1. et Vinar. 2. iubent. *Paterent* repoſuit Cortius ex Remenſi 1. Idem in Regio inuenit Waſſeus; et Guelferbb. tres eodem alludunt: et iam locus ſenſu non caret. Cet. conf. Cortii Excurſ. IV. ad Iug. Mox verbum *comportare* poſt *forent*, quod ſine deſiderio abeſſe poſſet, et in libris varie ſcriberetur, expulit.

Ibid. l. 9. frequ. neg. et commeatum (iuuat. ex.) etiam paratis reb. munim. fore.] Quae voces vncinis incluſae ſunt, eas pro ſpuriis habent Gruterus, Cortius, alii, et certe gloſſam ſcioli cuiusdam ſapiunt. Pal. 8. eas non agnoſcit, vt nec vetuſtae aliquot edd. Porro MSS. meliores, *etiam*, habent, quod vulgo diuiſim *et iam* ſcribitur.

P. 143. l. 15. humi arido atque arenoſo] Ita Baſil. 1. Vinar. 1. Eccard. Guelf. 1. et 4. bini Leidenſ. in quibus opt. L. Gruteri me-

liores, alii. Int. ſolo arenoſo humi. Al. *humo arida atque arenoſa.* Al. aliter.

Ibid. l. extr. cum omni equitatu pedites dilectos collocat:] Vulgo: *c. o. e. et peditibus delectis ſuos collocat.* Vulgatam, etſi intt. ſilent, corruptam Cortius exiſtimat, quod neſcias, qui illi *ſuos fuerint*, ſi equites et pedites non fuerint. Fabric. 1. *ſuos* non agnoſcit. Senat. 1. Incert. 2. Guelf. 2. et 3. *dilectos* habent. Guelf. 11. omiſit coniunctionem *et.* Quibus ille ex ingenio cetera adcommodat. Porro quinque alii *c. o. e. et p. delectis ſuis collocat*, i. *collocatur*, vel *ſe collocat. Se collocat*, legendum coniecit v. cl. in obſ. Miſc. crit. v. VI. T. 1. p. 323. Horum quod optimum videatur, iudicet lector.

P. 144. l. 23. conſpicitur.] Donatus ad Terent. citat *conſpicatus:* quod nonnulli editores amplexi ſunt. Porro bini codd. alter Cortii, Leidenſis alter, *exercitum conſpicit.* Cortius illud tuetur.

P. 145. l. 4. conſtitit.] Ita Riuii Fabricianus. Rel. omnes vel *conſtituit*, vel *inſtituit. Conſtitit* et Ciacconius, Gruterus ac Rupertus probant, et Cortius pluribus adſerit, idemque valere ac *conſtituit*, et *agmen* quarti caſus eſſe exiſtimat.

P. 147. l. 8. die processerat,] vide supra ad p. 109. l. 16.

P. 148. l. 8. et iam die vesper erat;] Sic duo Riuii, et, e Cortii libris, Senat. 1. Guelf. 1. Remens. 2. et Francii; quanquam Hauercampus, qui et ipse hunc contulit, suos omnes *diei* habere ait. conf. ad pag. 109. l. 16.

P. 149. l. 13. concurrunt.] Vulgo: *concurritur.* Illud e Vinar. 1. Franc. Senat. 2. Heuss. atque Guelf. 3. reuocauit Cortius, propter superius *ventum*, in vulgatam immutatum existimans.

Ibid. l. 21. quanquam itinere atque o. c. et pr. fessi laetique erant;] Sic Cortii aliorumque codd. haud pauci. Plures; *fessi lassique.* Ed. Carr. *laesique.* Mart. L. 2. *lentique*, quod Colero placuit. *Fessi*, inquit Cortius, erant itinere, opere et praelio; *laeti*, perfecto opere et praelio bene pugnato, quod vtrumque scilicet ab obuiam eundo remorari poterat. Idem fere Gruterus. Denique vnus Leidensis et Guelf. 10. *fessi erant*, omisso illo, *laetique:* quo et alius quidam Leidensis, qui, *praelioque lassi erant*, et Remens. 1. ducunt, qui *fessi lassi erant*, habet: Et tres Cortii, *fessi laeti*, sine copula, scribunt. Dixeris *lassi* glossema ad vocem *fessi*, mox *laesi*, deinde *laeti* dedisse:

proinde Guelf. 10. cum comite Leidensi solos sapere. Quid aliis accidat, ego nescio, sed fateor, quem Gruterus et Cortius sensum eliciunt, mihi non arridere: neque tamen *fessi lassique* Sallustianum puto.

P. 150. l. 4. velut hostes aduentare,] Edd. vulgo occupauit, *aduentarent*, citra codd. fidem. Verbum tamen ab interprete profectum Cortius existimat, quem adi.

Ibid. l. 14. detractant.] Sic Cortii multi, plerique Hauercampi et aliorum. Vulgo: *detrectant*. Atque illud, non *detrectant*, in poetarum aeque ac oratorum libris vetustissimis scribi, testatur Pierius ad Virg. III. Georg. v. 57.

Ibid. l. 19. quae leuia sunt,] Sic MSS. omnes, cum perperam edd. *sint*, exhibeant. Conf. Cort. ad C. LXIII. *proinde, quae animo agitabat*.

P. 151. l. 12. quod, nisi ex illius lubidine, geri posset;] Sic Vinar. 1. et Fabric. 2. a prima manu, cum Struuiano, omissa particula negandi, quam ceteri, post verbum *geri*, addunt. *Nisi* autem, pro *nonnisi*, interdum poni, Freinshemius ad Flori L. I. c. XII. docet; quamuis aliter Gronouio visum. Conf. Cort. ad h. l.

Ibid. l. 13. iniquum certamen] Plurimi codd. *inimicum*: quod a Grutero aliisque

receptum. Alteram lectionem Franc. Incert. 1. et Guelf. 12. a prima manu habent: quibus accedunt bini Leidenses.

Ibid. l. 20. puberes interficit, a. o. m. praeda esse.] Putschius et Gruterus cum edd. recentioribus, *pub. interfici iubet; cet.* MSS. vero, praeter paucissimos, omnes; *pub. interficit: iubet a. o. m. praedam esse.* Struv. et Guelf. 2. *praeda esse.* Venetae; *praedae esse.* Cortius verbum *iubet*, e glossa, *interficit*, *interfici iubet* exponentium, suspicatus esse, deleuit.

P. 152. l. 4. Tamen ex copia,] Ita Cortius ex Guelf. 4. qui sic a prima manu legit. Id autem librarios corrupisse existimat, quod, cum copiam legerent, semper multitudinem et abundantiam cogitarent, quae Iugurthae iam non fuisset, cum *copia* sit, quidquid suppetit. Exempla suppeditabunt C. XXXIX. LXXVI. et XC. Vulgo autem legitur; *inopia.* Guelferb. 2. *in copia.*

P. 153. l. 5. eo magis animi anxius:] Ita Cortius, quod nonnulli codd. addunt vocem *animus*, praeter necessitatem mutauit. Vulgo: *eo magis anxius erat.*

P. 155. l. 19. alii succedere,] MSS. quidam legunt; *euadere alii*, *alii succedere*, atque ita Carrio eumque secuti editores alii, quorum somnolentiam et inscitiam reprehendit Cortius. Et certe inepte ea inter-

pretantur Crispinus et Wasseus. *Euadere*, si tamen ferendum, omnino de nisu murum adscensu superare conantium intelligendum. Vide ad p.159. l. 5. *Succedunt* igitur, qui *murum suffodiunt*, *euadunt*, qui *scalis adgrediuntur*. Neque tamen dissimulandum, eas voces Cortii codd. cum Grutero, omittere omnes, praeter Fabric. 1. et Senat. 1. qui eas a manu sec. habet. Neque minus Wassei et Hauercampi plures in quibus L, abiiciunt.

Ibid. l. 23. praeterea picem sulphure et taeda mixtam ardentia mittere.] Sallustii locus vix est codd. turbatior alter. Quorum omnem varietatem exponere nimis logum foret. Illud tantum monebo: alios, *pice et sulphure*, plures, *taedam mixtam*, et, *ardenti* legere. Riuius e Fabriciano, *picem et sulphure taedam mixtam ardenti mittere*, satis commodo sensu legebat. Gruterus et post illum edd. omnes, *pice et sulphure taedam mistam ardentia m.* Quam lectionem destitutam fere librorum praesidio, e Cort. codd. vnus habet Vratisl. 1. Carrio, *picem sulphure et taeda mixtam ardenti.* Posset et abiecto *mixtam* ita refingi: *pice et sulphure taedam ardentem*, vel *ardenti*, vti quosdam habere, Palmerius auctor est. Ex tanta copia, quod maxime placuerit, quisque seligat. Sed, credo, qui-

bus regularum criticarum aliquis vſus, illis potiſſimum ad Cortii ſententiam animus inclinabit. Nam poſtrema ſyllaba in *taeda*, ob ſequentis vocis initialem literam maxime opportuna corruptioni fuit. Deinde *ardentia* prorſus ab Salluſtio nec a librariis puto, quod non facile lectionem, illud hominum genus in difficilius mutare ſolet. Cum Cortio autem faciunt, Vinarienſis, Baſileenſis et Senatorius primi, Guelf. 4. et forte Leidenſis opt. 1. cuius lectionem, non ſatis accurate, ſic notauit Hauercampus; *picem ſ. et t. m. ardentia mittere;* ut, *taeda* an *taedam* legat, neſcias. Cet. conf. Cort. Excurſ. V. ad Iug.

P. 156. l. 22. clamorem hoſtilem] Vulgo: *clamorem et tumultum hoſtilem.* Sed binas iſtas voces vt a ſciolis inuectas, ſic iubente Fabriciano vtroque deleuit Cortius. Franc. omiſit contra voces, *clamorem et.* Alii plures: *clamorem vel tumultum hoſtilem.*

P. 158. l. 10. oppidani agere. oppugnare,] Vinar. 2. et Guelf. 3. *pugnare*, quod Criſpinus et ſequaces expreſſerunt. Clacconius ac Gronouius *propugnare* emendarunt; quod ſcilicet de obſeſſis intelligerent. Sed Cortius poſt verbum *agere* incidendum, tum *oppugnare* de Romanis, at ſequens *parare* de oppidanis intelligendum cenſet.

Pag. 159. l. 5. scalis egressi milites] Sic Cortii omnes, praeter Senat. 1. Guelf. 1. et Incert. 2. Ita quoque Wassei quidam, et Leidenses quatuor. *Egredi* autem hic idem valere, atque *ascendere*, *euadere*, Cortius putat. Leidens. vnus, *ingressi*. Vulg. *aggressi*.

Ibid. l. 10. quoquo modo] Sic Gruteri aliquot, et plurima pars Cortii. Vulgo: *quo quisque modo*.

Ibid. l. 12. Denique] Ita plurimi Cortii et aliquot Gruteri. Vulgo: *deinde*.

Ibid. l. 18. quae ad se defecerant,] Ita quidam Gruteriani, ac Riuiani, Incerti, ac olim Fabric. 1. et ed. Rom. 1470. Multi, *ab rege*, cet. *ab se*: quod Gruterus tuetur, explicans, *vltro*, *sponte*, et ad hoc firmandum laudat nostrum, quem infra C. LXVI. *ciuitates*, *quae ab se defecerant*, eodem sensu scripsisse autumat. Falso. Nam qui eum locum inspexerit, is eas voces non ad *ciuitates*, sed ad *Iugurtham* pertinere facile deprehendet. Cet. conf. Cort. ad h. l.

Pag. 161. l. 3. Iugurtham imperata facturum,] Vulgo: *qui Iugurtham imperata facturum dicerent*. Eas ambas voces, quamuis codd. seruant, vt ab aliena manu, praeter historicorum morem illatas, suo periculo abegit Cortius.

Ibid. l. 19. ad imperandum Tisidium]

Nonnulli codd. in quibus Struv. *ad imperatorem*, legunt. Gruterus initio, *ad Imp.* fuisse, suspicatur, vnde a rudibus librariis factum esse, *ad imperandum.* Sed *ad imperandum* passiue pro, *vt ipsi imperaretur*, sumendum esse Cortius aliique intt. docent, quos adi.

P. 162. l. 9. prospera euentura.] Ita Vratisl. 3. exquisitius ceteris, qui habent, *prospere.*

P. 163. l. 3. Tamen is ad id locorum t. v. [n. p. a. p. d. e.] petere n. a.] *Ad id locorum* glossa Guelf. 1. reddit; *ad hanc dignitatem.* Gronouius ad Liv. XXVI. C. VII. *ad id tempus* esse, ostendit. Sic infra noster C. LXXII. *Neque post id locorum Iugurthae dies, aut nox vlla quieta fuere.* Vulgo autem: *consulatum adpetere n. a.* Locum contaminatum Cortius existimat. Et Commelin. quinque Palatini, aliquot Wassei, porro Basil. 1. Fabric. 1. Incert. 2. Remensis vterque, Acad. Senat. 2. Heuss. Vratisl. 2. Franc. Eccard. Guelf. 1. 2. 4. 6. 12. et Venet. 1493. omittunt vocem, *consulatus.* Et quid illud? inquit Cortius, Marius, quem supra *ingenti consulatus cupidine exagitatum* dixerat, is nunc consulatum non audet *adpetere?* Quare *petere*, ipse ex aliquot codd. reposuit. Firmat sequentis Cap.

principium. *Igitur vbi Marius haruspicis dicta, eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur, ab Metello petundi gratia missionem rogat.*

P. 164. l. 17. dimidia pars e. sibi permitteretur,] Vulgo: *si sibi perm.* Al. *sibi si.* Sed quidam codd. apud Glareanum, cum aliquot edd. elegantius praepositionem omittunt, quae quidem facile vel a librariis intrudi, vel ab sequentis vocis prima syllaba anticipari potuit.

P. 165. l. 14. imperatoris] Sic Guelf. 1. 3. 4. a prima manu, et Vinar. 2. et quidam Wassei. Ceteri, vel, *imperatori*, vel, *imperatorem*, vel, *imperatore*, vel, *ab imperatore.* Pauci, *in imperatorem*, quam Cortio iudice pessimam omnium lectionem editores elegerunt.

P. 167. l. 7. inermos,] Sic antiqua terminatione Basil. 1. et Leidensis optimus. Cet. *inermis.*

Pag. 168. l. 23. equites in primo late,] Codd. legunt, *in primo latere.* Quod Glareanus negauit se intelligere. Palmerius aliique ex *late* corruptum putauerunt. Librarios illud *in primo* frustratum esse Cortius existimat, vt substantiuum addendum putarent, cum positam esset pro, *in prima parte.* Et certe vulgata, si sextum casum

ab nomine *latus* putaueris, ſenſum nullum habet, at falſum, ſi verbum. Nolebat enim Metellus *latere* equites, ſed contra *late ire* volebat, quo pedites melius tegerent, et ſub ſociorum ſpecie oppidanos fallerent: quod factum eſſe ex ſequentis Cap. initio patet.

P. 170. l. 3. magnis opibus, carum acceptumque pop. ſ.] Vulgo: *magnis opibus clarum, acceptumque p. ſ.* Illo modo legendum ac diſtinguendum poſt Colerum et Waſſeum cenſet Cortius, tum quod ſaepe coniungit, *carum acceptumque*, Salluſtius, vid. ſupra ad p. 93. l. extr. tum quod *clarus et carus* librarii ſaepe confundunt. Et eo ducit vnus Waſſei, qui ita diſtinguit; *magnis opibus: clarum acceptumque p.*

Ibid. l. 21. praemia Metelli in p. ne c.] Vulgo: *monere, ne praemia* cet. Sed verbum, *monere*, Fabric. 1., auctoritate deleuit Cortius, a quo eodem paulo ſuperius voces, *in quis*, Guelf. 3. fide deletae.

P. 171. l. 15. rem omnem, vti acta, cognouit:] Vulgo: *ex perfugis cognouit.* Quidam; *ex ſeruis c.* Nazarin. *expertus cognouit.* Pal. 9. eius vocis nihil habet, niſi a manu ſecunda. Vocem, *perfugis*, cum Grutero pro adulterina habet Cortius, nec Waſſei quidam cod. agnoſcit.

Ibid. l. 18. quae ipſe parauiſſet, perfidia clientis ſui praeuenta:] Vulgo: *dicit, quae i. p. facere, perf. cl. ſ. praeventum.* Primam vocem Guelf. 2. obſecutus abegit Cortius. Deinde *facere*, ut ex gloſſa illatum, quod paſſim ſedem variat, expulſum. Denique MSS. plerique omnes, *praeuenta.*

P. 172. l. 6. ciuis, hoſtis iuxta metuere :] Sic Waſſei quidam, Commelin. Guelf. 1. et Incert. 2. Vulgo: *ciues hoſtesque.*

Ibid. l. 17. ſimul et inuitum,] Multi codd. *inuiſum*, quod Palmerius tuetur; neque Grutero id diſplicet.

Ibid. l. 19. Et Romae plebes — volenti animo de ambobus acceperant.] Sic omnes Riuiani, Gruteriani, Cortiani praeter Fabric. 1. cui deeſt vox, *animo*, quae et in vno Palmerii non legebatur. Vnde ipſe cum Grutero et Carrione legit, *volentia de a. a.* paſſiua ſignificatione, quaſi *cupita:* quo modo noſter hiſt. lib. IV. et Tacitus ſcripſere. Cortius a codd. ſtandum exiſtimat, et *volenti animo* tertii caſus, graeca ſtructura accipit, ita explicans, *quae erant animo eorum volenti*, quo modo infra noſter Cap. LXXXIV. *quia neque plebi militia volenti putabatur.* De qua re iudicent alii.

P. 173. l. 14. Senatus paulo ante Metello decreuerat:] Vulgo: *Sed Senatus p. a. Met.*

Numidiam decr. Codd. varie turbant: in aliis alia adduntur ac transponuntur. *Numidiam*, quod inprimis ſedem variat, expulit Cortius, qui quidem ſenſu commodo facilique ἀπὸ κοινοῦ intelligit; *ſenatus decreuerat Metello bellum cum Iugurtha gerendum.* *Sed* non legitur in Senat. 1. quam vocem Cortius, ex compendio *Sen.* vel *S.* (*Senatus*), librarios procudiſſe exiſtimat.

Ibid. l. 23. varius incertusque agitabat:] Vulgo: *agitabatur.* Illud e Commelin. et Fabric. vtroque praetulit Cortius. Habent quoque nonnulli *vagus.*

P. 174. l. 5. an fide minus crederet.] *fide* antiqua terminatione pro *fidei*, e Fabric. 1. reſtituit Cortius. Cet. *fidei.* cf. ſ. ad p. 87. l. 2. et inprimis, ad p. 109. l. 16.

Ibid. l. 10. rex adfuit,] Vulgo: *pugnae adfuit.* Omittunt Senat. 2. Heuſſ. Guelf. 4. et 11.

Ibid. l. 11. ceteri o. (eius milites) p. concurſu p. fugatique.] Voces vncinis incluſae ſedem aliquoties variant, et delendas cum Grutero Cortius cenſet. Vulgo, loco *concurſu*, codd. plerique et edd. ſomnolenter, *congreſſu.* Illud Fabric. Guelf. 6. vnusque Leidenſis.

Ibid. l. 13. Rom. ſignorum et armorum aliquanto numero, hoſtium pauc. potiti.]

Edd. cet. omnes; *et aliquanto numero hostium potiti.* Contra illud MSS. omnes, nisi quod *armorum et aliquanto* cet. habent. Copulam tamen abiiciunt, Vinar. 1. Guelf. 3. 10. 11. 12. Nec recedendum erat a MSS.

Ibid. l. 16. tuta sunt.] Ita Gruteri Commelin. Nazar. Pal. 2. varii Cortii, in quibus Basil. 1. et Fabric. 1. optimi, et tres Leidenses. rel. aut *tutati*, aut *tutata.*

P. 176. l. 8. quippe qui omnia; arma cet.] Ita recte post *omnia* distinguunt Vratisl. 1. Fabric. 2. et Guelf. 2.

Ibid. l. 22. aggerem iacere,] Vulgo: *superque eas aggerem iacere;* quae corrupta esse iam viderunt Glareanus et Popma. Cortius *superque eas*, alieni ingenii foetum ratus, deleuit; quamuis codd. seruant, nisi quod nonnulli vocem *eas* varie transiiciunt. Guelf. 3. *subter eas* scribit, quod forte hoc sensu accipi posset: aggerem vineis subiecit, siue, aggerem iecit, vbi vineas constitueret.

P. 177. l. 10. metuerent,] Sic Fabriciani, Senat. 1. Guelf. 1. et 6. et Veneta 1470. Cet. *metuerant.*

Ibid. l. extr. naui fecerant.] Al. *naue*, al. *gnaue*, al. *nauiter*, al. *gnauiter.* Parum referre Cortius ait, quomodo legeris, cum veteres *gnaue* et *gnaui*, *naue* et *naui* promiscue scripsissent: nisi quod Sallustii mo-

re, *naui* nomen pro adiectiuo, qu. *diligentes*, *ftrenui*, libenter fe adprobaturum ait.

P. 178. l. 15. mutatur.] Vulgo poft haec additur; *Syrtes ab tractu nominatae.* Quae et codd. agnofcunt, praeter vnum Waffei. In Guelf. 2. prima manus induxit, et edd. Venetae 1490. 1493. 1500. Viteberg. Lipfienf. 1510. omittunt. Cortius, poft Putfchium ac Gruterum, turpem gloffam et ne fuo quidem loco pofitam exiftimans, haud immerito deleuit: cum iam dixiffet Salluftius, *quibus nomen ex re inditum.* Ad quae verba, illa, fine dubio, tanquam gloffa, referenda.

Ibid. l. 17. leges, cultusque pleraque Sidonica.] Vulgo: *legum* cet. Illud e Senat. 2. Heuff. Vratisl. 3. Vinar. 1. Incert. 2. Guelf. 6. et aliquot edd. vett. praetulit Cortius et *cultus* fecundo cafu accipit.

P. 181. l. 11. Iugurthae filia Bocchi nupferat.] Ita Vinar. 2. Franc. Vratisl. 3. Incert. 1. Eccard. Guelf. 4. 7. 9. 10. 11. edd. aliquot et Plutarchi Florique auctoritate, qui Bocchum Iugurthae focerum faciunt, repofuit Cortius. Accedunt duo Caftilionei, plures Waffei et Hauercampi. Vulgo autem, *Boccho.*

Ibid. l. 17. nulla pro focia obtinet:] Sic

recte, opinor, Cortius ex Guelf. II. edd. Pompon. Laeti, Viteb. Lipf. 1510. Vulgo: *nullam.*

P. 184. l. 4. ille probare, partim abnuere.] Sic Senat. 1. Vinar. 1. Vratisl. 3. Guelf. 1. et 2. Veneta, 1470. Vulgo: *probare partim, alia abnuere.*

Ibid. l. 19. plerosque militiae, paucos fama cognitos.] Sic Fabric. 1. antequam fcalpellum pateretur, Bafil. 1. Remenfes, Vinarienfes, Acad. Senat. 1. Vratisl. 1. et 2. Eccard. Guelf. 1. 2. 4. 6. Nazarin. aliquot Palatini, et Fuluii liber. Vulgo: *plerosque militia*, cet. cf. f. ad p. 36. *plerique patriae, fed omnes fama.*

Ibid. l. 21. cogere — [fecum proficifci.] Poftremas duas voces, vt a gloffargis inculcatas, vncinis inclufit Cortius. Codd. tamen feruant, nifi quod *fecum* non eft in edd. Pompon. Viteb. Lipf. 1510. Cet. vid. Cort. ad h. l.

Ibid. l. extr. quia neque plebi militia volenti putabatur,] Sic Fabric. 1. Vinar. 1. Vratisl. 1. Guelf. 1. 2. et 7. ed. Carrionis. Atque ita quoque Thofanum ac veterem excufum Romanum ac Venetum habere Palmerius fupra ad C. LXXIII. teftatur. Structura Graeca eft, de qua adi Cortium. Vulgo: *militiam*, cet. conf. f. ad p. 172. l. 19.

P. 185. l. 20. adminiſtrari,] Vulgo: *illam adminiſtrari.* Sed pronomen, quod oppoſitionis gratia contra morem Salluſtii inculcatum exiſtimat, cum Fabric. Vinar. Incert. primis delet Cortius.

P. 187. l. 6. ut quem v. imp. iuſſ. is imperatorem al. quaerat.] Vulgo: *is ſibi* cet. Sed aliquot Cortii codd. *ſibi* negligunt, et ille exturbat; qui quidem, parum abeſt, vt legendum cenſeat; *quem vos imperare iuſſiſtis, imperatorem quaerat.* Eam ſcilicet rotundiorem lectionem fore. Quorſum autem illud mihi rotundum, ſi Criſpi ſenſum diluit? qui talis eſt: quem vos iuſſiſtis imperare *ipſum*, is viciſſim quaerit alium, qui *ſibi* imperet. Vides igitur, pronomen non ſine ſingulari quadam vi poſitum: quo ceterisque vocibus illis ſublatis, orationi, praeter languorem, acuminis cuiusdam Criſpo minime familiare frigus induxeris. Ergo vulgata ſolicitanda non erat.

Ibid. l. 14. eorum partim] *Partim* Gronouius III. obſ. C. II. correxit. Ita Cortius ſupra C. LV. *exercitus partim ipſe — ducebat*, ex Guelf. 12. repoſuit. Vulgo: *partem.*

Ibid. l. extr. faciunt idem maioribus ſuis,] Vulgatae edd. et maior pars MSS. *faciant.* At illud, Senat. 1. Guelf. 3. et Vratisl. 1.

Recte, quidquid Manutius contra dicat: qui sensum loci peruertit. vid. Cort. ad h. l.

P. 188. l. 7. Ne illi falsi sunt,] Al. *Nae:* Sed conf. supra, ad pag. 100. l. 20. et ad p. 65. l. 1.

Ibid. l. 16. posteris lumen est,] Vulgo: *quasi lumen est. Quasi* Fabriciani, Guelf. 3. et Veneta 1470. omittunt, quod passim libris vetustis, contra voluntatem auctorum additur.

Ibid. l. 19. meamet facta dicere licet.] Vulgo: *meamet f. mihi d. l. Mihi* in quibusdam sedem variat. Senat. 2. Heuss. Guelf. 1. et 10. omittunt.

P. 189. l. 11. num id, poenit. sit.] Sic Vinar. 1. vnus Riuii, et Carrio. Cet. *num eorum p. s.* Nempe, quia praecessit *consiliorum*, quod et hic addit vnus Leidensis.

Ibid. l. 18. sed quae ego plurimis lab. et per. quaesiui.] Vulgo: *meis plurimis* cet. Pronomen Cortius cum Franc. et Veneta 1470. delet. Quod nollem factum. Ratio in promtu est.

Ibid. l. 20. parum id facio;] Sic MSS. omnes, contra quorum consensum, timens soloecismum, Gruterus cum aliis: *parui id facio.* Cet. conf. Cort. ad h. l.

P. 190. l. 5. arte colam,] Sic Cortius cum

MSS. omnibus, vti pag. 149. l. 1. Gruterus aliique; *arcte.*

Ibid. l. 24. Nam ex parente meo, et ex sanctis viris] Vulgo: *Nam et ex p. m. et ex aliis s. v.* Priorem copulam neque MSS. neque impressi vett. agnoscunt. Vocem *aliis*, cum Senat. 1. abiecit Cortius, Mario magis ex modestia fore arbitratus. Bene vero actum cum Mario, cuius nunc primum, in hac oratione, modestiam mirari licet.

P. 191. oportere plus gloriae, quam diuitiarum;] Vulgo additur, *esse*, quod plures Gruteri, Wassei, Cortii omittunt, et facile ex seqq. intelligitur.

Ibid. l. 19. tuta sunt,] Sic plures Cortii, bini Leidenses et Carrio. Cet. *tutata.*

P. 192. l. 8. tamen — subuenire decebat.] Optime sic tres Palatini, vnus Wassei, Basil. 1. et Vinar. 1. tres item Leidenses, in quibus L. Cet. codd. et edd. vulgatiores, *decet.* Nonnulli tandem, *deceret.*

Pag. 193. l. 2. cui neque sua curae,] Ita Riuius, Carrio, Gruterus, fuitque olim ita in Guelf. 4. Ceteri plerique habent *cara*, praeter Commelin. Palat. 6. Eccard. Acad. et Venet. 1470. qui, *cura.* Hauercampus, non satis adcurate, vt saepe, sex Leidenses *cara* habentes laudat, vt, ceteri *cara* an

curae habeant, nescias. Cet. *curae* Cortius contra Wasseum, qui malebat *cara*, adserit.

P. 194. l. 2. inuadi posse;] *Posse* Guelf. 3. omittit, atque ita Sallustium scripsisse, et hoc verbum spem Iugurthae corrumpere Cortius existimat.

Ibid. l. 16. Quae postqu. gl. modo, neque b. patr. cognouit,] Codd. plerique, *gloriosa modo facta sunt*, et, *belli patrandi copiam.* Quae merito expuncta. *Copiam*, locum hunc citans, iam Priscianus omisit. vid. Cort.

P. 195. l. 1. quo improuisus grauius accideret,] Vulgo: *grauior accederet. Accideret* Grutero iam probatum, habent Pall. Nazarin. Remens. 2. Fabric. 1. et Franc. Doctius hoc, eoque probabilius. De verbo ipso, quod non de solo *casu* dicatur, adi Cortium sub Cap. CVII. finem. Non item, quod *grauius* dedit Cortius, loco, *grauior*, illud equidem probauerim. Eleganter enim et ex more Sallustii aduerbii loco adiectiuum ponitur. Vide supra, ad p. 177. l. extrema. Ceterum Cortius ex vno modo Remensi 2. *grauior* laudat. Sed alterum contra nonnisi ex vno Leidensi et ed. Rom. 1470. Hauercampus.

Ibid. l. 7. mediocria gerebat,] Vratisl. 1. *mediocriter gerebat.* Guelferb. 3. *mediocriter agebat.* Eadem diuersitas in binis Wassei.

Cui perinde ac Gronouio et Cortio fufpecta vox *gerebat.* Merito. Ceterum illi intelligunt, *mediocria caftella* (adgrediebatur.) Cortius, *mediocres res;* quem vide ad h. l.

Ibid. l. 18. multo magis locorum afperitate.] Nihil certius, quam ita Salluftium fcripfiffe, Cortius exiftimat. *Multo magis* idem valere, ac, *fed multo magis.* Vulgo: *verum etiam* cet. Prior vox non comparet in Guelf. 11. Pofteriorem Eccard. omittit.

P. 196. l. 7. Id ibique, et in omni Africa, qui procul a mari incultius agebant, eo facilius tolerabatur,] Vulgo: *quae procul a mare incultius agebat*, cet. Heuff. Academ. Franc. Guelf. 11. et 12. vnusque Leidenfis, *agebatur.* Guelf. 7. *agebantur.* Guelf. 4. et 10. *agebant:* quod librariorum incuriam corrupiffe exiftimans, mutato *quae* in *qui*, locum ita effingit. Quod fi per codd. *tolerabant*, pro *tolerabantur* legere liceret, haberet forte ea emendatio, quo fefe commendaret. Sed vt nunc res eft, vereor, vt multis illam probaturus fit v. cl. quamuis probe meminerim fuum illud, Cap. XVI. *Vicit tamen in fenatu illa pars, qui vero pretium aut gratiam anteferebant.*

P. 197. l. 5. praedabundum] Vulgo: *dicitque fe pr.* quod verbum Cortius fibi et

Grutero inuiſum, quamuis inuitis codd. abegit. Idem infra aliquoties factum.

P. 198. l. 18. neque beneficio, neque metu coercitum.] Vulgo: *ante neque* cet. Vocem *ante* Fabriciani, Guelf. 1. aliique meliores codd. delent. Et Cortius, poſt Perizonium ad Sanctii Min. 1. C. XV. *coercitum* tam praeteritum quam futurum tempus comprehendere intelligens, illam merito his tantis auctoribus exturbauit.

Ibid. l. 23. Omnia non bene conſulta in virtutem trahebantur:] Guelf. 3. et vnus Leidenſis: *Omnia non b. c. modo, verum etiam caſu data.* Quae verba etiam in aliis adduntur, niſi quod aduerbium *modo* omittunt.

P. 199. l. 16. mediocri caſtello ſatis patens,] Ita Cortius, diſtinctione, quam Gruterus, Waſſeus aliique editores inter *caſtello*, et *ſatis patens*, poſuerant, ſublata. Igitur ille *mediocri caſtello* tertii caſus, ſenſum autem illum eſſe docet: *montem tam late patuiſſe, vt caperet mediocre caſtellum.* Vere.

Ibid. l. 23. virorum atque armorum ſatis, magna vis frumenti et fons aquae:] Optime ſic Guelf. 3. vti diſtinguendum iam Gruterus coniecerat. Vulgo: *armorum ſatis magna vis, et frumenti, et fons aquae.*

P. 200. l. 17. quod auorſum praeliantibus erat,] Sic Senat. 1. Cui tres alii Cortii, vnus Waſſei accedunt, in quibus *aduorſum*, litera *d* punctis confixa. Ita et Glareanus et Ciacconius et Putſchius legendum eſſe viderunt. Eamque lectionem pluribus aſſerit Cortius, quem vide. Vulgo: *quod aduorſum*, cet.

Ibid. l. 22. more humani ingenii, cupido ignara viſundi inuadit.] Editiones recentiores ſecutae A. Gellium IX. C. XIII. contra edd. veteres et MSS. omnino omnes; *more humanae cupidinis ignara viſundi animum vortit.* MSS. vero plerique; *more humani ingenii cupido difficilia faciundi animaduertit.* Al. *animum vertit.* Al. *animum accendit.* Al. *animum cepit.* At Guelf. 6. vnus Waſſei, et Veneta 1470. *an. inuadit.* Denique octo Leidenſes, in quibus L, *an. inuaſit.* Cortius igitur a MSS. *humani ingenii*, et *inuadit*, deleta, tanquam ex gloſſa manifeſtaria, voce *animum*, cetera a Gellio ſumens, loco, ni ſanitatem, at certe eius quandam ſpeciem ac colorem reſtituit.

P. 201. l. 4. perſcribit;] Alii, in quibus Baſil. 1. Guelf. 3. et Fabric. 1. a manu ſecunda; *peruenit*, propter inſolentiorem ſignificatum Verbi *perſcribere*, quod intt. idem hic valere, aiunt, ac *concipit*, *per-*

discit, *oculis perlustrat.* Multam Wasseus doctrinam ostentat, vt, quod nemo omnium ignorat, quod vnius sensus proprium est, alteri adscribi, monstret. Dedisset potius exempla, quae ipsum hunc significatum verbo *perscribere* vindicarent. Nam *perscribere*, quod scio, est, *scribere ad alium*, interdum, *totum scribere.* Denique bini codd. alter Leidensis, alter Wassei; *describit.* A qua ego lectione non abhorreo. Hoc enim demum est, quod haud inepte, mea quidem sententia, Crispinus reddidit, *il prit le plan.* In quo non est, vt quisquam vel de graphide, vel de chartulis, fuco et peniculo cogitans cum Wasseo Martis fidem imploret. Haec enim non magis nos desideramus, quam pugillares atque stilum Wasseus, quando *perscribit* legendum censet.

P. 202. l. 4. ponderis gratia simul, et offensa quo leuius streperent.] Recte sic distinxit Cortius, cum perperam edd. omnes *simul et offensa* coagmentarent.

Ibid. l. 8. quibus adleuati facilius escenderent.] Vulgo: *quibus adleuati milites* cet. Qui milites? inquit Cortius, centurionesne an tubicines, an vtrique? Eam igitur vocem tanquam superfluam delet. Quam quidem innectam dicas licet ab iis, qui sub finem Cap. XCIII. pro *numero quin-*

que, *quinque millia* dedere, quod in quibusdam legitur.

Ibid. l. 13. potiſſumus tentare,] Ita recte Cortius ex longe plurima codd. parte et edd. vett. Gruteri Waſſeique ſomnolentiam reprehendens, qui *potiſſumum*, quod iam vulgo legitur, praetuliſſent. *Potiſſumus*, int. *ante alios*.

P. 203. l. 22. quos vti ex Latio et a ſociis cogeret,] Vulgo: *qui vti ex Latio, et a ſociis exercitum cogeret*. Et ita MSS. quosdam, ſed quibus parum aetatis, Cortius habere ait. Plerique *exercitum* omittunt, et iuniores quidam eius loco *milites* ſcribunt; al. *auxilia*. Cortius tandem ex Guelf. 3. *quos* praetulit. Cui et illud fauet, quod multi codd. *quod* habent. Namque in id ex *quos* lapſus facillimus erat.

P. 204. l. 5. Igitur Sulla gentis patriciae,] Vulgo additur; *nobilis fuit*. Priorem vocem Putſchius ex Seruii citatione, vtramque Gruterus, quamuis ſine codd. ſuorum auctoritate, deleuit. Fabric. 1. nonniſi in margine et ab aliena manu habet.

Ibid. l. 9. otio luxurioſo;] I. e. ex Cortii interpretatione, *luxiore*, et quo ſibi liberalius indulſerit. Vulgo addunt; *eſſe*, quod iubentibus Guelf. 3. Remenſ. 1. et Venet. 1470. deletum.

P. 205. l. 15. locos munitos et sibi vtilis simul, et magnam pec. amiserat,] Sic Cortii editio, nescio an eius consilio, an operarum negligentia, vitiose, opinor, distinguit. Vulgo: *munitos, et sibi vtilis, simul et magnum*, cet.

Ibid. l. 19. Quem vbi cunctari accepit, dubium belli atque p. r. tr.] *Cunctari* abiiciendum censuerat Gruterus, et abest ab vno Wassei et edd. Pompon. Viteb. et Lips. 1510.

P. 206. l. 3. vix decima parte die reliqua,] Ita Guelf. 3. 9. et 12. octo Leidenses, in quibus L, Wassei, a prima manu, vnus, omnes Popmae. Atque ita citant Priscianus et Gellius, qui *die* vetusta terminatione, pro *diei* dictum accipiunt, qua ratione saepius vsus est noster: quamuis Gronouius aliique explicant: *die vix quod ad decimum partem reliqua*, Vulgo autem: *diei.*

Ibid. l. 16. in nostros concurrunt.] Id ex aliquot suis codd. praetulit Cortius, explicans, *omnibus partibus incurrunt.* Eodem modo legunt bini Leidenses cum ed. Rom. 1470. Vulgo autem: *incurrunt*,

P. 207. l. 2. veteres nouique, et ob ea scientes belli,] Vrsino et Ciacconio displicuit illud *nouique.* Nec satis, opinor, in hoc contextu, vel Gruteri vel Cortii interpretatio id tuetur. Nam vtvt veterum con-

silio noui regerentur, non tamen hoc ipsi *belli scientes* fiebant. Quare aut hoc recidendum, aut, *ob ea scientes belli*, tanquam glossema ad vocem *veteres* delendum.

Ibid. l. 13. inuadere: manu consulere militibus,] Bene sic cum aliquot MSS. Cortius distinxit. Vulgo: *inuadere manu: consulere militibus.*

Ibid. l. 24. pauca munimento quaerebat.] Vulgo: *pauca m. egebat.* Sed illud Aldinus, Eccard. et Venet. 1470. Nisi quod *munimenta* habent. Atque bini Leidenses, *munimenta querebat*, *e* simplici. Multi denique *gerebat*, al. *regebat*, quae ex *quaerebat* corrupta, forte vulgatam produxere.

P. 208. l. 11. quia non fugerent, pro victoribus agere.] MSS. plerique; *quia non fugere*, *aut pro v. agere.* Eius loco Gruterus; *vt p. v. a.* Cortius satis ingeniose primum *fugerent* scriptum, deinde posteriores binas literas *nt* a librariis male ab sua voce separatas, in *ut*, mox in *aut* corruptas esse, coniecit.

Ibid. l. 20. de improuiso vigiles,] Vulgo: *Vectigalis.* In qua voce haeserunt intt. necdum protulerunt, quod satis probaretur. Cortius *vigiles* vel inuitis libris omnibus legendum iubet. Vitium autem ex supra posito *et:* quo *item* interpretari voluissent,

ortum exiſtimat. Id cecidiſſe librarii incuria in mediam vocem *vigiles*, quaſi *vetigiles*, vnde per ſe extiterit *vectigales*. Ingenium laudo. De re iudicent alii. Cet. cf. Cort. ad h. l.

P. 209. l. 4. formido, quaſi vecordia, ceperat.] Vulgo: *formidine*, *qu. v. c.* Al. *terror*, *qu. v. c.* Cortii lectionem ſuſtentant, Vinar. 2. Fabric. 2. Guelf. 7. et Pal. 3. Sic ſupra C. LXXII. extr. *ita formidine*, *quaſi vecordia exagitari.*

Ibid. l. 10. Dein Marius, vti coeperat, in hiberna:] Vulgo addunt; *proficiſcitur.* Sed codd. plerique, *it.* Extruſit Cortius verbum, quod et Gruteri et Waſſei quidam omittunt.

Ibid. l. extr. neque ſecus, atque iter facere, caſtra munire,] Ita codd. meliores et edd. primae. Al. *iter faceret* cet. Qui ſenſum peruertunt, qui talis eſt: Eadem diligentia, qua iter faciebat, etiam caſtra muniuit.

P. 210. l. 1. excubitum in portas] Sic Guelf. 6. Edd. recentiores, in *portis*, contra MSS. qui habent in *porta*, praeter Guelf. 7. qui recentiſſimus, et ab ſciolo in optimis lectionibus depranatus, in *portis* praefert.

Ibid. l. 5. non diffidentia futuri, quae imperauiſſet,] Id Perizonius ad Sanctii Min. II.

C. IX. adferit, exponens; *non diffidentia futuri negotii eorum, quae imperauiſſet.* Cet. vt in loco difficiliori, codd. variant. Guelf. 3. *futurum, quod,* ſine verbo, *imperauiſſet.* 7. et 11. *futurum, quae.* Vinar. 1. *futuri, quod.* Plures denique; *futurorum.* Bongarſii liber, *quae imperauiſſet* inducit. Quorum omnium optime, meo iudicio, Guelf. 7. et 11.

Ibid. l. 8. et aliis temporibus belli] Addunt MSS. et edd. *Iugurthini.* Quod expungendum viſum Cortio.

Pag. 211. l. 12. Tum Marius apud primos agebat, quod ibi Iugurtha cum plurimis.] Gruterus aliique edd.: *tum Marius a. p. erat, quod i. I. c. p. inſtabat.* Ante quem haec bina verba alterum alterius ſedem occupabant: Quod et in codd. factum. Cortius verbum *agebat* induſtriae et ardori Marii belle reſpondere, poſterius *erat*, ſuperfluum eſſe iudicauit. Eius loco *inſtabat*, quod non temere delendum erat, Cortius quidem ex ſuis vnum Incert. 2. habere ait. Sed habent, praeter Pal. 3. quinque Leidenſes et ed. Rom. 1470. ſi quidem Hauercampo varietas ſatis accurate notata.

Ibid. l. extr. Mauris ab latere incurrit.] Vulgo: *rediens Mauris* cet. Illud *rediens* a mala manu ratus deleuit Cortius.

P. 212. l. 7. occurrit] Sic Berger. Struv. Eccard. Guelf. 4. 6. 7. 10. 11. 12. Vulgo: *adcurrit*.

Ibid. l. 22. duo quam fidiſſumos] Vulgo: *duos*, cet. Fabric. 1. habuiſſe primitus *duo* videtur: quod s litera alieni coloris eſt: vti paſſim noſter *duo*, *ambo*, pro *duos*, *ambos*. Conf. ſ. ad p. 116. l. 17.

P. 113. l. 13. Ad hoc P. R. iam inopi viſum,] Vulgo: *iam a principio inopi*, *melius viſum*. Voces, *a principio*, quas a Pal. 5. abeſſe falſo tradit, Cortius deleuit. Superuacuas et Gruterus iudicauit; ſed codd. non addicunt. Forte earum loco *inopi*, vt ex gloſſa, delendum, quod Guelf. 1. 3. 4. Fabric. 2. aliique omittunt. Porro Eccard. delet *melius*: cuius moris plura ſupra, inprimis ad Catilinam exempla occurrunt.

Ibid. l. 15. tutius rati,] Vulgo: *tutiusque*. Sed copulam omittunt Incert. 2. et Guelf. 7.

P. 214. l. 5. demitte,] Gruterus aliique *dimitte*. Rectius illud Cortius cum maxima ſuorum codd. parte.

Ibid. l. 9. regnum tutatum] Sic Vinar. 1. Vulgo: *ob regnum tutandum*. Sed optimi praepoſitionem abiiciunt.

Ibid. l. 11. expulerat,] Sic Franc. In-

cert. 1. Struv. Berger. Guelf. 7. 10. et 12. Cet. *expulerit*. Cf. ſ. ad p. 132. l. 4.

Ibid. l. 25. Tum rurſus Bocchus, ſeu reputando,] Multi: *Tum rurſus Bocchus feliciter* cet. Al. eius loco *flectitur*. quod adiectum propter C. CII. *animus barbari ab amicis flexus*. *Feliciter*, quanquam locum contaminatum exiſtimat, ſeruat tamen Gruterus, reprehendens Carrionem, qui omiſiſſet. Cortius vetuſtum quoddam exemplar ſolemni hoc verbo *feliciter* hic finitum putat. Idem tres ſuos meliores codd. paulo inferius finiri, et ſupra C. LXXXV. in MS. Academico geminum plane errorem admiſſum docet. Inde merito exturbauit.

P. 215. l. 1. quae ſibi duobus praeliis venerant,] Multi quidem, *euenerant*. Sed illud boni codd. et raritas ipſa tuentur.

Ibid. l. 18. largitio multis ignara:] Ita Cortius, quod Guelf. 6. *ignorat*, *erat*, Incert. Senat. Vratisl. ſecundos et Heuſſ. *ignorata erat* habere, et vocem *ignara* iam ſupra in *ignota*, aut *ignorata* corruptam vidiſſet. Sic ſupra C. XCIII. cupido *ignara* viſundi inuadit. Atque alibi paſſim. Vulgo: *ignota*.

P. 216. l. 4. infecto, quo intenderat, negotio] Hoc ordine Cortii membranae omnes, *quo*, int. *quod*. Al. *infecto negotio*,

quo intenderat. Et multi, *quo* non ad *negotium*, ſed ad ſequens *Cirtam* referunt.

Ibid. l. 10. Legatis poteſtas eundi Romam ſit ab Conſule: interea induciae poſtulabantur.] Ita Fabric. 1. Et iam ſic Glareanus vett. codd. veſtigiis adiutus emendarat. Vulgo autem: *in quibus legatis p. e. R. ſit; et ab C. i. i. p.* Quae gloſſis contaminata. Vid. Cort. ad h. l.

Ibid. l. 15. ſemper in aduorſa mutant.] Sic Putſchius emendauit et Vratisl. 3. legit. cf. ſupra ad pag. 132. l. 10. *tamen, quia mortis metu mutabant.* Cet. *mutantur.*

Ibid. l. 18. ſtipendium in Africam portauerat:] Sic Cortii omnes. Gruterus voces *in Africam* Pal. 2. obſecutus eiecit.

P. 217. l. 9. praeterea ſagittarii] Vulgo: *praeterea iere ſ.* Quam vocem cum Gymnico et Guelf. 10. delendam cenſuit Cortius.

P. 218. l. 5. et die veſper erat,] MSS. *diei.* Nihilominus Cortius, antiqua terminatione, *die.* Vti ſupra. p. 148. l. 8. vbi vide.

Ibid. l. 6. incerto voltu] Vulgo additur, *pauens*, quod, vt ab gloſſatoribus additum, merito deleuit Cortius, ſuffragante Senat. 1.

Ibid. l. 17. ac ſtatim milites caenatos eſſe; in caſtris ignes qu. cr. f.] Vulgo: *ac ſt. m. caenatos eſſe in caſtris; ignesque qu. c. f.* Cortius ex Fabric. 2. Guelf. 3. et Franc. ſuſtulit

copulam. Ceterum diſtinctionem ad commodiorem ſenſum aptauit. Adi eius not. Ciacconius quoque MSS. *ignesque in caſtris quam creberrimos fieri* habere teſtatur. Quo Cortii diſtinctio confirmatur.

Ibid. l. 23. ante confediſſe.] Ita Gruterus ex Pal. 2. Cortii et Waſſei omnes *ante eos.* Hauercampus e binis Leidenſibus *ante eos ſedere*, e quinque aliis, *ante eos confediſſe*, citat; Igitur quinque reliqui, in quib[illegible]opti-mus L, cum ed. Rom. 1470. pronomen abiecerint. Quod vix probabile, cum tot Cortii Waſſei et aliorum mordicus retineant: et Hauercampi in notanda varietate, quam et transponit ſaepiſſime, et, vbi res in ſyllaba vertitur, primis modo literis ſignificat, negligentiam talem expertus ſum, vt eius auctoritate vſum fere pigeat.

Ibid. l. extr. credere proditos] Vulgo: *credere ſe proditos.* Sed pronomen non agnoſcunt Remenſes, Guelf. 1. Senat. 2. Heuſſ.

P. 219. l. 18. cui ſpeculanti] Codd. praeter Fabric. 2. *cui videlicet ſp.* Quam vocem Cortius, neſcio an merito, vt ab ineptis adſutam deleuit.

Ibid. l. 21. illum nihil palam auſurum,] Vulgo: *credere illum* cet. Verbum *credere* excluſit Berger.

P. 220. l. 3. quia de improuiſo acciderant.]

Waſſeus ac poſt eum Hauercampus, manifeſtum, vti putat Cortius, in ed. Gruteriana typorum lapſum exprimentes dederunt, *acceſſerint.* Al. *acceſſerant.* al. aliter. Sed Fabric. 1. Senat. 1. Berger. Struv. Vratisl. 2. Guelf. 1. 3. 6. 9. 10. 11. 12. Veneta 1470. praeterea quinque Leidenſes, *acciderant.* Idem in vno Waſſei. Cat. conf. ſ. ad p. 195. *quo improuiſus grauius accideret.*

Ibid. l. 13. pater eius ex concubina ortus erat;] Vulgo: *nam pater* cet. Quam vocem Senat. 2. et Heuſſ. reticent. Dein multi codd. *mater — orta erat.* Quod ſic corruptum a librariis, qui ignorarent, matres licet ex concubinis ortas, nullam diſſimilitudinem generis inferre.

Ibid. l. 20. diligeret:] Vinar. Fabric. primi, Guelf. 3. et 9. *delegeret.* Eccard. et Venet. 1470. *diligeret.* Ex quo *dilegeret* Cortius, quod ita vetuſtiſſimi codd. hoc verbum exhibent.

Ibid. l. 22. quo res communis licentius gereretur;] MSS. aliquot: *accitum eſſe, quo* cet. Cortius praecedentia capienda exiſtimat, quaſi ſcriptum eſſet: *neu legatum Iugurthae pertimeſceret: cum ita cautum ſit, quo res* cet. Quod tamen aliquanto durius. Gronouius *quo* in *quin* mutandum ſuadet. Fere eſt, vt, ob nimiam lucem interpretibus tenebras obor-

tas putem. Nam miſſa omni machinatione locum ita intelligo: *Ne Iugurthae legatum pertimeſceret: nam metu poſito, demum, quae in rem forent, libere conſulturum.*

P. 221. l. 2. adtinuiſſe,] Sic plurima pars MSS. Al. *retinuiſſe*, al. *detinuiſſe.* Al. alio modo. Sed *adtinere*, pro *retinere* aut *morari* frequens apud Plautum.

Ibid. l. 9. ſicuti voluerat,] Sic Gruteri codd. Fabriciani, Senat. 1. Vin. 1. Berger. Guelf. 6. 9. 10. 12. rectius, vti Cortius putat, ceteris, qui: *voluerant:* cum colloquii arbitrium penes vnum Sullam eſſet.

Ibid. l. 19. ſanctus vir et ex ſententia ambobus.] Vulgo: *ſanctus vir, ex ſententia iurat ambobus.* Illud vero Senat. 1. et Guelf. 9. Vox *iurat*, quam in ſuis transpoſitam reperit Gruterus, non auſus eſt tamen exturbare. Sed, vnde inuecta ſit, docet Cortius. Nempe quidam, qui *iurant* habent, omittunt *vir*, vt Guelf. 1. Vratisl. 2. et Incert. 2. Porro Guelf. 6. 9. 11. Fabriciani, et Senat. 1. *iurat* prorſus omittunt. Vnde patet hoc verbum ortum eſſe ex his, *ſanctus* vir et *ex ſententia:* librarios ſcilicet, ex *vir et* feciſſe *iurat.* Accedit auctoritas Academ. vbi habetur; *internuncius* viret *vir ſanctus et* cet.

Ibid. l. 22. et omnium, quos noui,] Ad-

dunt vulgo: *opulentiſſimus*, quod MSS. non agnoſcunt.

P. 222. l. 3. fuerit mihi eguiſſe] Vulgo: *fuerit mihi pretium.* Sed Riuii vetuſtiores item Pal. 8. Waſſei Regius aliique ſubſtantiuum rectius omittunt. *Fuerit*, *eguiſſe*, dictum pro, *fuerit*, *vt eguerim.*

P. 223. l. 13. quis et Iugurtha carus, et Romani inuiſi erant.] Sic plurimi optimique codd. Al. *eſſent.* Nihil mutandum. Sic ſupra C. LXIII. *proinde*, *quae animo agitabat*, *fretus dis ageret.*

Ibid. l. 14. leniter et ex voluntate Sullae] Sic Fabriciani, Senat. 1. Vinar. 1. Vratisl. 2. 3. Acad. Struv. Incerti, Eccard. Guelf. 4. 9. 10. 11. aliique. Vulgo: *lenitur et.* Al. copulam omittunt. Cortius *leniter* pro *placide* capit. Sed qui poteſt, cum Bocchus primo *negitans*, nec niſi multum *fatigatus*, ac proinde diu animo aeſtuans tandem vel ingratiis cedere cogitur? Denique *leniter* legenti copula omnino delenda erat. Sed, credo, vulgata optime habet.

P. 224. l. 6. Ceterum ſi] Vulgo: *Ceterum Bocchus*, *ſi.* Quod nomen deeſt Guelf. 1. et 12.

Ibid. l. 10. in poteſtatem haberet,] Sic Acad. Franc. Guelf. 4. et 11. eumque ar-

chaiſmum confirmauit Cortius ad Cat. Cap. XIX. *Sed is Piſo in prouinciam* cet. Cet. in *poteſtate.*

Ibid. l. 12. non ſua ignauia,] Nonnulli codd. aut ante aut poſt vocem *ignauia*, addunt *captum*. Sed plurimi optimique omittunt. Cet. ſic iungendum Cortius putat: *ob remp. in hoſtium poteſtate* exiſtens, *non ob ſuam ignauiam*. Recte. Sed vt is ſenſus pateat, poſt vocem *poteſtate*, ſignum diſtinctionis ponendum cenſeo.

Ibid. 15. dolo, an vere, parum comperimus.] Codd. *dolo, an vere cunctatus*, cet. Vocem ante Grutero ſuſpectam ſuſtulit Cortius.

Ibid. l. 19. in colloquium vti de pace veniretur] Et iſta Cortius, ex praecedenti capite huc translata, tanquam putidam gloſſam delenda cenſet. Conf. eius notam.

P. 225. l. 1. remotis,] Vulgo: *remotis ceteris. Ceteris*, quod iam Ciacconius et Vrſinus abundare monuerunt, non habet Fabric. 1.

Ibid. l. 2. voltu corporis] Inſolens hoc librariis. Igitur plurimi codd. *vultu, colore ac motu corporis.* Quae merito expurgata.

Ibid. l. 4. occulta pectoris] locus miſere codd. turbatus. Al. loco *pectoris*, *cordis*,

al. *corporis*, al. *vocis*, plerique, *oris*. Multa alia vel adduntur ab aliis vel mutantur. Cortii lectionem veram ſine dubio ac genuinam ſuſtentant, praeter tres Leidenſes, Palat. 4. ac, cum diuerſis additamentis, 7. et 8. plures denique Cortii. Ita quoque Ciacconius et Vrſinus aliquos habere teſtantur. *Pectoris* autem in *et oris* mutatum has omnes turbas dediſſe Cortius exiſtimat.